

شماره پنجم
پنجابی ادب

پاکستان پنجابی ادبی بورڈ دا
علمی، ادبی تے ثقافتی پرچہ

جلد 12 جنوری، فروری، مارچ 1998ء شماره 45

ایڈیٹر: محمد آصف خاں
اسٹنٹ ایڈیٹر: زاہد حسن، محمد آصف رضا

اک پرچہ - / 15 روپے
دو روپے لئی - / 50 روپے

خط پتر لئی:

پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 15 / 17 - آؤٹ فال روڈ لاہور

فون نمبر 212571

(شفقت تنویر مرزا، صدر پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 58 - لارنس روڈ لاہور نے
برکی آرٹ پرنٹرز 43 - ریٹی گن روڈ لاہور توں چھپوایا)۔

ویروا

3

سائجھ وچار

6

ڈاکٹر جاوید سوز

نعت

7

محمد آصف خاں

اکھر لیکھا

مضمون

8

ڈاکٹر شاہد کاشمیری

انور علی دیاں کہانیاں

14

جاوید مظنییرا

محلکے

24

حنیف چودھری

الانہیاں

32

بتول زہرہ

وحدت الوجود تے پنجابی شاعری

40

نوید شہزاد

سوہنا کھوجی

44

غزلاں

سجاد بخاری۔ سلطان کھاروی۔ محمد اقبال نجمی۔ رحمت اللہ شہزاد۔ طاہر وزیر آبادی۔
پروفیسر قاسم جلال۔ سید طاہر شیرازی۔ نحر زمان عدیل۔ مشتاق قمر۔

کہانیاں

52

ظفر لاشاری

گیار

56

خلیل احمد

باہرے

61

ککشاں کنول

مٹی پاؤ

69

رام کمار / بلیر ماہو پوری

ریلوے پھانک

مہاندے

81

غلام حسین ساجد

نرت واپاندھی

نظمیں

98

بشیر باوا

کافی

سانجھ و چار

بھنوا! ہن تان خوش ہو۔ نوں تعلیمی پالیسی وی آگئی ہے۔ جے رب جھوٹھ نہ بلاوے تان پاکستان بنن مگروں دی ایسہ ویسویں تعلیمی پالیسی ہے۔ ایہناں ساریاں کھیچلاں دے ہوندیاں وی کھوتی بوہڑ تھلے ای ہے۔

ہر تعلیمی پالیسی دا ہوکا دیندیاں نال ای ایسہ وی پینکڑ ماری جاندی ہے کہ ایہنوں لاگو کرن دے نال پڑھتا 70 فیصد تائیں اپڑ ویسی۔ سوادلی گل ایسہ ہے کہ ہر ورھے اپنے مونیوں آپے پڑھتا دی شرح وچ وادھا کردے رہندے ہن۔ پچھلے ورھے آکھیا جاندا سی کہ پڑھتا دی شرح 22 توں 26 فیصد ہے۔ ایس ورھے ایس نوں گھرے بیٹھیاں 30 فیصد توں ودھ بنا دتا گیا ہے۔ اجیہے کوڑ نوں سچ کرن دا آہر کدوں تائیں ساتھ دیونے گا؟

جیویں ایس پہلے وی کئی وار لکھ چکے ہاں کہ یونیسکو دی رپورٹ دے مطابق پاکستان وچ پڑھتا دی شرح 11 فیصد ہے اتے ایسہ صرف تے صرف دنیا بھر دے اکو ملک افغانستان توں ودھ ہے۔ پاکستان دیاں تعلیمی پالیسیاں نے اج تائیں کوئی کھوہن نہیں کھوہیا۔

فارسی والیاں آکھیا ہے کہ جے تیس زینڈھی دھرو گے تان اُسرگے نوں بھانویں تریا ستارے تائیں لے جاو، کندھ ٹیڈھی ای رہی۔ (تاثری می رود دیوار کج)۔

سری لنکا، بھارت، ملائیشیا، انڈونیشیا وغیرہ کئی ملک ساڈے نال یا ساڈے توں مگروں آزاد ہوئے ہن۔ ایہناں مکاں وچ پڑھتا دی شرح 70 توں 80 فیصد تائیں اپڑ گئی ہے۔ کیہ ایہناں مکاں وچ پڑھتا دی شرح وچ وادھا انگریزی یا اردو راہیں کیتا گیا ہے؟ تے ساڈے اکھوتی تعلیمی ماہر اوہتھے ہوندے تان اوہناں سرپر اردو انگریزی دے ”امرت دھارے“ دی دس پاوٹی سی۔ ایہناں مکاں نوں اللہ سچے والکھ لکھ شکر ادا کرنا چاہیدا اے کہ اوہناں نوں پاکستانی تعلیمی ماہراں جے لوکاں نال واہ نہیں پیا۔

ایہناں مکاں دے تعلیمی ماہر ویلے سر ایس ہٹے تے اپڑ گئے سن کہ ماں

بولی پڑھایاں بغیر ان پڑھتا نہیں مکائی جا سکدی۔ جدوں سیدھ پدھری تے سرس ہووے تاں ٹیچھاں تے اپردنا اُکا اوکھا نہیں رہندا۔

پاکستان وچ ہن تائیں صرف دو اچھیاں تعلیمی پالیسیاں دا اعلان کیتا گیا ہے جو لوکائی دیاں منگاں امنگاں دے مطابق سن۔ پہلی مرحوم ذوالفقار علی بھٹو ویلے تیار کیتی گئی۔ ایہدے وچ آکھیا گیا ہئی کہ پنجویں جماعت تائیں ماں بولی راہیں تعلیم دتی ویسی۔ ایہدے توں پہلاں کہ اوہ اپنی تعلیمی پالیسی لاگو کر دے، اوہناں نوں تختوں لاہ دتا گیا۔

مرحوم صدر ضیا الحق ویلے دو تعلیمی پالیسیاں دا ہوکا دتا گیا۔ ایہناں وچ تہجی جماعت تائیں ماں بولی راہیں تعلیم دین دی راہ بھائی گئی سی۔ ضیا الحق ہوراں کوڑے مارے، لوکاں نوں پھاہے لایا پر ڈاڑھے آمر ہوندیاں وی اوہ اپنیاں تعلیمی پالیسیاں نوں لاگو نہ کروا سکے۔ ایہو ایس ملک دا دکھانت ہے۔

ہن اک نویں سازش تیار کیتی گئی ہے۔ پچھلے دینیں اسلام آباد وچ انٹر بورڈ کمیٹی دا اکٹھ سی۔ ایس بورڈ وچ چار پنجاب دے اتے چار دوجے صوبیاں دے بورڈ ممبر ہن۔ دچار وٹاندرے لئی بچھا ایہہ ہئی کہ کمپیوٹر سائنس نوں وی نصاب دا حصہ بنایا جاوے۔ پنجاب دے چارو بورڈاں دے نمائندیاں اک مٹھ ہو کے آکھیا کہ ایس نصاب وچوں پنجابی چھک کے، اوہدی تھانویں کمپیوٹر سائنس لاون لئی تیار ہاں جد کہ دوجیاں صوبیاں والیاں نصاب وچوں اپنیاں زباناں کڈھن توں نہ کر دتی۔ ہن دیکھو گل کتھے مکدی ہے!

ایس ویلے پنجاب وچ پنجابی دا حال ایہہ ہے کہ ایہہ مضمون چھویں توں دسویں جماعت تائیں سکولاں لئی منظور ہے۔ کتاباں وی ہر سال چھپدیاں ہن پر کسے وی سکول نوں کتاباں پڑھاون لئی اک وی استاد نہیں دتا گیا۔ ایہدے توں وڈا دھروہ پڑھیاراں نال ہو رکیہ ہو سکدا ہے؟

کچھ کالجیاں وچ پنجابی پڑھائی جاندی ہے۔ استاد وی دتے گئے ہن۔ جے پنجاب دے بورڈاں دا بچھا من لیا گیا تاں پنجابی دی تھانویں کمپیوٹر سائنس لاگو ہو جاوے گی۔ ایوں پنجابی دے نال تے جو ”خیرات“ ملی ہئی، اوہ وی مک ویسی۔

محمد آصف خاں

نعت شریف

اوہدے ناں دے پیارے اکھر
 عظمت والے سارے اکھر
 م محمدؐ والے سوہنے
 رب نے آپ اتارے اکھر
 جو وی اوہناں بارے اکھر
 روشن چن تے تارے اکھر
 کیا ہی کہنے نعت نبیؐ دے
 کیسے راج دلارے اکھر
 عرش فرش تے چانن کر دے
 جگ لئی نور منارے اکھر
 جو وی اوہدے مونہ توں نکلے
 اوہ ای پاک سپارے اکھر
 نعت نبیؐ وچ بن جان دے نہیں
 نوری نور منارے اکھر
 بھیجاں نت درود سلاماں
 پڑھ پڑھ بخشن ہارے اکھر
 نعت نبیؐ لئی رب توں منگاں
 اعلیٰ افضل سارے اکھر
 حمداں اندر نعتاں اندر
 سوز نے خوب سنوارے اکھر

اکھر لیکھا

اچائی	رُٹ
کاڑھنی	گودھان
صدائے بازگشت	پر تار
حد - سرحد	رسیں
افق	آڑا
وادی (سندھ ناڑ)	ناڑ
بڈل - گھٹا	بوہڑی
شفق دی لالی	رتا نجن
اچی تھان توں تھلے ول لہن	ہرن
بٹل تے چاول رلے ہوئے	رترچولی
کنگ تے جوں رلے ہوئے - گوجی	گوجی
کنگ تے چھولے رلے ہوئے	بیرٹا
دوہ، گھیوتے کھنڈ رلے ہوئے	تریوڑ
نرم پتھر (مجسمہ گھڑن لئی)	سیل
شہاب ثاقب	اولکا
چوکھا سوون	سبات
نیندر گھٹ پین - Insomnia	سر
اک دا امب	کیکڑی
ملیریا	تپالی

انور علی دیاں کہانیاں وچ حقیقت نگاری

1960ء دی دہائی اردو تے پنجابی افسانے لئی بڑی اہم اے کیوں جو ایس دور وچ روایتی کہانی دے مقابلے تے جیہڑی کہانی لکھی گئی اوس وچ رزی پُری رومانیت یاں کہانی برائے کہانی نہیں سی سگوں اجوکے دور دے مسئلے تے حقیقت نگاری دے اعلیٰ نمونے وی پیش کیتے گئے۔

اجوکی کہانی وچ سماجی مسئلیاں تے چلنت معاملیاں نوں بڑی اچھی دتی گئی۔ اچھے کہانی کار، جیہڑے پنجابی وچ اپنے منلیاں نوں بتے چنگے تے بھرویں انداز وچ بیان کرن جوگے سن، اوہناں اردو دے نال نال پنجابی زبان وچ وی کہانیاں لکھیاں تے نویں اسلوب تے تکنیک نوں پنجابی وچ متعارف کروایا۔ ایہناں کہانی کاراں وچوں نواز، رفعت، افضل احسن رندھاوا تے انور علی نے اپنے آپ نوں پنجابی زبان تے ادب دی سیوالی مخصوص کر لیا۔

افضل احسن رندھاوا ہوراں اپنی شاعری ناول نگاری تے کہانی کاری راہیں پنجابی ادب وچ ڈاڈھا ناں کھیا۔ اوہناں کہانیاں دی کتاب ”رن تلوار تے گھوڑا“ راہیں پینڈو وسیب دے جھلکارے پیش کتے تے ایس طرح محبت دیاں نرول کہانیاں نوں ساڈے ساہنے لیاندا۔ رندھاوا وانگ نواز وی محبت دیاں کہانیاں ای ا یکدا اے۔ اوہناں ”ڈونگھیاں شاماں“ راہیں کہانی ادب وچ اک وکھرا ذائقہ پیش کیتا۔ ایسہ ذائقہ رومان پرور پر حقیقت دے بہت نیڑے سی۔ ایس لئی ایسہ انداز بہت پسند کیتا گیا۔ پر جدوں رفعت تے انور علی دا دور آندا اے تاں معاشرے دیاں تلخ حقیقتاں نوں لفظ مل جاندا نہیں۔ عورت دے مسئلے تے مرد دے روپ ایہناں کہانیاں دا موضوع بن جاندا نہیں۔

رفت دے مقابلے تے انور علی دی کہانی اُنن دی صلاحیت بہت ودھیری اے۔ اوہ معاشرے دا ہاسا وی بن کے ویکھدا اے تے آپوں معاشرے تے ہس وی سکدا اے۔ اوہدیاں کہانیاں لاہور شہر دیاں کہانیاں نیں۔ ایس شہر دیاں اٹاں تے ایہدے روڑ کہانیاں دا موضوع نیں۔ اوہدیاں کہانیاں وچ راوی دیاں چھلاں دا ترنم تے ایہدیاں موجاں دے ول چھل بھے کجھ مل جاوے گا۔ ایہ ول چھل ایتھوں دے لوکاں دے اجتماعی مزاج دی دس پاندے نیں۔ شہر دیاں گلیاں، ویزھے، کوچے، تھڑیاں، تاریخی کندھاں تے عمارتاں ..... اک دکھرے شہر دی کہانی چھوہندیاں نیں۔

اوہدیاں کہانیاں دے فرد علامتاں نیں تے ایہہ کہانیاں تن چمکھی THREE DIMENSIONAL بن جاندیاں نیں۔ ایس لئی اک بندے دی کہانی اک وستی، اک شہر تے اک دنیا دی کہانی بن جاندی اے۔ اوہدیاں کہانیاں وچ مافوق الفطرت کردار یا پراسرار منظر نامے نہیں سگوں جیوندی جاگدی ہدی و سدی جاتی دے جھلکارے نظریں آوندے نیں۔ اوہدے کردار راجے مہاراجے یا نواب تے وڈے راٹھ یاں سردار نہیں سگوں سائیں جمالا، عبدالرحمان، عبدالغفور تے اسلم وغیرہ نیں، جیناں اپنے بھرم قائم رکھن لئی بڑے بڑے جتن کیتے نیں۔ ایہہ کردار معاشرے وچ عام طور تے سانوں اپنے چوگردے وچ نظر آ سکدے نیں۔ ایہہ کردار ساڈے درمیانے طبقے دیاں مثالاں نیں۔

انور علی دیاں کہانیاں وچ سانوں اک پاسے تاں سماجی شعور دے حوالے ملدے نیں۔ دوجے پاسے اوہناں بدلدیاں ہوئیاں قدراں نوں بیان کرن لئی ہلکا پھلکا انداز بیان اپنایا اے۔ ایہہ انداز اک سچے تخلیق کار دا اے، جیہڑا اپنیاں تحریراں راہیں آزاد سوچ تے زندہ رہن دی سدھر نوں جگائی رکھدا اے۔ کہانی کار دے نیزے جس معاشرے دی سدھر لے کے پاکستان بنایا گیا سی، اوہدے جھوٹے تے مطلبی لوکاں نے اپنے ذاتی تے گروہی مفادات لئی مونہہ پھیر

لیا۔ ایس صورت حال وچ سفید پوش طبقے نے بہت نقصان چکیا۔ بھاویں ایسہ طبقہ حالات تے ویلے دے نال نال اپنے آپ نوں بدلدا رہندا اے پر جتھے ایس طبقے دی اجتماعی انا نوں سٹ لگدی اے اوتھے اوہ ایکا کرن دی تھاں ذاتی مفادات دا شکار ہو جاندا اے۔

انور ہوراں دیاں کہانیاں وچ باؤ طبقہ اک خاص طرح دے منلیاں وچ بھسیا ہویا نظریں آوند اے۔ ساڈے معاشرے وچ سماجی قدراں دی ٹٹ بھج نال دفتری ماحول وچ وی فرق آیا۔ کلرک، گھٹ تنخواہ پاؤن والے ملازمت پیشہ لوک تے سفید پوش اپنیاں جذباتی تے سماجی مجبوریاں پاروں جس قسم دی حیاتی گزارن اتے مجبور نیں، کہانی کار اوس حیاتی دا نقشہ پیش کردا اے۔

کہانی کار بارے ایسہ گل پورے یقین نال آکھی جا سکدی اے کہ اوہناں اپنیاں کہانیاں راہیں معاشرے دے رنگ بدلے کرداراں دا اصلی چہرہ دکھایا اے، جیہڑے اپنے مومنہاں اتے مکھوٹے یاں مڈاسے بنھ کے یاں نت نویں غازے چڑھا کے آوندے نیں۔ اوہ ایہناں بہروپیاں دے مصنوعی تے جھوٹے لبادے کھچ کے لہا دیندا اے۔

اوہناں دیاں کہانیاں دی کتاب ”کالیاں اٹاں کالے روڑ“ وچ شامل ”گڑ دی بھیلی“ دے سرناویں بیٹھ شامل اک بھرواں افسانہ اے، جس وچ 1947ء توں بعد دے حالات دی تصویر کھچی گئی اے۔ اوہناں اپنی اسی کہانی راہیں اوس لہا چڑھا دا ذکر کیتا اے، جس وچ چالاک بندے سینکڑیاں ایکڑ زمین تے ناجائز قبضہ کر لیندے نیں تے کجھ سادہ لوح تے کمزور عقیدے والے اپنی ضعیف الاعتقادی دی لالھی راہیں ٹردے رہندے نیں۔

انور علی دیاں کہانیاں وچ کھلے سجا دی زبان ورتی گئی اے۔ اوہناں دیاں کہانیاں دے ودھیرے کردار درمیانے طبقے توں تعلق رکھدے نیں۔ ایہناں کرداراں دی گفتگو نوں اوہ کے بناوٹ بنا پیش کردے نیں۔ بیانیہ کہانی وچ جتھے وی ڈائلاگ یاں مکالمے آوندے نیں، اوہناں وچ اور جمل تے نیچرل

انداز نوں قائم رکھن دی کوشش کیتی گئی اے۔ ایس سلسلے وچ اوہناں دی کہانی ”موتی“ بڑی اہمیت رکھدی اے۔ ایہدے وچ سیاسی ماحول وی اے تے کرداراں دی آپس وچ ہون والی گل بات دا نزول پن وی۔

”اوس شامیں جدوں ظفر ساڈے گھر دے باہر آ کے موتی موتی کہیا تے میں موتی دی سنگلی پھڑی باہر آ گیا۔ ظفر نے ایدھریاں اودھریاں مار کے مینوں سمجھان دی کوشش کیتی کہ کتا ساڈا اے تے اسیں اینوں لین آئے آں۔“

”میں کہیا کیہڑا کتا.....؟ کیہدا کتا.....؟ تیس کتے دے کیہ لگدے او؟“

”میں“ ولوں آکھیا گیا بے ساختہ فقرہ پڑھ کے ہاسا وی آوندا اے تے ایہ ہاسا اک سوالیہ نشان وی چھڈ جاندا اے۔ ساڈے معاشرے وچ قول تے فعل دا تضاد کیوں اے؟ اسیں باہروں کجھ آں تے اندروں کجھ۔ کتے دے حوالے نال انور علی ہوراں ساڈے معاشرے دے ایہناں تضادات نوں سامنے لیاندا اے۔

”توں عید کتھے پڑھی“ ”امریکہ وچ“ تے ”چٹھی“ ورگے افسانیاں وچ انور علی ہوراں اک دکھرا بیانیہ ڈھنگ ورتیا اے۔ ایہناں کہانیاں وچ سانوں طنز تے ٹھکرا رنگ وی مل جاندا اے تے معاشرے دے عام مسئلے وی۔ سانوں طنز دے کچھ لکی حقیقت نوں FACE کرنا پیندا اے کیوں جو ایہناں کہانیاں وچ کدھرے نہ کدھرے ساڈا اپنا چہرہ وی دکھائی دیندا اے۔

انور علی دیاں ایہناں کہانیاں دے کردار درمیانے طبقے نال تعلق رکھدے نیں۔ ایہناں کرداراں وچ کلرک، پروفیسر، عام پڑھے لکھے تے معمولی تعلیم والے تے ان پڑھ لوکاں دی روز مرہ حیاتی دے واقعات نوں یکلے ڈھنگ نال بیان کیتے گئے نیں۔

کہانی ”اسلم“ وچ حقیقت پسندی تے حقیقت نگاری اپنے کمال درجے تے اپڑی ہوئی اے۔ انور علی ہوراں اپنے کردار ”اسلم“ راہیں اوس بندے

دی حیاتی بیان کیتی اے، جیہڑا اپنے ذاتی مسلیاں دے حل لئی حقیقت پسندی والا راہ نہیں پھڑدا سگوں پٹیے تے بہروپ بدلدرا رہندا اے تے مسئلے او سے طرح موجود رہندے نیں۔

اسلم انجینئر، آرٹسٹ تے اخیر ڈاکٹر بن کے لوکاں دی توجہ تاں حاصل کر لیندا اے پر اوہدے ایسہ بہروپ اوہدے بنیادی مسلیاں دے حل وچ مددگار ثابت نہیں ہوندے۔ دوجے دوست احباب وی اوہدی غیر مستقل مزاجی توں ہمیش تنگ رہندے نیں۔

مطلب ایسہ وے کہ انور علی اپنیاں کہانیاں راہیں چرے تے بہروپ بدلن والے لوکاں تے طنز کردے نیں۔ اوہناں کیری کچھ بیان والے ماہر آرٹسٹ وانگ واقعات تے کہانیاں بیان کردیاں ہوياں کرداراں دے کیری کچھ بتائے نیں۔

اوہناں معاشرے دیاں خرابیاں دے بیان وچ حقیقت دا رنگ بھر کے نظر نگاری کیتی اے۔ بعض نقاداں نے اوہناں دیاں کہانیاں نوں انشائیہ نما کہانیاں آکھیا اے۔ اوہ ایس لئی کہ انور علی دیاں کہانیاں وچ روایتی زبان، لفظیات تے روایتی بیانیہ نہیں سگوں اوہناں ماحول دی زبان ورتی اے۔ کرداراں وچکار گفتگو پڑھ کے انج لگدا اے کہ ایسہ گل بات آپو گھڑی نہیں سگوں ذہن دے کے خانے وچ محفوظ گفتگو دی ٹیپ چل پئی اے۔

”کالیاں اٹاں کالے روڑ“ توں بعد انور علی ہوراں کچھ ہور کہانیاں وی لکھیاں، جیہناں نوں پڑھ کے مکالمہ نگاری اتے مضبوط گرفت دا احساس ہوندا اے۔

مجموعی طور تے دیکھیے تاں انور علی دیاں کہانیاں وچ معاشرے دیاں خرابیاں نوں بڑے سچے ڈھنگ، نال POINT OUT کرن دا رجحان ملدا اے۔ اوہناں اپنیاں کہانیاں راہیں معاشرے دے طبقاتی فرق نوں واضح کیتا اے۔ ایسہ فرق معاشرے دے کچھ لوکاں نے پایا ہويا اے، جس نال کئی خرابیاں پیدا

ہو گئیاں نہیں۔ اوہناں نے ایہناں کہانیاں راہیں اچھے لوکاں دے نقلی چرے اتار کے اصلی روپ دکھا دتے عین۔

علمی کتاباں

30 روپے	پروفیسر علی عباس جلاپوری	وحدت الوجود تے پنجابی شاعری
30 روپے	قاضی جاوید	پنجاب دی صوفیانہ روایت
30 روپے	تنویر بخاری	ماہیا، فن تے بنتر
20 روپے	رحمان مذنب	بو طبقا
20 روپے	پروفیسر قاضی فضل حق	نکھیرے
15 روپے	غلام یعقوب انور	بول تے بول
	محمد آصف خان	کن لیکھا
40 روپے	تنویر بخاری	ٹیکسلا
15 روپے	ڈاکٹر سیف الرحمن ڈار	خیر منکھ
75 روپے	سودھن ہار محمد حنیف گل	رنک سک
50 روپے	محمد آصف خان	خواجہ فرید دے تعلیمی نظریات
مل روپے	ظفر لشاری	قائد اعظم، سوچ تے سیاست
10 روپے	رفیق ڈوگر	تحریک آزادی وچ پنجاب دا حصہ
15 روپے	شفقت تنویر مرزا	

بھلیکھے

مغلاں دے سے پنجابی بولی پردھان ناہی پر زری پُری نمائی ستانی وی ناہی۔ ایسہ ترقی دیاں سکھراں ناہی چھوہندی پئی تاں کچھڑی ہوئی وی ناہی۔ اوس سے فارسی نوں سرکاری تے درباری چھتر چھاں لہمی پر درس تدریس دا چوکھا کم پنجابی بولی راہیں ہوندا رہیا۔ ایسہ بولی تاں چہا وین ہے، جیس دا کوئی خاص علاقہ یا حد بنا نہیں رہیا۔ ہن وی ایسہ بولی سندھ دے علاقیاں توں لے کے سرحد علاقیاں تائیں نہ صرف بولی جاندی ہے سگوں ایہناں علاقیاں وچ تخلیق ہون والا پنجابی ادب وی کھرڑیاں دی صورت اندر لہہ جاندا ہے۔ ایسہ بولی ہر دور اندر بھاگاں والی رہی ہے تے اج تائیں شاعر اپنے وڈے شاعراں دے پورنیاں اتے ٹرے آ رہے ہن۔ ایسں ایسہ آکھ سکدے ہاں کہ مغلاں سے ساڈی جوہی بولی راج کے پنگری کیوں جو اوس سے دا چوکھا دینی ادب سانوں کھرڑیاں دی صورت وچ اج وی لہہ جاندا ہے۔

کے وی سے پنجاب دی پوتر دھرتی اتے پنجابی شاعراں دا گھاٹا نہیں رہیا تے ایسہ عظیم تخلیق کار اپنی جوہی بولی دے ادب نوں اسارت وچ کدی وی اویسے نہیں رہے۔ ایسہ دکھری گل ہے کہ ساڈے کھوجیاں نے کدیں وی چھنڈ پھوک کے پیر نہیں رکھے سگوں انھے واہ ٹرے تے انج اپنی منزل اتے کدی وی نہیں اڑے۔ مکھ دی گل تاں ایسہ ہے کہ جیہناں عظیم فنکاراں ایس ادب دی اساری وچ اپنیاں عمراں گال چھڑیاں، اوہناں دی حیاتی دے حالات اتے مٹی گھٹے دی اجیسی تمہ چڑھ گئی ہے، جیس نوں اتارنا سوکھا نہیں۔ ایہوں دی جوہی بولی دے ادب نوں تباہ کرن وچ دھاڑویاں دا چوکھا ہتھ ہے تے کجھ قصور

ساڈے کھوجیاں دا، جیڑے گھر بہہ کے اٹے ٹے نال کھوج دے ٹیوے لا
 لیندے رہے ہن۔ ایہناں مانک موتیاں نوں گھٹے مٹی توں بچاون لئی شراں نوں
 چھڈ کے پنڈ کھنچنے پوسن تے ممکن ہے کہ ہتھ پیر مارن نال کے دی جیوئی تے کے
 دا کلام لہہ جاوے ایو ای ویلا ہے، جیڑا سانوں ونگاردا پیا ہے کہ اپنا ادبی ورثہ
 لہہ لے۔ جدوں جوہی بولی دا ادب حالات دے بے رحم پیراں بیٹھ لتاڑیا گیا تاں
 ہو سکدا ہے کہ آون والی نسل ساڈے کولوں اپنے وڈکیاں دیاں لکھتاں منگن
 تے اسیں چوکھی کھپل تے ڈھونڈ پاروں اوہناں دے موہرے کجھ نہ دھر سکے۔
 ایو ای ڈر سانوں اپنی جوہی بولی نال ساکا چاری قائم رکھن لئی مجبور کر رہیا
 ہے۔ میری جاچے جے کر اسیں اپنے عظیم پنجابی ادبی ورثے نوں ایمانداری نال
 سانجھ لے تے تاں ایہہ دنیا دا نہیں تاں برصغیر دا ضرور وڈا ادبی ورثہ ہووے گا۔

رسالہ بے نمازاں

پہلے سمیاں وچ سادگی اُتے نہ صرف زور دتا ویندا ہا سگوں ایس اُتے
 عمل وی کیتا جاندا ہائی۔ اوہ شاعری لوکائی دی سیوا سمجھ کے کردے ہاين نہ کہ
 شہرت تے مشہوری لئی۔ ایس لئی کیاں نے نہ تاں اپنا اتا پتہ دتا تے نہ ای اپنا
 تخلص ورتیا۔ دو جے بنے ساڈے کھوج دا یہ پیمانہ ہے کہ کے وی کھڑے دے
 کجھ موہرے تے کجھ پھیکڑے شعر پڑھے، ایہناں شعراں وچوں شاعر دا تھوہ
 لگ گیا تاں ٹھیک۔ نہیں تاں لکھ دتا کہ نسخہ تاں نادر تے نایاب ہے پر ایس
 دے لکھاری دی کوئی آگھ گمہ نہیں لگ سکی۔ کئی تاں انج وی کردے ہن کہ
 جیس لکھت دا پتہ نہ لگ سکیا اوہنوں اپنی مرضی دے لکھارنی نانویں جڑ دتا۔
 مندے بھاگاں نال کیاں تاں انج انہ مچائی ہوئی ہے کہ جیہناں لکھتاں اتے کوئی
 تاں نہیں تے ساڈے کھوجیاں وی تصدیق کردتی کہ ایہہ نامعلوم لکھاری دی
 لکھت ہے تاں اوہ ا جیہیاں لکھتاں نوں معمولی ردوبدل کر کے اپنے نانویں جڑ
 لیندے ہن جیویں پنجابی دے دینی ادب وچ ہک رسالہ ”بے نمازاں“ ہے

جیس دا ہک کھرڑا کتاب خانہ سنج بخش، اسلام آباد وچ اندراج نمبر 1212 بیٹھاں
 پیا ہے (1)۔ ہک ہتھ لکھت کتب خانہ القریشیہ قلعدار گجرات وچ ہے (2)۔ ایس
 رسالے دا ہک کھرڑا کتب خانہ اقبال صلاح الدین، مصطفیٰ پارک، اوکاڑہ دی
 ملکیت ہے (3)۔ مندے بھاگاں نال ایہناں تراوے کھرڑیاں نوں پڑھن والیاں
 سوجھواناں ایہہ دس پائی ہے کہ ایس لکھت دے شاعر دا پتہ نہیں لگدا پر سید
 کسراں، تحصیل گوجر خان، ضلع راولپنڈی دے ہک درویش تے صوفی بزرگ خلیفہ
 ملک اشرف نقشبندی ہوراں سوچیا کہ جیس دا کوئی نہیں اوس دے اسیں ہاں۔
 انج اخیر لے شعروچ اپنا ناں جڑ کے ایس لکھت نوں اپنے نانویں لالیاتے وزن دا
 وی خیال نہیں رکھیا۔

کیتا تم تمام رسالہ چن چن عین کتابوں

کہندا اشرف مومن آما کریو لائق ہوو تو ابوں (4)

رسالہ بے نمازاں دے کھرڑیاں وچ اتلا شعر انج ہے۔

تم رسالہ کیتا میں بھی چن چن وچ کتابوں

مومن کل آماں کریو لائق تھیو ثابوں (5)

اصل وچ نہ تاں ساڈے اگے سوجھواناں جیہناں ایس رسالے دی

دس پائی ہے تے نہ ای ملک اشرف نقشبندی ہوراں ایس کھرڑے نوں گوہ نال

پڑھیا۔ جے کر پڑھ لیندے تاں ایس کھرڑے بارے رشا کجھ ہور ای نکلدا۔

رسالے دے وچکار شاعر نے دو جے شاعراں وانگوں اپنی دس انج پائی ہے۔

باجھ نمازوں فرق نہ زہا ہندو مسلمانوں

ایہہ مسئلے سبھ کتاباں اندر مت کو مندا جانوں

چن چن عین کتاباں وچوں کے فقیر فیض اللہ

عالم کل نصیحت کریو مت میں ہوواں بھلا (6)

مزے دی گل ہے کہ ہو ہو ایہہ شعر ملک اشرف نقشبندی ہوراں وی

اپنی کتاب "پردیسی جنڈی" دے صفحہ نمبر 28-27 اتے درج کیتے ہن۔ فیض اللہ

ہوراں بارے قریشی احمد حسین قلعداری توں وکھ ہور کے وی تذکرہ لکھن والے نے دس نہیں پائی۔ اوہ لکھدے ہن کہ ایہناں نے 1090ھ اندر ہک رسالہ ”مقدمہ فیضی“ پنجابی نظم وچ لکھیا۔

ورت ہجری مصطفیٰ وہ سے نوے سال
ایہ رسالہ بچھ توں جد تھیا کمال
اس دا ناں مقدمہ فیضی لکھیا یار
یاد کرے جو بچھ کے پڑھے قرآن سوار
فیض اللہ سائل مومنوں ہووے فضل عظیم
اس عاجز من مومنوں ہووے فضل کریم (7)

اسیں لکھ پئے واہ لائیے، آون والی نسل رسالہ ”بے نمازاں“ نوں ملک اشرف نقشبندی دی لکھت ای بھجیسی۔ اوہناں دی کتاب ”پروسی جندڑی“ وچ شامل دوجیاں لکھتاں وی شک بھریاں ہن کیوں جو ”وفات نامہ“ حافظ معزز الدین نابینا ہوراں دا جاچدا ہے۔

محمد یار تے فقیر محمد بارے

پنجابی دے فقہی شاعراں وچوں ہک ناں محمد یار ہوراں دا وی ہے۔ ایہناں دا سانگا گوندل قبیلے نال تے ایہ تخت ہزارے دے نیڑے ”کوٹ چودھری کالے دا“ وچ وسدے ہاں۔ اپنی لکھت نافع الصلوٰۃ دے پھیکر وچ اپنا تھاں ٹھکانہ انج دسدے ہن۔

تخت ہزارہ پرگنہ ۴ رانجھے دا مشہور
تخت ہزاریوں لندے پنج کوہاں دے دور
چودھری کالے دے کوٹ اسان ساکن فانی جا
جا مقیم بھی دیا جتھے رب رضا (8)

ایہناں بارے عبدالغفور قریشی ہوراں نوں بھل لگی ہے کہ ایہ جھنگ

دے وسنیک ہن۔ ایہناں دی ہک پنجابی مثنوی ”نافع الصلوٰۃ“ ملدی ہے جیہڑی 1202ھ بمطابق 1787ء دی لکھی ہوئی ہے (9)۔ فقیر محمد ناں دے جھنگ وچ ہک شاعر ہو گزرے ہن، جیہناں نے ”معراج نامہ“ لکھیا ہے۔ معراج نامہ دے پھیکڑ وچ اوہ اپنے بارے لکھدے ہن۔

فقیر محمد جان توں رجوعے اندر جاء
 خادم آل رسول دا کیتس فضل خدا
 معراج نامہ رسول دا اوس کیتا جوڑ تمام
 کئی نئے نئے مجلس اندر دوزخ بھاء حرام (10)
 عبدالغفور قریشی ہوراں رجوعے دے فقیر محمد تے تخت ہزارے دے
 فقیر محمد یار نوں ہو بندہ بھجیا۔ فقیر محمد ہوراں دا ذکر پہلے کسے وی تذکرے وچ
 نہیں آسکيا۔ ایسے لئی کجھ ہور لکھاری وی قریشی عبدالغفور ہوراں دے پورنیاں
 اتے ٹرے ہن۔

حافظ برخوردار بارے سیف الملوک وچ صحیح شعر

حافظ برخوردار ناں دے شاعر پنجابی وچ ہک توں ودھ ہوئے ہن۔ میاں
 محمد بخش، مولوی احمد یار مرالوی تے مولوی دلپنڈیر بھیروی ہوراں ایہناں دا ذکر
 اپنی لکھتاں اندر کیتا ہے۔ سیف الملوک اندر میاں محمد بخش ہوری لکھدے
 ہن۔

رانجھا برخوردار سُندا بلبل باغ سخن دی
 شعر اوہدا جیوں واؤ فجر دی آئے باس چمن دی
 حافظ برخوردار مصنف گور جیہناں دی رچٹی
 ہر ہر بیت اوہدا بھی مٹھا جیوں مصری دی رکھی (11)
 عجیب اتفاق ہے کہ جیہڑے شعر میاں محمد بخش ہوراں دے قریشی احمد
 حسین قلعداری نے ”جنگ نامہ امام حسین“ (حافظ برخوردار) دے دیباچہ اندر

لکھے ہن۔ ایہ کسے وی قصہ سیف الملوک وچ موجود نہیں تے قریشی ہوراں
دے لکھے ہوئے شعراں نوں مکھ رکھ کے چٹی شیخاں سیالکوٹ والیاں حافظ
برخوردار رانجھادی قبر بنا دتی۔ اوہ شعرا اہمہ ہن۔

حافظ برخوردار جو آہا رانجھے چھٹے والا
اس نے وی فیضان الہی علم فضل توں پایا
حافظ برخوردار سُندا بلبل باغ سخن دی
شعر اوس دے جیوں واء فجر دی دیوے باس بجن دی
رانجھا برخوردار مصنف گور جیہناں دی چٹی
ہر ہر بیت ایہناں دا مٹھا جیوں مصری دی گھٹی (12)

لوک ورثہ، اسلام آباد والیاں، جیہڑی ”مرزا صاحبان“ حافظ برخوردار
رانجھا دی چھاپے چاڑھی ہے، اوس دے دیباچے وچ وی ہو بہو ایہو شعر درج
ہن۔ ایہو جیہیاں بھلاں عام ملدیاں ہن تے کئی داری اہمہ نکیاں نکیاں بھلاں
چنگے بھلے وڈے ^{مھلیکھے} دا روپ وٹا لیندیاں ہن۔

قصہ یوسف زلیخا (حافظ برخوردار)

ہک مھلیکھا ”قصہ یوسف زلیخا“ وچ وی موجود ہے، جیہیں بارے دس
پاؤنی ضروری سمجھدا ہاں۔ حافظ برخوردار اپنے سے دے مہاں شاعر ہو گزرے
ہن۔ ایہناں دیاں لکھتاں وچ، قصہ مرزا صاحبان، قصہ یوسف زلیخا، قصہ سسی
پنوں تے فرائض ورثہ شامل ہن۔ ایہناں دی حیاتی دے واقعات اُتے اجیہی مٹی
چڑھی ہے، جیہیں نوں کوئی وی کھوجی ہٹا نہیں سکیا۔ کسے نے ایہناں نوں بچے
چھٹے، کسے مسلمان والاتے کسی چٹی شیخاں دا بنا دتا۔ میرے موہرے ایہناں دے
لکھے ہوئے قصہ یوسف زلیخا دے چھپے ہوئے دو نسخے ہن۔ ایہناں وچوں ہک
1897ء تے دو جا 1914ء دا ہے تے اہمہ دوویں مفید عام پریس لہور دے چھپے
ہوئے ہن۔ حافظ برخوردار نے ایس قصے نوں 1090ھ تے عالمگیر سے شعراں دا

روپ دتا جیس وی دس انج پاوندے ہن۔

ہن نیناں دے نال پروتے جن جن در یگانے
تاں ایسہ ہار مرتب ہویا عالمگیر زمانے (13)
مندے بھاگاں نال مفید عام پریس لہور دے کاتب نے تھلے دتے جاون
والے شعر پتہ نہیں کیویں جوش وچ آکے اپنے کولوں جڑ دتے۔

نواب جعفر خان خواہش کیتی تاں ایسہ قصہ بنیا
ظاہر باطن راضی ہویا جاں پڑھیا ایسہ سنیا
اک زمین عنایت کیتی بیگمہ ست پچھانے
جوڑا گھوڑا نقد دلویا سو روپیہ جانے (14)

فرنگی دے قابض ہو جان نال ای اتھے چھاپے خانے وی آگئے ہاں
تے انج کئی کھڑے چھاپے چڑھے۔ ایس دوران کتاباں نے اپنی اپنی مرضی نوں
موہرے رکھ کے کئی لکھاریاں دیاں لکھتاں وچ وادھے گھائے کتے۔ اج تائیں
اسیں وی پرانے نسخے ورتدے پئے ہاں نویں کھوج دی لوڑ ای محسوس نہیں
کیتی۔ کئی واری ایسہ وادھے گھائے اوس سے دی تاریخ نوں وی بھلیکھیاں وچ
پا دیندے ہن تے انج چنگے بھلے اگھے سو جھوان گرا ہے پے ویندے ہن۔ حافظ
برخوردار دے قصے یوسف زلیخا دے کھڑے کئی کتب خانیاں وچ موجود ہن۔
ہک نسخہ پروفیسر قاضی فضل حق ہوراں دے کتب خانے اندر ہے۔ اوس وچ
نواب جعفر خان دا کوئی ذکر نہیں۔ انج ای ہک پنجاب یونیورسٹی لائبریری وچ پایا
ہے، جیس دا اندراج نمبرش 1354-4405 ہے۔ ایس دی کتابت فقیر اللہ
دوست نے کیتی۔ لہور عجائب گھر لہور دے اندراج نمبر 503 - G بیٹھاں میاں
غلام علی دا لکھیا ہویا کھڑا پایا ہے۔ ہک کھڑا کتب خانہ القریشیہ قلعہ دار گجرات
وچ ہے تے چار کھڑے اندراج نمبر 2619-2108-1234 تے 1215 کتاب
خانہ گنج بخش اسلام آباد دی ملکیت ہن۔ ایسہ سارے وکھو وکھ کتاباں دے لکھے
ہوئے ہن۔ ایہناں کھڑیاں وچ کسے وی تھاں اتے نواب جعفر خان دا ذکر نہیں

آیا۔ ایہناں ساریاں اندر قصے دے لکھن دا سنہ 1090ھ درج ہے تے نالے زمانہ اورنگ زیب عالمگیر دا دیا گیا ہے۔ ہُن سوال ایسہ مٹھدا ہے کہ نواب 1080ھ وچ چلانا کر جاندا ہے تے قصہ اوس دی موت دے دس ورھے مگروں لکھیا گیا ہے۔ مفید عام پریس لہور والیاں دے کاتب دی بھل نے اگھے کھوجیاں نوں نواب جعفر بارے وڈیاں وڈیاں بھلاں وچ الجھادتا۔ میری جاچے کاتب نوں وی پتہ ناہی نواب جعفر کدوں مریا ہائی، نہیں تاں اوہ وی نہ لکھدا۔ خیر اوس دی ہک بھل نے سانوں اجے تائیں بھلایا ہویا ہے۔ کھوجی شاعر نوں بھل گئے ہن تے نواب جعفر خان دے کچھے لگ گئے ہن۔ ایس دی وجہ شاید ایسہ ہے کہ اوس دے حالات تاریخ وچوں لہدے ہن تے حافظ برخوردار بارے سبھ چپ۔

ایس وچ شک نہیں ہے کہ ایسہ قصہ کئی وار چھاپے چڑھیا پر ایس اتے کم کرن والیاں ایس دے کھرڑے نہیں دیکھے یا انج آکھو کہ سانوں ایس دی لوڑ ای نہیں پئی۔ نہیں تاں نواب جعفر خان والی لمیری بحث کدی وی نہ چھڑدی۔ لکھتاں اندر ایہو پیسے الحاقی شعر شامل کرن نال شاعر دے فکر تے فن اتے کم کرن والے مہمل بھوسے پے جاندا ہے ہن پر ایہناں پرانیاں نغیاں دیاں غلطیاں دور کرنا وی تاں کھوجیاں دا ای کم ہے، جیہڑے نویں کھوج کرن دی تھاں لکیر دے فقیر بن کے ہک دوجے دے پیراں اتے پیر رکھ کے اپنا کم ٹوری آوندے ہن۔ اوہناں ساریاں نغیاں دی پڑچول ضروری ہے، جیہناں دے مالکاں دا دعویٰ ہے ایسہ نہ صرف نادرتے نایاب ہن سگوں پوری دنیا وچ ایس دا ہکو کھرڑا ہے تے اوہ وی ساڈے کول۔ جیکر اساں چاہندے ہاں کہ ساڈی بولی دا ادب دن پرتی دن ترقی کرے تاں پھیر سانوں پوری ایمانداری نال کھوج کرنی پوسی۔ کھوج دے کم لئی نہ صرف پنڈاں نوں کچھنا پوسی سگوں کئی کتب خانیاں نوں وی اگھالنا پوسی۔ کسے وی لکھت دے تے تے اوس صورت وچ ای ساہنے آ سکدے ہن جدوں اوس دی اصل ساہنے موجود ہووے۔

حوالے:

- 1- پھیمہاہی کھوج شمارہ نمبر 9-8- ص 37
- 2- اوہی - ص 72
- 3- اوہی ص 167
- 4- پردیسی جندڑی - ملک محمد اشرف - ص 29
- 5- کھرڑا رسالہ بے نمازاں
- 6- اوہی
- 7- پنجابی ادب کی مختصر تاریخ - ص 353
- 8- کھرڑا نافع الصلوٰۃ
- 9- پنجابی ادب دی کہانی - عبدالغفور قریشی - ص 339
- 10- کھرڑا معراج نامہ - فقیر محمد
- 11- قصہ سیف الملوک - میاں محمد بخش - اقبال صلاح الدین - ص 450
- 12- جنگ نامہ امام حسین - ص 35
- 13- یوسف زلیخا - ص 53
- 14- قصہ یوسف زلیخا - ص 54

ورثیاں کتاباں:

- 1- عبدالغفور قریشی - پنجابی ادب دی کہانی - پاکستان پنجابی ادبی بورڈ - لاہور - 1993ء
- 2- قریشی احمد حسین قلعداری - پنجابی ادب کی مختصر تاریخ - مکتبہ میری لائبریری لاہور - 1972ء

- 3- حافظ برخوردار۔ قریشی احمد حسین قلعداری۔ جنگ نامہ امام حسین۔ پاکستان
پنجابی ادبی بورڈ۔ لاہور، 1979ء
- 4- میاں محمد بخش۔ اقبال صلاح الدین۔ سیف الملوک۔ عزیز پبلشرز۔ اردو بازار
لاہور، 1984ء
- 5- ملک محمد اشرف۔ پردیسی چندڑی۔ عاشق پرنٹرز، 9۔ سرکلر روڈ، اردو بازار، لاہور
1994ء
- 6- حافظ برخوردار۔ قصہ یوسف زلیخا۔ مفید عام پریس لاہور۔ 1897ء
- 7- حافظ برخوردار۔ قصہ یوسف زلیخا۔ مفید عام پریس لاہور۔ 1914ء
- 8- چھپماہی کھوج شمارہ نمبر 8۔ 9۔ پنجابی شعبہ۔ پنجاب یونیورسٹی لاہور۔ جنوری۔
دسمبر 1982ء
- 9- کھرڑا، نافع الصلوٰۃ، محمد یار۔ کتاب خانہ گنج بخش اسلام آباد
- 10- کھرڑا۔ رسالہ بے نمازاں۔ فیض اللہ۔ کتاب خانہ گنج بخش، اسلام آباد
- 11- کھرڑا۔ معراج نامہ۔ فقیر محمد۔ کتاب خانہ گنج بخش، اسلام آباد

150/-	محمد آصف خاں	آکھیا خواجہ فرید نے
250/-	پروفیسر سعید عٹہ	سرسائیں رتی پریت
15/-	فدا حسین فدا	کلیات خوش طبع
15/-	ڈاکٹر حنیف گل	خیر منکم (طب)
75/- (جلد والی)	شفقت تنویر مرزا	آکھیا پتل سرست نے
	محمد آصف خاں	کانیاں جوگی

الانہیاں

وقتیاں ہیٹھی وچھڑن ویلے انسان دیاں اکھاں وچوں آپ ہارے ہنمو
 آجاندے نیں۔ ایسہ اک فطری جذبہ اے۔ پر پٹ سیاپا، جیہڑا اظہار دا ایک
 ذریعہ اے، ایہدے کرن دی اسلام وچ منہی اے۔ اللہ پاک آکھیا اے ”ہر کم
 میرے حکم نال ہوندا اے تے میں ای ساریاں کماں اتے قدرت رکھناں اسیں۔
 صبر کرن والے میرے ولی (دوست) نیں۔“ جد کہ سرور کائنات صلی اللہ علیہ
 وسلم نے فرمایا ”وچھڑن والے دی سلامتی تے مرن والے لئی بخشش دیاں
 دعاواں کریا کرو۔“ دوجے لفظاں وچ ایسہ آکھیا جا سکدا اے کہ اسلام وچ مرن
 والے لئی سوائے بخشش دیاں دعاواں دے غم تے دکھ دے اظہار دا کوئی طریقہ
 نہیں۔ ایس توں مگروں جین مت تے ہندو مت وچ الانہیاں پانا اک رسم تے
 رواج بن گیا۔

الانہیاں لوک شاعری دا اک روپ ہن۔ کسے شخص دی موت تے سوگی
 جیہڑے نوے لاپدے نیں، اوہناں نوں الانہیاں آکھیا جاندا اے۔ الانہیاں
 پیڑتا، درد تے غم دل دیاں گہرائیاں وچوں نکلدیاں نیں۔ منکھ اندر چھپے ارمان
 ریمھاں سدھراں تے مرن والے دے گناں نوں جیہماں لگ جاندیاں نیں۔
 الانہیاں وچ ودھیرے کر کے مرن والے دے گن گائے جاندے نیں۔ ایہناں
 بارے اک کہاوت وی اے۔ ”پنجابی روندی وی اے تاں سُر تال وچ“ الانہیاں
 ایس گل دا ثبوت وی ہن۔

الانہیاں دیاں کئی دنگیاں ملدیاں ہن پر ایہناں سمناں وچوں اکو جذبہ
 پھنگدا اے۔ دلی ارمان، مرن والے دی تھوڑتے اوہدے گن۔

جوان موت اتے جو الاہنیاں پائیاں جانڈیاں ہن، اوہ بڈھے یاں بچے دیاں
 الاہنیاں نالوں دکھریاں ہونڈیاں ہن۔ جوانی دی موت اتے پائیاں الاہنیاں وچ
 جذبات دی شدت رنکھر اپر ہونڈی اے۔ بڈھے دیاں الاہنیاں وچ مچک بازی دا
 کجھ رنگ وی ہوندا اے۔

بچے دی موت اتے الاہنیاں وچ ممتا نون ودھیرے کر کے اکھیریا جاندا
 اے۔ ایوں الاہنیاں دا موضوع مرن والے دی عمر تے رشتے نال ہوندا اے۔
 مرداں تے زنانیاں نال تعلق رکھن والیاں الاہنیاں دکھریاں وکھریاں
 انداز دیاں ہونڈیاں نیں۔ مرداں نال تعلق رکھن والیاں الاہنیاں وچ مرداویں
 گن تے اوہدیاں صفتاں نون شامل کر کے اپنے جذبات راہیں باہر کڈھیا جاندا
 اے۔ جیویں :

مچھ اہے نہ پھٹی ہائے ہا۔

شیر سڑو جیہا۔

پر زنانیاں نال جڑیاں الاہنیاں وچ زنانے گن تے اوہدے ادی ہون
 دل اشارے ہونڈے نیں۔ جیویں :

تدا اہے نہ کتی۔

دھیے مور یئیے۔

کئی وار کے وڈیری عمر دے بندے دی موت اتے جے اوہ کھا ہنڈھا
 کے مریا ہووے تاں شریکناں ہاسے ٹھنھے وی کردیاں ہن۔ اچھے موقعے اتے
 الاہنیاں دی تھاں مسکریاں لے لیندیاں نیں جیویں :

تیری رنگی ہوئی مچھ حالے کالی۔

ہائے ہا شیر نڈھیا۔

راجستھان علاقیاں وچ جدوں کوئی بندہ مر جاندا اے تاں بڈھیاں
 عورتاں ار تھی یعنی میت دوالے گھیرا پا کے الاہنیاں پاونڈیاں نیں۔ ایسہ الاہنیاں
 نظم تے شروع ہونڈیاں نیں (2)۔

ہندومت وچ جے الاہنیاں نہ پایاں جان تاں ایس دا برا شگون لیا جاندا
اے تے خیال کیتا جاندا اے کہ مرن والا گلے جنم وچ بد روح بن کے جنم
لووے گا۔ (3)

پاکستانی تے بھارتی پنجاب دے دور دراڑے پنڈاں وچ الاہنیاں پاؤن لئی
مراثیاں یاں نائناں نوں اچھے طور تے سدیا جاندا اے۔ نائناں نوں خاص طور
تے بڑیاں جذباتی الاہنیاں یاد ہوندیاں نیں تے اوہ موقعے اتے نویاں الاہنیاں وی
گھڑ پندیاں نیں۔ نائناں سُر تال وچ الاہنیاں نوں ایوں الاپدیاں ہن جیویں مرن
والا اوہناں دا اپنا رشتہ دار ہووے۔

الاہنیاں نوں گاؤن دا انداز دکھرا ہوندا اے۔ برادری دیاں سوانیاں
اک دائرے وچ کھڑیاں ہو جاندیاں نیں تے وچکار نائن کھلو جاندی اے۔ سکھ
زنائیاں چھاتی تے پٹاں اتے ترتیب وار ہتھ مار کے سیاپا کردیاں نیں۔ پہلاں ہتھ
ہولے ہولے مارے جاندے نیں تے فیر زور زور نال۔ پر سبھ دے ہتھ اک لے
وچ ہی متھے چھاتی یاں پٹاں اتے وجدے نیں۔ نائن کوئی الاہنی شروع کر دی
اے تاں گھیرے وچ کھلوتیاں زنائیاں انترے دے بولاں جے مرد ہووے تاں
”ہائے ہائیر سرو جیہا“ تے جے کڑی ہووے تاں ”ہائے ہا دھے مور نیے“ الاپدیاں
ہن۔ ایہہ ویلا بڑا جذباتی ہوندا اے تے پھر دل وی موم ہو جاندا اے۔ (4)

نائناں تے مراثیاں نوں ہر عمر دی موت لئی الاہنیاں یاد ہوندیاں نیں جو
اوہ پیڑھی در پیڑھی اگے ٹردیاں جاندیاں نیں، جیویں لوک گیت آپ مہارے
اک جیہہ توں دوجی جیہہ تیکر ٹردے رہندے نیں۔

اج کل کسے دی موت اتے نائن یاں مراثیاں نوں الاہنی پان لئی سدن دا
رواج مک گیا اے۔ الاہنیاں نوں اکھٹے کرنا یاں بے موقع الاپنا وی بد شگونئی سمجھیا
جاندا اے۔ ایس لئی ایہناں نوں جمع کرنا وی منحوس متھیا جاندا اے۔

ایس گل وچ کوئی شک شبہہ نہیں کہ الاہنیاں چونکہ جذبات نال تعلق
رکھدیاں نیں ایس لئی ایہناں دا پنگنفا قدرتی امر اے پر شاعری کار ایس دی

آورد" اوس ویلے ہوندی اے جدوں بندے دے ساہنے اوہدے اپنے دی میت
پئی ہووے۔

اج کل الاہنیاں پان وا رواج ٹک چکیا اے۔ ایس لئی سیاہت دا
اسہ وڈا سرمایہ گواچدا جا رہیا اے۔

ساڈے سارے صوفی شاعراں نے شاعری دے ایس روپ دی اہمیت
نوں سمجھ کے ایس روپ وچ شعر کہے نیں۔ گوونانک جی نے الاہنیاں دے سرلیکھ
بیسٹہ راگ وڈہنس وچ بانی وی لکھی اے۔ (5) جیہڑیاں الاہنیاں صوفیانہ شاعری
وچ ملدیاں نیں، اوہناں وچ مرن والے نال جذباتی لگاؤ رکھن دی تھاں اوہناں
عملاں نوں رویا گیا اے، جیہڑے اوہ حیاتی وچ بھیڑے تے برے کردا آیا اے۔
بیشماں کجھ الاہنیاں دتیاں جانڈیاں نیں۔

ماں اپنے پتر دی موت تے:

1- موت پھیندی آئی، ہائے ہاشیر جوانا
بیٹھی پاوا مل۔

کھنن نہ دیندی ساہ۔

کرن نہ دیندی گل۔

ہائے ہاشیر جوانا۔

2- دے لعلوں والیا، کر چلیاں کھدے حوالے

تینوں پالن کتے پترا لکھاں جفر جالے

ہائے ہاوے لعلوں والیا

تیرے متھے دا پر سینہ، ہن میرے لئی سونا موتی

اج ہو گیا گھر خالی، ہن کیہڑا اتھنے جوتی

ہائے ہاوے لعلوں والیا

اندر سچاں وچھیاں

سیماں دیون چانن
تیڈی سج ہیرے
ہائے ہاوے شیرجوانا
پانی گرم کرایا
شرطاں نال نہوایا
کفن زری منگوايا
لاڑے نوں پوایا
ہائے ہاوے شیرجوانا (6)

دھی دی موت اُتے:

چونہ رل چکیو ای
منزلو منزل چلیو ای
جنگل آئی رات جاپو
تس ہیرے کدی نہ جاپو ای
ہائے ہاویسے مور نیسے۔

بھین اپنے بھرا دی موت اُتے:

- 1- وے ویرا چیرے والیا
تیرے باجھ ہو یا ہیرا
رندی بھین چھڈ کے
رکت گیوں سوہنیا ویرا
وے ویرا چیرے والیا
- 2- پی سنج ساڈے ویڑے

دکھاں درداں لائے ڈیرے
کون بنھے گا راکھی میرے
وے ویرا سرے والیا
وے اچے چیرے والیا

کس نو نہ دی موت اتے:

چینا ہویا کوڑ
نی دوہٹی چوڑے والے
مرنا ہویا بچ
نی دوہٹی چوڑے والے
ڈاہ پڑھا ہو ساہنے
ویڑھے دا ہسکار
پڑ وچ رہیاں پونیاں
تیری تند چر کھڑے نال
نی دوہٹی چوڑے والے

بیوی اپنے خاوند دی موت اتے:

ہائے وے جاون والیا
تیری چھتر چھانویں کیتاسی میں راج
اج للو رانی دی ہن رکھی کون لاج
ہائے وے جاون والیا
میرا تلک سندھور کھلایا پیراں بیٹھ
تیری مثل کوئی چن نہیں نہ کوئی میرا جیٹھ

ہائے وے جاوٹ والیا

دھی پو دی موت اتے:

مینوں چھڈ کیوں چلیوں بابلا، وے بابلا
 میں دکھڑے رکن سناواں
 میں پہلاں دور کھڑی ساں
 میتھوں کھسیاں تیریاں راہواں
 مینوں وی لے چل بابلا، وے بابلا

وین تے کیرنے وی الاہیاں وانگ سیاپا ادب ہن پر ایسہ الاہیاں نالوں
 دکھڑے نیں۔ ایہناں وے گاؤن دا انداز نو یکلا اے۔ الاہیاں زنانیاں رل کے
 گاوندیاں ہن پر وین تے کیرنے عورتاں سر جوڑ کے یاں اکھیاں مونہ ڈھک کے
 پاوندیاں ہن۔

ورتیاں کتاباں:

- 1- عالمگیر مذاہب (صفحہ 211)۔ ظہور احمد خان۔ حیدر آباد دکن 1930ء۔ اردو۔
- 2- دو بڑے مذاہب اور ان کے عقائد۔ (صفحہ 165)۔ نواب علی خان۔ 1941ء۔
 اردو۔
- 3- راجستان کے شمشان گھاٹ۔ (صفحہ 321)۔ ڈاکٹر رادھارام سہگل۔ نئی دہلی۔
 1910ء۔ اردو۔
- 4- پنجابی لوک دھارا۔ (جلد پہلی صفحہ 258)۔ ونجارا بیدی۔ نئی دہلی۔ 1975ء۔
 گورکھی۔
- 5- آدگرنتھ۔ (صفحہ 452)۔ مرتب گیانی کرتار سنگھ۔ نئی دہلی۔ 1910ء۔ گورکھی۔

6- پنجابی لوک ساہت۔ (صفحہ 258)۔ ڈاکٹر موہن سنگھ - نئی دہلی - 1970ء
گورکھی۔

ناول

۶۰/-	سجاد حیدر	چیترا باغ
۲۵/-	ظفر شاری	پہاچ
۱۵/-	کھکشاں ملک	چکڑرنگی مورتی
۱۵/-	فرزند علی	تائی
۴۰/-	نذر حسین جانی	سرخان
۲۰/-	فرزند علی	اک چوٹھی لون دی
۵۰/-	احسان باجوہ	لہورنگی سویر
۲۵/-	ترجمہ افضل احسن رندھاوا	موت دارو زنا پچھ
۲۰/-	ترجمہ افضل احسن رندھاوا	ٹٹ بھج

پاکستان پنجابی ادبی بورڈ - لاہور

بتول زہرا۔ ایم اے، ایم ایڈ

وحدت الوجود تے پنجابی شاعری

عام طور تے ایسہ خیال کیتا جاندا اے کہ ساڈے اتھے فلسفہ وحدت الوجود شیخ محی الدین ابن عربی دے متعارف کروان نال پھیلا۔ ایسہ تاثر وی دتا جاندا کہ وحدت الوجود دی بنیاد ابن عربی نے رکھی۔ ایس دعوے وچ نہ تے پوری صداقت اے تے نہ حقیقت۔ حقیقت ایسہ ہے کہ ایسہ نظریہ اوہناں توں صدیاں پہلے وجود وچ آچکیا سی تے بہت سارے صوفیاء نے ایس نظریے دیاں مضبوط بنیاداں اتے اپنی فکر دے رنگ محل تعمیر کرنے شروع کردتے سن۔ انج ایسہ گل ضرور اے کہ ابن عربی نے فلسفیانہ انداز وچ ایس دی تشریح کردیاں ہوياں ایہنوں اگے پھیلان دی کوشش وچ جس طرح عقلی دلیلاں دے سارے نویاں راہوں کڈھیاں اوہناں نے نہ صرف اوس دور دے صوفیاء نوں متاثر کیتا سگوں اج تک اوہناں دا اثر باقی اے۔

پنجاب وچ وحدت الوجود نوں صوفیاں دے دو دھڑیاں نے پھیلايا، چشتیہ تے قادریہ۔ سروردیہ دھڑا ملتان تیکر ای محدود رہیا تے نقش بندیہ سلسلہ پنجاب وچ پھل پھل نہ سکيا۔ چشتیہ تے قادریہ دے ہر من پیارے ہون دا کارن ایسہ سی کہ اک تاں ہندواں نال اوہناں دا ورتارا پیار محبت والا سی تے اوہناں دی ایس بدواداری تے صلح کل دے پاروں لکھاں ہندوواں اسلام قبول کیتا سی۔ دوجی گل ایسہ سی کہ چشتیہ تے قادریہ سماع نوں جائز سمجھدے سن۔ تہجی گل ایسہ سی کہ اوہ اپنے کلام دیاں دُھناں لوک گیتاں دے انگ وچ رکھدے سن۔ سلسلہ چشتیہ تے قادریہ دے پیروکار شروع توں لے کے ہن تیکر نظریہ وحدت الوجود نوں تصوف دی جان قرار دیندے آئے نیں۔ ایس نظریے دے مطابق ہر

شے اتے خدا دی ذات محیطا اے۔ ہر شے وچ خدا دا اپنا جلوہ کار فرما اے۔ کوئی ذرہ وی اوس دے جلوے توں خالی نہیں۔ خدا ہر شے وچ آپ وسدا اے۔ چنانچہ کائنات وی ہر شے اوسے دے روپ دا دکھاوا اے۔ وحدت الوجود وی اک تعریف اے وی اے کہ خدا ای سبھ کجھ اے۔ کائنات اوہدیاں صفتاں دی ظاہری تے ٹھوس شکل اے۔ یا فیر حقیقت اے ہے کہ اے کائنات ایسے شیشیاں دا اک سلسلہ اے جیہناں وچ حقائق العیہ منعکس ہوندے رہندے نیں۔ مطلب اے کہ خدا اکو اے۔ اے کائنات اوس دی تخلیق اے تے ایس تخلیق وچ خدا دا عکس موجود اے۔ انج خدا تے بندے دے درمیان براہ راست رابطہ یعنی خالق اپنی تخلیق نالوں دکھرا نہیں اے۔ چشتیہ تے قادریہ دی تعلیم نال وحدت الوجود دا تصور پنجابی شاعری دی رگ رگ وچ سما گیا سی۔ نتیجہ اے ہویا کہ صوفی شاعراں نے اے مضمون بڑے جوش خروش نال پیش کیتا۔

پنجابی دے پہلے شاعر بابا فرید فرماندے ہن:

فریدا جنگل کیا بھویں ون کڈا موڑیں
 وی رب ہیا لے جنگل کیا ڈھونڈیں
 ایہو گل شاہ حسین نے انج کیتی اے:

اندر توں ہیں باہر توں ہیں روم روم وچ توں
 توں ہی تانا توں ہی بانا سبھ کجھ میرا توں
 کے حسین فقیر سائیں دا میں ناہیں سبھ توں
 بلجے شاہ:

اک لازم بات ادب دی اے
 سانوں بات معلومی سبھ دی اے
 ہر ہر وچ صورت رب دی اے
 کتے ظاہر ہے کتے چھپی اے

اربع عناصر محل بناو وچ وڑ بیٹھا آپے
 آپے کڑیاں آپے رینگے، آپے بنیائیں ماپے
 آپے مرے تے آپے جیویں آپے کریں سیاپے
 بلھیا جو کجھ قدرت رب دی آپے آپے سجاپے
 سلطان باہو:

شاہ رگ تھیں نزدیک اوہ رہندا، یار نہ ملیا جانی ہو
 میاں محمد بخش:

وحدت دا دریا وڈیرا جاں موجاں وچ آوے
 ڈھاباں دکھریاں بھن ٹھناں کھو لہر بناوے
 قطرہ ونج پیا دریائے تاں اوہ کون کھاوے
 جس تے اپنا آپ گواوے آپ اوہو ہو جاوے
 خواجہ غلام فرید:

باغ بہشت دا توں ہیں مالک
 خود بلبل خود گل
 عرش وی تیدا فرش وی تیدا
 توں عالی ان مل
 یار فریدا کول ہے تیدے
 نہ بے ہودہ رُل

صوفی شاعراں وچ اہمہ خوبیاں موجود ہوندىاں نیں۔ ایہناں بارے

مختصر جیہا دیروا پیش خدمت اے۔

عشق حقیقی

صوفیاں نے عشق مجازی نوں عشق حقیقی دا پل آکھیا اے۔ اوہ کہندے

نیں کہ کسے بندے نال پیار کیتے پتا رب نال پیار نہیں کیتا جا سکدا۔ رب ای

محبوب ازلی ہے، جس دے حسن دیاں لاناں نال امہ سارا جگ لٹک رہیا اے۔
 بندے دا اخلاق عشق پتا نہیں سنواریا جا سکدا۔ عشق بندے دے دل وچوں آکڑ
 تے خودی دا کھوٹ کڈھ دیندا اے۔ صوفی کہندے نیں کہ عشق دی وجہ توں
 ای امہ کائنات بنائی گئی سی۔ خدا نے جدوں روحاں نوں پیدا کیتا تے پچھیا کہ
 تہاڈا رب ہے کہ نہیں تے جواب ”ہاں“ وچ آیا تے بندے تے رب وچکار
 امہ میثاق قرار پایا کہ ہر بندے اتے رب نال عشق فرض ہو گیا پر بندہ اتھے آ
 کے سبھ کجھ بھل گیا تے مایا دے جال وچ پھس گیا۔ میاں محمد بخش ایس بارے
 فرماندے نیں کہ عشق ای انسان نوں ڈھور ڈنگراں توں وکھ کردا اے۔ ایہدے
 پتا کوئی عمل تے عبادت سہل نہیں ہوندی۔ عشق اجیہا روگ اے جیہڑا
 ساریاں روگاں دا دارو اے۔

جس دل اندر عشق نہ رچیا گئے اوس تھیں چنگے
 عاشق دے گھر راکھی کردے، صابر محکمے ننگے
 جے لکھ زہد عبادت کریے، بن عشقوں کس کاری
 جاں جاں عشق نہ ساڑے تینوں تان تان نیھے نہ یاری
 شاہ حسین:

سونا روپا سبھ چھل ویسی، عشق نہ لگدا یسا
 عشق فقیراں دا قائم دائم، کبھوں نہ تھیوے یسا
 سلطان باہو:

عشق جیہناں دے ہڈیں رچیا، اوہ پھروے چپ چپاتے ہو
 لوں لوں دے وچ لکھ زباناں، اوہ کردے گنگلی باتے ہو
 بلھے شاہ:

جد میں سبق عشق دا پڑھیا
 دریا دیکھ وحدت دا وڑیا
 گھمن گھیراں دے وچ اڑیا

شاہ عنایت لایا پار
خواجہ غلام فرید:
عشق ہے ڈکھڑے دل دی شادی
عشق ہے رہبر مرشد ہادی
عشق ہے ساڈا پیر
جس کل راز بھایا

دنیا گوڑاے:

موت تے فنا دا ڈر بھو شروع توں بندے دی دکھی وچ کنڈا بن کے
چھدا رہیا اے۔ بندہ بھاویں کنا ای بے فکر اکیوں نہ ہووے 'اوہنوں کدے نہ
کدے موت دا خیال آ ای جاندا اے۔ سوجھوان کھندے نہیں کہ مذہب تے
تصوف دی اساری موت دے تصور اتے ای کیتی گئی اے۔ مذہب دا خیال اے
کہ مرن توں پچھے فی رجبی اٹھاں گے۔ ایسے آس دے سارے لوک مذہب دا لڑ
پھڑی رکھدے نہیں۔ تصوف وی اک ایہو جیہا نفسیاتی سارا اے۔ لوکی پھڑاں لئی
ایسے پاروں سکھدے نہیں کہ اوہناں دی شکل وچ اسیں زندہ رہواں گے۔ لوکی
اپنے ناں دی بقاء لئی وڈے وڈے کم سرانجام دیندے نہیں پر فیروں موت دا ڈر
دلوں نہیں جاندا۔ موت دے ڈرنے دو پکھوں بندیاں دے دل تے دماغ اتے
اثر پایا اے۔ کجھ لوکی تے موت دے ڈر توں سمجھ کجھ چھڈ کے تے جنگلاں ول
نکل گئے تے کجھ نے ایہہ سوچیا کہ کیوں نہ چار دن زندگی چنگی طرح گزار
جائے کیوں جو موت تے سرتے کھلوتی اے۔ تے ایہہ دنیا چار دنوں دی گوڑی
کھیڈ اے۔ گوتم بدھ تے ہارٹ مان آکھدے نہیں کہ ایہہ دنیا دکھ دا گھراے۔
موت توں نسیا نہیں جا سکدا۔ ایس لئی بندے نوں ویاہ نہیں کرنا چاہیدا۔ کجھ
ہندو یوگی تاں انسانی کھوپڑی وچ کھاندے پیندے سن کہ انج موت ہر ویلے یاد
رہندی اے۔ دو جے پاسے صوفی موت ایس لئی یاد کردے سن کہ اوہ نیک عمل

کر سکن۔

بابا فرید آکھدے ہن۔

فریدا خاک نہ رندے خاکو جیڈ نہ کوڑ
جیوندیاں پیراں تلے مویاں اُپر ہووے

وراک تے تاگھ دی شاعری:

عالی شاعری دے مطالعے توں امہ گل اکھڑ کے ساہنے آوندی اے کہ دنیا جہان دیاں قوماں دی اچی شاعری وراگ تے تاگھ دی شاعری اے۔ جس وچ شاعراں نے جدائی تے دکھ تے ملن دے شوق دے گانے گائے نیں۔ وحدت الوجود دے ذکر توں بعد امہ گل ساہنے آوندی اے کہ کائنات تے خدا اک دوجے توں دکھ نہیں۔ وجودی صوفیاں نے کیا اے کہ بندے دی روح خدا توں جدا ہو کے دنیا دے بندی خانے وچ پھس گئی اے تے ایس توں اڑاری مار کے فیر خدا تیکر بچن دا جتن کر رہی اے۔ ایسے تصور نے وجودی صوفیاں دی وراگ تے تاگھ دی شاعری نوں جنم دتا سی۔ صوفی شاعراں نے ہسی پنوں، ہیر رانجھا، سوہنی مہینوال دے حوالے نال وراگ دی شاعری کہتی اے۔

شاہ حسین:

مینڈا دل رانجھن راول منگے
جنگل پیلے پھراں ڈھوڈھیدی رانجھن میرے منگے
مہیں آئیاں میرا ڈھول نہ آیا ہیر کوکے وچ جھنگے
راتیں دہنہاں پھراں وچ جھلاں دے پُرن بولاں دے کنڈے
کے حسین فقیر نماں رانجھن ملے کت رنگے

لوک دوستی:

وجودی صوفیاں دیاں اخلاقی قدراں لوکاں دی دوستی دے آدرش توں

پنگریاں نہیں۔ اوہ کہندے ہیں کہ دنیاوی ہر شے وچ خدا دی ذات سمائی ہوئی اے۔ ایس لئی خدا نال محبت کرن والا کسے شے تے کسے بندے نال نفرت نہیں کر سکدا۔ اوہ نسل، رنگ، مذہب تے ذات پات دیاں بندشاں توڑدے نظریں آوندے نہیں تے اوہ سبھ نال اکو جیہا پیار کردے نہیں۔ بلھے شاہ سبھ صوفی شاعراں نالوں ودھ کے انسان دوست نہیں۔

کتے ملاں ہو بلیندے ہو
کتے سنت فرض دیندے ہو
کتے رام دہائی دیندے او
کتے متھے تلک لگائی دا
ہم کس تھیں آپ چھپائی دا

ریاکاری دی مخالفت:

اسلام وچ پیشہ ور عالماں دا کوئی وجود نہیں۔ شروع وچ پڑھے لکھے مسلمان اہانت کر اوندے سن پر جدوں دنیا داراں تخت و تاج تے قبضہ کر لیا تے اوہناں خود غرض تے مطلب پرست ملوانیاں نوں اپنے نال رلا لیا۔ ایسہ ملوانے لوکاں نوں دسدے سن کہ بادشاہ خدا دا نائب ہوندا اے۔ ایس لئی اوس دی اطاعت ہر مومن اتے فرض ہے۔ صوفی ایہناں ملوانیاں نوں رکھدے سن تے ملوانے اوہناں دے کھتے پئے رہندے سن۔ صوفی تے ملاں دا ایسہ ٹاکرا صدیاں تیکر جاری رہیا۔ ملوانیاں دا وس لگاتاں اوہناں منصور حلاج جیہیاں صوفیاں نوں قتل کرا دتا۔

سلطان باہو:

پڑھ پڑھ حافظ کرن تکبر ملاں کرن وڈیائی ہو
گلیاں دے وچ پھرن نمانے وتن کتاباں چائی ہو
جتھے ویکھن چنگا چوکھا اوتھے پڑھن کلام سوائی ہو

دوہیں جہانیں مُٹھے باہو جیہناں کھادی وچ کمائی ہو
بلے شاہ:

عمر گوائی وچ مستی اندر بھریا نال ہلیتی
کدے نماز توحید نہ رہتی نہن کیہ کرناہیں شور پکار
بلے شاہ دی جگت داوی کوئی جواب نہیں:

پڑھ پڑھ نفل نماز گزاریں اچیاں بانگاں چانگاں ماریں
منبر چڑھ کے وعظ پکاریں کیتا تینوں حرص خوار
پڑھ پڑھ مسئلے روز سناویں کھانا شک شے دا کھاویں
دسیں ہور تے ہور کھاویں اندر کھوٹ باہر پھیار

شاعری

10/-	عین الحق فرید کوئی	ہیر چراغ اعوان
15/-	محمد آصف خاں	کانیاں شاہ حسین
500/-	محمد آصف خاں	آکھیا بلے شاہ نے
25/-	ڈاکٹر اختر جعفری	قصہ شاہ منصور
30/-	غلام پیر اصحابی	لمانی مرثیہ
26/-	ڈاکٹر احمد حسین قریشی	جنگ نامہ امام حسین
15/-	پروفیسر سعید عٹ	کلیات شاہ عظیم
25/-	نواب سیال	نادر شاہ دی دار
25/-	محمد آصف خاں	آکھیا بابا فرید نے
45/-	ڈاکٹر محمد باقر	ہیر وارث شاہ
20/-	ادارہ	کلیات علی حیدر
25/-	افضل پرویز	کینڈا سامیں
40/-	مولوی غلام رسول	احسن القصص
15/-	ہاشم شاہ	کارنہ

سوہنا کھوجی

میں سوہنے دے پتر احمد یار خان نون ملیا۔ اوس میری بچھ پر تیت دا
کوئی پرتاوانہ دتا سگوں میرے تے شک کرن لگ پیا۔ اوڑک میں پنڈ دے نمبر
دار سکندر خان دے آکھن تے بابے سردار خان نے دیا پئی سوہنے خان دا جم
1901ء دا اے۔ سوہنا قوم دا بدھ بلوچ سی۔ خاندانی شجرہ کجھ ایس طرح اے۔

بہاول خان

سوہنے خاں چاندی خاں

کیر خاں محمد یار خاں ہیرے خاں احمد یار خاں

(سوہنے خاں دی اولاد وچوں ہن صرف احمد یار خان زندہ اے)۔

سوہنے خاں دا خاندان کوئی اٹھ نون سو سال پہلاں تھل وچ وسدا سی۔
اوتے بدھ بلوچاں دا پورا قبیلہ آباد سی۔ فیر کتیاں کارناں پاروں بدھ بلوچاں دا
سارا قبیلہ تھل چوں ہجرت کر کے پنڈ 233- ای۔ بی رسول پور بدھاں (تحصیل
بورے والا) وچ آویا۔

سوہنے خاں ان پڑھ بندے سن۔ اوہ کے سکول مدرسے دے نہیں سن
پڑھے۔ اوہ اک نیک شریف ڈاڑھے سادہ، نگھے تے محبت کرن والے انسان
سن۔ بڑی رعب دار شخصیت سی۔ قد کوئی چھ کو فٹ تے گنداواں جڈ سی۔ پہلی
عمرے داڑھی مندے سن تے نکیاں نکیاں مچھاں رکھیاں ہوئیاں سی۔ آخری
عمرے کس کس جیسی داڑھی رکھ لئی سی۔ کلیاں والا کرتا، چٹی چاور تے چٹی پگ
من بھاونا ہاتا سی۔ جھ دی بنی ہوئی کتیاں والی دسی جتی بڈے شوق نال پھرس
پاوندے سن۔ جھان گھوڑیاں دے وپاری سن۔ عام کر کے سواری لئی وی گھوڑا

ای ورتدے سن۔ سوہنے خان 1959ء وچ آئی نال موئے تے ایسے پنڈ دے
قبرستان وچ دفن ہوئے۔

سوہنے خاں نوں کھوج دے فن وچ کمال حاصل سی۔ علاقے دے
ساری کھوجی اوہدی سرداری نوں مندے سن۔ جدوں وی کسے کھوجی نوں کوئی
فنی اوکڑ پیندی یا کوئی مسئلہ اڑ جاندا تاں اوہ سوہنے خان آگے آہنتی کردا۔
کھوجیاں توں دکھ عام لوکائی چوں وی کوئی بندہ اوہدی گل نہیں سی رردا۔ پنچائتی
بندہ سی۔ کوئی اوہدا آکھا نہیں سی موڑدا۔ اوہدے ڈیرے وچ بڑے بڑے اہم
فیصلے کیتے جاندے سن تے اوہ اچی اچی منصفی کردا۔ اوہ کسے نال دھکے زوری
نہیں سی کردا سگوں اگلے بندے نوں قائل کر کے اپنی گل منوان دا فن جاندا
سی۔ اوہ پیر دا پاڑھو ہون توں دکھ اک اچ کوئی دا نجوی دی سی۔

آکھدے نیں پئی اک وار منگھری (ساہیوال) دے وڈے پولیس افسر دا
بھکا بھینج گیا۔ سارے کھوجی تے کھلیے اپنی پوری رٹل لا بیٹھے پر کوئی آکھ سکھ نہ
لگی۔ اخیر اک تھانیدار نے آکھیا پئی ”میں اک کھوجی نوں جاننا“ جیہڑا بڑا غیا پر غیا
کھوجی اے۔ جے تیس حکم کروتے میں اوہنوں لے کے آواں۔“ وڈے
صاحب دے آکھن تے تھانیدار سوہنے خان نوں ساہیوال لے گیا۔ اوس منجے
بھگے دے آل دوالے گیڑا لایا پر کوئی پھیر نہ نظری۔ اک سائیکل دی لہ نظر آئی۔
سوہنے خان ایس یسہ دے پچھے پچھے ٹردیاں ہویاں نبردے کنڈھے تے جا پھیا۔
نبردے کنڈھے تے دو بندے بیٹھے ہوئے سن۔ اوہ اوہناں دے لاگیوں لنگھیا تے
اوہناں بندیاں بڑے گوہ نال سوہنے ول تکیا۔ سوہنا فیر کولوں لنگھیا تے فیر اوہناں
اوویں ای ویکھیا۔ اوس نے اپنے نال آئے پولیس والیاں نوں آکھیا ”اسہ
بندے تہاڈے چور نیں۔ ایہناں نوں پھڑتوتے نال اسہ چیلنج وی کیتا پئی جے
اسہ تہاڈے چور نہ ہون تے میں تہاڈے صاحب دا بھکا بھراں گا۔ پولیس
والیاں ملزماں توں پچھ پر تیت کیتی تے اوہ من گئے تے بھکا وی پرتا چھڈیا۔
پولیس افسر نے خوش ہو کے سوہنے خان دے نال اک سرٹیفکیٹ جاری کیتا۔

اوہ اہمہ سرٹیفکیٹ جیہڑے تھانے وی جا کے وکھاندا، اوہ اوس دی بڑی آوربھا
تے سیوا کردے۔

اہمہ وی آکھیا جاندا اے پئی پولیس افسرنے خوش ہو کے اوس دے
اعزاز وچ اک محفل جمائی پر جد اوس نوں سدا گھلایا تاں اوس اہمہ کہہ کے انکار
کردتا "اسیں ایس افسر کولوں کیہ لینا اسیں؟" دسدے نیں پئی ایس گمروں پولیس
افسرنے تعریفی سرٹیفکیٹ وغیرہ ڈاک دے ذریعے گھلایا۔

کہندے نیں پئی سوہنے خاں اخیرلی عمرے بیماری تے بڈھیہے پاروں
جدوں منجی اتے پے گیا تاں چوراں اوہدا بھگا آ مھنیا۔ سویرے جدوں اوس
نوں پتہ لگاتے اوس آکھیا۔ "مینوں بھگا مھنیں دا تے اینا دکھ نہیں ہویا پر دکھ
والی گل اہمہ دے پئی چور بڈھے وارے میری قبر اتے مُوتر گئے نیں۔"
دسدے نیں پئی سوہنے خاں اپنے چوراں تیک جا پچاسی پر چوری دا مال واپس
نہیں سی ہو سکیا۔

سوہنے خاں کلا کھوجی ای نہیں سی اوہ چہرے پڑھن دا فن وی جاندا
سی۔ اوہ بندے دے مونہ ولے تک کے اوہدے چور یا سادھ ہون بارے فیصلہ
دے دیندا سی تے اہمہ فیصلہ ہوندا وی ٹھیک سی۔

کہندے نیں پئی سوہنا پٹیرو لے اک نظرے بھکدا سی تے آکھدا سی پئی
اہمہ اپنی گو عمر دے بندے دی پٹڑا لے۔ فیرو دیکھ کے دس دیندا سی کہ اہمہ کسے
خاندانی بندے دی پٹڑا لے یا کسی کمی کین دی۔ فیرو دیکھ کے کہنداسی پئی اہمہ
کسے عادی تے پکے مجرم دی پٹڑا لے یا اناڑنی دی۔ ایس طرح آکھدے نیں پئی
اوہ کچھ پلاں وچ ای مسئلے دی تہہ تیک جا پچداسی۔ ایس توں دکھ سوہنے خاں
دی حیاتی دے ڈھیر اٹھلے واقعات انج دے وی نیں جیہناں نوں اکھیں ویکھن
والے وی سوہنے خاں کول جا بچتے نیں۔

آخر وچ اہمہ گل بڑے یقین نال آکھی جا سکدی اے پئی سوہنے خاں
دی حیاتی ایہو جسے ان گنت واقعات نال بھری پئی ہووے گی جیہناں نوں ہن

سوہنے دی آل اولاد وی نہیں جاندی تے بھل بیٹھی اے۔
 علاقے والیاں دے آکھن مطابق مکدی گل ایسہ پئی کھوجی تے ہن وی
 بڑے نیں پر سوہنے خاں ورگا اُچ کوئی دا کھوجی پھیر نہیں بمیا۔

مرصعے طہوج کار تے نقاد
 جاوید گھنچیرادی بھرویں کھوج دا ریشا

چندل پریتی

کلاسیکی شاعر میاں غلام علی کھمان دے ڈھولیاں دا پراگا۔ اللہ تعالیٰ
 رسول کریم ﷺ، اماں، پیراں نوں سورن توں لے کے عشق دیاں
 کہانیاں نوں ڈھولیاں وچ ورتیا گیا ہے۔

سوہنی دکھ 300 صفحے 300/ = 60 روپے

اگھے شاعر، کہانی کار تے نائٹ کار
 افضل احسن رندھاوا دے ڈرامیاں دا پراگا

سپ، شینہ، فقیر

اینا ای آکھ دینا ودھیرے چچواں ہے کہ ایسہ ڈرامے رندھاوے دے
 لکھے ہوئے ہن۔

صفحے 120 20/ = 20 روپے

پاکستان پنجابی ادبی بورڈ۔ لاہور

غزلاں

سجاد بخاری

اے	سبھی	رب	بھانویں	اے
اے	سبھی	دولت	دل دی	میںوں
کڑی	ٹیار	جیسی	سی	ہک
اے	دبی	اندر	تھلاں	اسیں
توں	شیے	کوئی	پچھے	اے
اے	مرلی	یار	کس دا	اوہ
ہے	اعلا	ارفع	اے	اتھے
اے	تھی	دی	نوٹاں	جہدے
ہے	سدمی	دی	کرن	راہ
اے	کھی	نہ	اے	نہ
جاوے	ڈب	آپے	بندہ	جہڑا
اے	رہی	امرے	اے	اتھے

یارو	ورثہ	ساڈا	تائیں	ہن
اے	چھبی	تے	لیف	دوہر
رکھدا	کے	سانجھ	تیلے	یاد
اے	ڈبی	دی	دل	سجاد

سلطان کھاروی

ایسہ ہونا ، ان ہوتی ورگا ، ہویا یا نہ ہویا میں
اپنا جیون ، جیون نالوں ، صدیاں پہلاں مویا میں

سورج دے مونہ اتے راتاں آن دوات الہی
پلکاں تے آ تارے چکے ، درد ہیرے رویا میں

شامیں نہیں تے جبرے اوڑک لوکاں نے ایسہ کہنا اس
ذہناں دی جوہ اندر آ کے لفظ بغاوت بویا میں

کیویں نال اچیاں دے پھر رشتہ رہوے ، نواناں دا
توں خسیاں دا ہرا جزیرہ ، غم دا بحر اک ٹویا میں

تارے گا سلطان کوئی تے کون مرے گا سوچ لوو
لفظاں دے اس جنگل اندرہ اپنا آپ لکویا میں

محمد اقبال مجھی

سمجھ نہ آوے کاہدی چٹی بھرنے آں
چھاواں وچ وی دھپ دے دکڑے جرنے آں

جے اوہ ساڑے گھر ول آنا چاہوندا اے
بال کے دیوے راہواں دے وچ دھرنے آں

زہر بھرتیاں بھاویں سبھ فضاواں نیں
اسیں پکھیرو داواں دے وچ ترے آں

جد وی سر تے کالا بدل گجدا اے
اتھرو اتھرو ساون وانگوں ورھنے آں

ازلاں توں ای خورے انجے لکھیا اے
اوہ بچتا اے اسیں نمانے ہرنے آں

داراں سانوں ویکھ کے پٹ پٹ تکدیاں نیں
عقل نوں جد وی عشق دے نانویں کرنے آں

ایس پکیرے دور دے وچ وی خورے کیوں
کچیاں گھڑیاں وانگوں پل پل کھرنے آں

اپنی جان تے بھوگ کے ویکھو دکھاں نوں
پچیاں لئی ہر سکھ دی بُرکی دھرنے آں

جیڑی کل دی خبر نہیں کیہ ہووے گا
اوسے لئی اسیہ کئی سیاپے کرنے آں

جے ڈیناں دا نجی اتھے راج نہیں
اپنے سائے کولوں کاہنوں ڈرنے آں

رحمت اللہ شہزاد

من دے مندر پیار دا بھانجڑ انجے ای بالی رکھ
دل نوں بھانویں یاد میری توں سوہنیا خالی رکھ

میں جو پیر اگانہ دل دھرناں کچھے مڑنا نہیں
تیری مرضی نال بہانیاں ، بھانویں ٹالی رکھ

توں میری سرکار میں تیرا بردا ازلاں توں
اپنی ہر شے سوہنیا اپنے کول سنبھالی رکھ

پھل پکے تے غیراں تائیں ونددا رہیں دلدارا
میںوں صرف بنا کے اپنے باغ دا مالی رکھ

دل وچ خوف شہزاد نہ کائی درشن کر کے جاساں
بھانویں زلفاں کالیاں والے ناگ توں پالی رکھ

طاہر وزیر آبادی

اکھیاں توں چن اوہلے ہویا سورج نال سکھا
رکنا کو چر لاکے رکھاں دھپاں اگے ڈکا

پچھلی رتے گھٹ نہیں کیتی ساون دیاں برساتاں
جھاڑ گویا سر دا سارا مار قہر دا پھکا

بدنامی دے ڈر توں اگے کندھاں سرے چڑھائیاں
مڑ وی ہڑھ دے پانی کیتا بُوہے دے تل دھکا

وستی دے وینکاں رل کے انج دے کھیکمن کیتے
چار چغیرے پھرے لائے بنہ بنایا پکا

صدیاں دا اکلاپا طاہر جھی مار کے رویا
رت پیاسی دنیا دے وچ کوئی نہ بنیا سکا

پروفیسر قاسم جلال

جے تیں شعر نگہرا کے نہیں
ایدا حسن نگہرا کے نہیں

جگتی تاں ہن اوہے پر نہیں
مل تے وی ہانہ ٹھروا کے نہیں

راز حیاتی دا جیس سمجھے
موت توں وی اوہ ڈردا کے نہیں

دل ہے مونجھ دے جھڑی وٹھ اج
سکھ دا چندر اُبھردا کے نہیں

ککے ڈنہاں دا اوہ یار اے
اوکھے وقت پُکڑا کے نہیں

اوندی گالہ دا فکر نہ کر
کئی بے کیتے مردا کے نہیں

وعدے بے کر نہیں رہنہ سکدے
کیوں اوہ صاف کھردا کے نہیں

دل وچ یاد جلال ہے اوندی
گزریا وقت دوسردا کے نہیں

سید طاہر شیرازی

بھاویں جندڑی رولدے رہے آں
مڑ وی تینوں گولدے رہے آں

تک تک سک دا پاتا سینہ
خط بچاں دے پھولدے رہے آں

سولی تے منصور دے وانگوں
چچے بول ای بولدے رہے آں

بالاں کان شرخی دے لئی
رکھیرے وت وت ٹولدے رہے آں

خود غرضی دے ایس نگر وچ
چاہواں دے رس گھولدے رہے آں

طاہر پیار دی ہی اتے
سچا سودا تولدے رہے آں

مختر زمان عدیل

وفا دی گل مُشاواں کس طرح میں
زباں اپنی کٹاواں کس طرح میں

کوئی دے ایسہ مینوں ریت دے گھر
ہوا اگے بتاواں کس طرح میں

میرے جھ بنہ کے پچھے رُ گیا ایس
دواں تینوں دعاواں کس طرح میں

جدائی وانگ پریت سر تے آئی
ایسہ کلا بھار چاواں کس طرح میں

سختی دا خدا دتا اے رُتہ
غریباں نوں ہٹاواں کس طرح میں

ہے دنیا عشق دی رمزاں توں واقف
چھتا تینوں لکاواں کس طرح میں

عدیل اوہنوں جدائی مار دیسی
مجت نوں بچاواں کس طرح میں

مشاق قمر

اٹی وے مٹل وکدی پھریں بزاراں وچ
لیکھاں نوں کس بند کردتا غاراں وچ

اج وی اتھے نکلے دی سرداری اے
کھوہ لیندا اے باز کبوتر ڈاراں وچ

اینویں تے نہیں امہ جگ ویری بن جاندا
رول دین جو عزت بھرے بزاراں وچ

چیتے کون کرے گا میرے شعراں نوں
بن جاواں گا شہ سرخی اخباراں وچ

سولی تے چڑھ جیڑے وی سچ بولنی گے
قمر اوہی منصور بنن سرداراں وچ

گیار

اپنے گھرو کے سکول وچ آوندا اوہ پہلا ڈیہاڑا ہا۔ چودپواری دے اندر پیر رکھیں تاں اینویں جا پیس جیویں اوندے پیراں دے کھسکار نال اوندا بلین انگریزیاں بھن تے جاگ پیا ہووے۔ اوہ عقیدتاں بھریاں نظراں نال سچے کجے ڈٹھا۔ چھوٹے لاء اوہ ایس سکول دے دودڑے بھرے، چھدری چھاں والے، چھریاں تلے، تھے پڑچھیاں تے بہہ تے پڑھیا ہا۔ ساول توں خالی کھربن پچے گراؤنڈ وچ کھیڈیا ہا۔ اوں ویلے کھیڈاں وت کیہڑیاں جس دیں ہوندیاں ہن۔ سنگیاں نال دھروکڑی مارتے مھنیری اڈا گھندا ہا۔ کیسے اچ لکی پھوندے پھوندے ڈور نال لاٹو بھنوا گھندا ہا یا وڈی وڈائی چھوہراں دے ہتھ وچ پکڑے واٹویں پٹکے، توں ترپ مار گھندا ہا۔ اوں کوں اپنے معصوم ماضی دی خوشبو دے ہلے آون لگ پئے۔ سکول وچ اوہ کئی واری کناں گوشی چڑھیا ہا۔ استادان دی ہکل ہوڑھ تے مار پچھاڑ دی برداش کیتی ہس۔ عام چھوہراں وانگ اوں ویلے ایسے سکول اوں کوں ہک ڈین نظر دا ہا، جییں دی ڈھٹی ڈھوری، سیکل دی ماری چودپواری اندر پیر پیندیاں ای اوں کو دسا شروع تھی ویندے ہن۔ ہتھ پیر ٹھرن لگ پوندے ہن۔ مار دے تاء کنوں اوہ کئی واری سکولوں نیساتے چوراں وانگوں مشکیاں بدھوا، ٹنگو لولی کروا تے پکڑوایا گیا پر ہن اوں سکول وچ ہیڈ ماسٹر دی سیٹ تے بہندیاں ہویاں اوں دے بت وچ خوشی بھریاں سریراں دے کئی واء جھلوڑیں چڑھے تھے۔۔۔۔۔ کتیاں ڈھیر ساریاں اوپریاں تے سجاپو اکھیں اوہ کوں رلیں، حسرت تے خوشی بھریاں نظراں نال ڈٹھا۔ میز تے پئی گھنٹی تے انگل رکھیں تے اوں دی ہکل دے جواب وچ دفتر دے دروازے تے اپنے پرانے

سنگتی کوں با ادب کھڑا ڈیکھ تے احساس تھیس، جو اوں در دی در سال کوں این
کری تائیں بجدیاں کتیاں کاڈھاں کڈھنیاں ہین۔ محنت تے آہر دے، کتنے
جبل جھاگنے ہین۔ ماضی دا پل پل ہک ہک تھی تے اوں دیاں اکھیں وچ اکر تیج
آیا۔

ڈاھویں فیل تھیون دے بعد اوہ خود وی تاں این سکول وچ بیمار پو دی
عوضی چپراس کریندا رہیا ہاتے اینویں گھٹی دی کو تے ددڑ ددڑ ہتھاں کوں چھنڈ
کیندا تے ”جی سائیں“ آن اکھیندا ہوندا ہا۔ ماء شوہدی کتنے جو جمد کیتے ہن
اوں دے پڑھاوین دے پر اوکھا سوکھا تھی تے چھڑا کتاباں گھن ڈیون دا تاں تاں
جمد نہیں ہوندا۔ بال کوں علمی ماحول تے پورا پورا ویلا وقت وی تاں ڈتا ونجے
پر اوں دے کول پڑھن جوگا ویلا ہوندا ای کتھاں ہا۔ پو روزی ہوئے اکثر گھروں
باہر رہندا ہا۔ بھین بھرا چھوٹے ہن۔ ماء ہر سڈ سوال اوں کوں ای شیندی ہی۔
”بھج ابا! کھوہی توں جوڑی دلیاں دی بھری آ۔“

”ونج میڈا مکھن! بھرا کوں نال لائی ونج تے بھٹوں وچوں بھری لکڑیں
دی بنائی آ۔ تے ول۔ آرام نال بہہ تے پڑھ۔“

پر --- شام والی کئی کیتے ردھے پکے دا سودا سودا گھنڈیاں، مامے ماسی
دا آکھیا منیندیاں، بھلا لٹ پلائی تھی ویندا۔ رات آلی روٹی دے بعد اوہ چوک
والی ہٹی تے سنگتیاں رلے بہہ تے، میوے نائی دے پتر کنوں، منڈوئے تے ڈٹھی
تازی قلم دی کہانی سندا۔ ایہا اوں دی تفریح ہی تے ول اوں کوں بندر آ
ویندی۔

وستی دا ماحول کوئی مت ڈیون والا نہ ہا۔ فرصت دے پل پراوہ اجائی
کماں اچ مندھ کول تے ہی حرام کریندا رہیا تے ول نتیجہ وی مل گیس۔ باقی
سنگتیاں سودھا اوہ فیل تھی گیا ہا۔ اوں دی ماء نتجے والے ڈینہ رج تے رنی ہی۔
پتر دے پاس تھیون دی اوہ تاں میت دے در تے چوری دی پاتری منی کھڑی
ہی پر اوں دی آس پوری نہ تھی۔

دستی دا چھڑا ہو چھوہر شفیق پاس تھیا ہا۔ 'سُخا' 'نخس' چوک دا چندرا۔
 پاس کیا تھیا ہا بس اندھے دے پیر تلے بیڑا آ گیا ہا۔ فیل مار کس کنوں چھڑا ہک نمبر
 وادھو آیا ہس پر اوں دی ایس گلی کمائی کامیابی تے اینویں خوشیاں منائیاں گئیاں
 جیویں اوں بورڈ ٹاپ کیتا ہووے۔ شام کوں منوتی ڈتی گئی۔ رات کوں جاگا بلہایا
 گیا۔ سرے آکھے گئے۔ نغارے چو آئے۔ وسیب کوں جھمڑا تاڑی دا کانڈھا ڈتا
 گیا تے اوہ وی اپنے دوڑی دی خوشی وچ حصہ گڈاؤن سانگے جھمڑے پٹ وچ
 وچ کھڑا۔۔۔۔۔

”وے مارکا! ایسہ وی پاس تھی گئے.....؟“ اوں کوں ہک پاسوں الا
 آیا۔

”پاس نہ پاس‘ ایسہ وی بھلا بُوتھیاں ہن پاس تھیون والیاں۔ منڈھ دا
 گیار چھوہراے۔ میڈا شفیق پاس کیا تھئے ہر کہ مہ پاس تھیون لگ پوسی.....“
 شفیق دے پو بھری بیادری وچ اوں تے ٹونڈ کیتی تے صفر کوں اینویں
 لگا جیویں جھومریاں دے سارے ڈاکے بھوکاویں اوں دے سر وچ آ لگے
 ہوون۔ اوہ وسم گیا۔ ضمیر سجاکا ہووے تاں ناکامی دا میہنا انسان کوں جینے جینے کر
 ڈیندا اے۔ اوہ وی بھر بھر گیا۔

”کیا میں واقعی گیار ہاں.....؟“ اوہلاں توہلاں تھی تے رات کوں پاسے
 توں پاسا پترندیاں ہو یاں‘ اوں اندر وچ وسی دھوئی کوں پھرو لیا۔ ہک چنگ اوں
 دے بھوچ بھوچ احساس وچ آ پئی۔ صفر کوں اپنے اندروں سیک آون لگ
 پیا۔ اوں کوں لگا جیویں اوہ جی پیا ہووے۔

”کامیابی شفیق دے پو دی ملک تاں نہیں۔۔۔۔۔“ اوں ڈند کریتے۔
 ”میں غریب آں تا کیا تھی پیا۔ سارے غریب گیار تاں نہیں ہوندے۔
 میں ویلا و نچائے‘ غیرت تاں نہیں و نچائی۔“

ضمیر اشاک تھی و نچے تے غیرت جاگ پووے تاں کوئی وی اوکھ‘ اوکھ
 نہیں رہندی۔ اکثر ناکامیاں‘ کامیابی دیاں سیرٹو بن تے آندن۔ پکے تھڈے

صفدر دیاں اکھیں کھول ڈیاں تے ول اوہ اکھ لاون بھل گیا۔ مندر آرام ، لوکاں دے سڈ سوال تے سنگتاں دے ٹول سبھ وان ویندے گئے۔ پو دی ہتھ ہراہی سانگے اوہ ڈینہ کوں ہیں سکول وچ ڈیوٹی ڈیندا۔ کمرے تے آنگن برہیندا۔ ترکا مریندا۔ وڈے وڈے چھوٹے استاد دی جی حضوری کریندا تے اوہناں کنوں علم دے سوجھلے پنڈا۔ رات کوں اوہ کتاباں دے ورقے نال ورقہ تھی ویندا۔ اپنی پہلی شاندار کامیابی تے خوش تھیون دی بجائے اوں ہونٹھ جھپڑتے چھڑا اتا آکھیا۔ ”گھن وے شفیق دے پو آ ، تیڈا پہلا میہنا تاں موکھ ڈتم۔ ہن آگوں تے اللہ مالک ہے۔“

اوہ جان گیا جو محنت دے گلہ تلے کامیابی دا پہاڑ لکھا ہوندے۔ جیہڑا وی لہو پگھر ہک کرے نیلی ہوندی اے۔۔۔۔۔ تے بندہ طبیعت دا خند کیل ہووے تاں پندھ بیاوی سولا تھی ویندا اے۔ اوہ وی ڈاکہ ڈاکہ اتو نہاں تھیندا گیا۔ چھوٹا امتحان ، وڈا امتحان ، اوں توں وڈا امتحان۔ اوہ کتیاں پل صراطاں پٹیا تے اوں کوں اوں دیاں ساریاں محنتاں دا صلہ مل گیا۔ ملازمت دے کتنے سارے سال گزار تے صفدر گھر ولیا تاں انت لدھس ، انسان محنت نال سوہنا لگدا اے۔۔۔۔۔

چائن

گورنمنٹ کالج فیصل آباد دا ورھا وار علمی ادبی رسالہ ”روشنی“ چھپ گیا اے۔ آزادی دی گولڈن جوبلی دے حوالے نال ایس رسالے وچ اردو تے انگریزی حصے دے نال نال اگھے پنجابی لکھیاری پروفیسر شوکت علی قمر دی آگوائی بیٹھ بھراوں پنجابی حصہ ”چائن“ وی شامل کیتا گیا اے۔ ایس وچ پروفیسر شوکت علی قمر دا پنجابی ڈرامہ ذکر جوگ اے۔ مجموعی طور تے پنجابی حصہ ”چائن“ اک معیاری پنجابی ادبی رسالے دی جھلکار دکھاندا اے۔

باہر لے

موہڑہ سگوال پوٹھوہار دے علاقے وچ جی ٹی روڈ توں کوئی دسہ کلومیٹر دے فاصلے تے اک ویا و سایا قصبہ اے۔

اتھے اک مارکیٹ اتے اسیں کجھ سنگیاں اک فلیٹ کرائے تے لیا ہویا اے۔ تھلے دوکاناں نیں۔ درزی، ترکھان، تے ہور دوجیاں۔ اک ٹی شال تے اک بجلی دی دکان وی اے۔ سردار الیکٹریشن بجلی دیاں شیواں مرمت کرن دے نال نال مارکیٹ نالے ایہدے اتے بنے فلیٹاں دی راکھی وی کردا اے۔ اوہ کرایہ وی وصولدا اے پر کرائے لئی کدی کے توں تقاضا نہیں کردا۔ جیہڑا دے چھڈے، ٹھیک، جیہڑا نہ دیوے مالک اوہدے کولوں آپ وصول لیندا اے، جدوں اوہ مہینے دے مہینے اتھے آوندا اے۔

سردار الیکٹریشن سہستی چالی دے پیٹے وچ اے۔ لما قد، بھارا جٹہ پر بہتا وی بھارا نہیں، صاف رنگ، خوش طبیعت۔ اوہ کسے نال بہتا تعلق نہیں رکھدا۔ بس اپنے کم نال کم۔ میں اوہنوں گاہکاں نال وی بہتی گل کردیاں نہیں ویکھیا۔ اسیں بس کدی کدی اوہنوں موٹر چلان لئی آکھ لینے آں پئی اپر ٹینگی وچ پانی مک گیا اے۔ اوہ وی مارکیٹ اتے دوکریاں دے فلیٹ وچ رہندا اے۔ ہاں، الیکٹریشن اوہ بڑا اعلیٰ درجے دا اے۔ کم داتے اوہدے کول رش لگا رہندا اے۔ فریجاں، موڑاں، واشنگ مشیناں، کھچے، واپڈا والے اپنا ٹرانسفارمر وی اوہدے کولوں ای ٹھیک کراندے نیں۔ اپنے کم دا اوہ بڑا ماسٹر اے۔

سانوں ایس مارکیٹ اتے رہندیاں دو ورھیاں توں ودھ ہو گئے سن پر سردار الیکٹریشن بارے کجھ پتہ نہیں سی۔ نہ ای کدی ایہدی لوڑ پئی۔ اک دن

پوڑیاں چڑھدیاں میں اپنے سنگی جاوید نوں انج ای پچھیا۔
 ”ایہہ سردار دا گھر کوئی نہیں؟“

”نہیں۔ پتہ نہیں۔ کہندے نیں شادی شدہ اے، بچے نیں۔ اتھے ای
 اک گراں وچ رہندے نیں“ جاوید دسیا۔

”تے ایہہ جاندا نہیں اوہناں کول؟“

”نہیں۔ سُنیا اے کدی کدی جاندا اے۔ خرچہ ورچہ دے آندا

اے۔“

گل مک گئی۔

کچھ ہفتیاں مگروں جاوید کچھ ہور گلاں بھ لیا۔

”لنوجی۔ اسیں تے ایہنوں اینویں ای سمجھدے ساں، ایہہ تے چکر

ای ہور اے۔“

میں چپ رہیا، اوہ آپ ای بولی گیا۔

”عشق محبت دا چکر اے۔“

”اچھا“ میں اپنی حیرانی ظاہر کیتی۔

”پتہ نہیں۔۔۔۔ کہندے نیں، گراں وچ۔۔۔۔ چھوٹے ہوندیاں۔۔۔۔“

اک کڑی نال ایہدی گل پکی ہو گئی سی۔

”تے جو کچھ پہلے سُنیا سی۔“

”پتہ نہیں۔۔۔۔ پر ہویا انج۔۔۔۔ ایہہ کچھ جماتاں پڑھ کے چھڈ

گیا۔۔۔۔۔ اوہ ایم۔ بی۔ بی۔ ایس کر گئی۔“

”فیر۔۔۔۔ شادی نہیں ہوئی؟“

”نہیں۔۔۔۔ ایہہ تے چاہوندا سی پر اوہنے نہیں کیتی۔“

”ٹھیک ای کیتا۔“ میں اوس کڑی دے ذہن نال سوچیا۔

”اودوں دا ایہہ۔۔۔۔ بس اتھے ای رہندا اے۔ گھر والیاں بڑا زور

لایا اے پر مندا ای نہیں۔“

”ہاں“۔

”ایسے لئی گھروی نہیں جاندا“۔

کچھ مہینے ہو رہے تھے۔ سردار الیکٹریشن بارے کوئی نوئی خبر نہ آئی۔
جدوں آئی تے ایسہ بڑی وڈی خبر سی۔

میں فجرے لہور توں موہڑے اپڑیاں۔ فلیٹ دا بوہا کھڑکایا۔ جاوید نے
کھولیا۔

”سردار دی شادی ہو گئی اے“۔

”اچھا۔۔۔ نہیں؟“ میں حیران تے خوش ساں۔

”ہاں سچی گل اے“۔

میں اپنے کمرے وچ آن کے بسترا کھولیا تے لما پے گیا۔ سوچیا دو تن
گھنٹے نیندر کر لوں فیر دفتر جاواں گا۔

میںوں سمجھ نہیں آوندی سی ہو کیہ رہیا اے۔ جمعرات ساری رات
ٹھک ٹھک ہوندی رہی۔

”پتہ نہیں جھنڈیاں پئے لاندے سن۔۔۔۔۔ سچ بناندے ہون گے“۔

میریاں اکھاں بند ہونڈیاں ویکھ کے اوہنے پھیتی پھیتی گل مکائی۔

”کھندے نیں بس راضی ہو گیا“ کے طراں۔۔۔۔۔ جوان کڑی اے

۔۔۔۔۔ میں کل ویکھی سی۔۔۔۔۔ پوڑیاں چڑھدیاں۔۔۔۔۔ برقعے وچ ہے سی۔

”چلو ایسہ کہانی وی مکی“۔

ہُن ساڈے ذہناں اندر سردار الیکٹریشن بارے کوئی سوال نہیں رہ گئے
سن۔ نہ ای اوہدے بارے ہُن اسیں کوئی گل کردے ساں۔ پر اوہ اپنا کم پہلے
وانگ ای کردا سی۔ ویکھن وچ بس اینا فرق سی پئی ہُن اوہ ہوٹل توں کھانا نہیں
کھاندا سی، واشنگ مشین نال اپنے کپڑے آپ نہیں دھوندا سی، نہ ای ہُن
اوہدے فلیٹ وچ رات نوں وی سی آر لگدا سی۔۔۔۔۔ تے ہُن ہر جمعے اوہ اتھے
نظر وی نہیں آوندا سی۔ اپنی سوانی نال سوہریاں دل جاں اپنے گھر ژ جاندا

ہوے گا۔

اوبدی شادی نوں چوکھے مہینے ہو گئے سن۔ اک دن جاوید دسیا پئی
اوبدی زنانی پنڈی ہسپتال وچ داخل اے۔ بچہ ہون والا اے۔ فیر پتہ لگا زچہ تے
بچہ دوویں فوت وہ گئے نیں۔

اک دیھاڑے میں دفتروں واپس آیا تے اوہ اپنی دکان دے باہر بیٹھا
موڑاتے تار و لھیٹ رہیا سی۔ میں اوبدے کول جا کے سلام کیتا۔ اوہ کھلو گیا۔
میں کہیا۔۔۔۔۔ ”بڑا افسوس ہويا۔ میں اک دن تمانوں پنڈی ویکھیا سی۔۔۔۔۔ پر
میںوں پتہ ای نہیں سی۔“

”ہاں جی۔۔۔۔۔ پورا ہفتہ میں اوتھے ای گزاریا۔“

”دن پورے ہون توں پہلے ای۔۔۔۔۔“

”کچھ ایسہ وی گل سی۔۔۔۔۔ فیر اوس کی پہلے نی شوگر وی ہے سی۔۔۔۔۔

جس نی وجہ نال کیس خراب ہوئی گیا۔“

”ڈاکٹراں کوشش نہیں کیتی۔“

”نہ جی۔۔۔۔۔ بڑے بڑے ڈاکٹر سن۔۔۔۔۔ بڑی کوشش کیتی اوہناں۔۔۔۔۔

دساں دیھاڑیاں اندر دس ہزار لگی گیا۔“

”بچے نوں کیہ ہويا سی؟“

”اوہ تے پیدا ای مویا ہويا سا۔“

”تیس فیر کله۔۔۔۔۔“

”بس جی، عمر ای اتنی لکھی ہے سی۔“

اوہنوں شاید میری گل سمجھ ای نہیں آئی۔ میں ”اچھا میں چلناں“ آکھ

کے اپر آ گیا۔

اسیں حالے وی ایسے فلیٹ وچ رہنے آں۔ سانوں اتھے ہن چوتھا

سال لگ گیا اے۔ سردار دلا اوہو ڈھنگ تے اوہو ورتارا اے۔ اوبد کم انج ای

چل رہیا اے۔ پتہ نہیں ہن اوہ دوجی شادی کرے گا جاں نہیں۔ جاں پہلے وانگر

ای حیاتی لنگھائی جاوے گا۔ ساڈے ذہناں اندر اوہدے بارے چپ چھتے سوال
فیر پیدا ہو گئے نیں۔ ایہناں بارے اسیں سوچدے تاں نہیں پر جد کدی بے
مقصد گپ شپ ہوندی ہووے، ایہناں سوالاں بارے گل بات ضرور ہو جاندی
اے۔

کلاسیکی ادب

25/-	محمد آصف خاں	آکھیا بابا فرید نے	-1
45/-	ڈاکٹر محمد باقر	ہیر وارث شاہ	-2
20/-	ادارہ	کلیات علی حیدر	-3
25/-	افضل پرویز	کنڈا سامیں	-4
40/-	مولوی غلام رسول	احسن القصص	-5
15/-	ہاشم شاہ	ککارے	-6
10/-	عین الحق فرید کوٹی	ہیر چراغ اعوان	-7
15/-	محمد آصف خاں	کانیاں شاہ حسین	-8
500/-	محمد آصف خاں	آکھیا بلیے شاہ نے	-9
25/-	ڈاکٹر اختر جعفری	قصہ شاہ منصور	-10
30/-	نخش پیر اصحابی	مکتبی مرفیہ	-11
26/-	ڈاکٹر احمد حسین قریشی	جنگ نامہ امام حسین	-12
15/-	پروفیسر سعید حسنی	کلیات شاہ عظیم	-13
25/-	نواب سیال	نادر شاہ دی وار	-14

مٹی پاؤ

فاروق احمد سی تاں اداکار پر اوہدے وچ اداکاراں والی کوئی وی گل نہیں سی۔ اک تاں اوہدا پس منظر اداکاراں والا نہیں سی۔ دوجا اوہدیاں عادتاں اداکاراں والیاں نہیں سن۔ اپنی شہرت پا کے وی اوہ عجز تے انکساری دی بھر بھری مٹی نال لپا پوتیا سی۔ ایہدی مثال ایسہ سی کہ کوئی اوہدے کولوں آٹوگراف منگدا تاں اوہ منگن والے دا آٹوگراف لین لئی اصرار کرن لگ پیندا۔ تیجا اداکاری ولوں آون والی کمائی دی نہ اوہنوں ضرورت سی تے نہ کدی اوہنے ایہدی پرواہ کیتی سی۔ اوہدے پیسے کئی کئی مدت لئی رکے رہندے تے اوہ پرت کے وی نہ بھھدا سگوں دین والے اوہنوں یاد دواندے تے اوہ اکھیاں وچ حیرت بھر کے لما ساہ لے کے کہندا۔

”اوہ اچھا.....“

فاروق احمد پنڈ دے وڈے چودھری دا وڈا پتر سی پر اوہ اپنے آپ نوں چودھری کہلوانا پسند نہیں کردا سی سگوں جے کوئی اوہنوں چودھری کہہ دیندا تاں اوہدے چہرے تے غصے، صدے تے دکھ دا تندور مھکمن لگ پیندا۔ اوہ انج اپنے آپ وچ مسکڑ جاندا جیویں کہے نے اوہنوں گاہل کڈھ دتی ہووے۔ جتھوں تیک عجز تے انکسار دا تعلق سی، اوہ گھر کم کرن والی مائی نوں وی انج بلاوندا جیویں اوہدی بجائے اوہ اوہدی مالکن ہووے۔

حیاتی بڑی بد صورت چیز سی۔ ایہدا احساس تاں اوہنوں چھوٹے ہوندے ہو گیا سی۔ نکیاں نکیاں بد صورت چیزاں سن، جیہڑیاں کیریاں وانگ نکلے ہوندیاں توں ای اوہدے جٹے نال بھبریاں سن۔ کدی کدی اینا چھدیاں کہ

کھاج کر کے اوہ اپنے آپ نوں لال تے لہ لہان کر لیندا۔ اوہ حیران سی کہ ساریاں کتاباں، سارے اصول مساوات دا پرچار کردے نہیں پر مساوات ہے کتھے؟ جدوں اوہ چھوٹا ہوندا ہیگے تے پے کے کارٹوناں والی رنگین کتاب پڑھا ہوندا سی تاں اوہدا ہم عمر مالک اوہدے کول مٹھے بیٹھا اوہدے اک اک اشارے دی اڈیک رکھدا۔ دونوں وچکار جیہڑا فرق سی اوہ اوہنوں جیویں ڈنگ جیہا ماردا۔

وڈے چودھری جی اوہنوں بہت وار کہیا کہ بہت ہو چکیا، ہن واپس آ جاتے اوہو ای کر جیہدے لئی رب نے ساڈے خاندان نوں پیدا کیتا اے۔ وڈے چودھری ہر مہینے دی پہلی جمعرات نوں اپنے ملازماں دی پوری فوج لے کے وڈی ساری جیپ وچ کھان پین دا سارا سامان لد کے اوہنوں ملن آوندے۔ فیر اوہدے تن بیڈ رومز دے صفائی تے سلیقے نال سچ فلیٹ وچ گھٹیاں گھٹیاں لتاں نال قدم چکدے تے ایدھر اودھر پھردے تے اوہنوں وڈا سارا چیک دے کے پرت جاندا تے نال ای اوہنوں یاد دوا جاندا کہ اوہدیاں جڑھاں پنڈ وچ ای نہیں۔

چودھری جی کہندے سن جتھے اوہ رہندا اے اوہ جگہ تاں اوہ اپنے ملازم نوں وی نہ دین۔ ایس کارن تاں اوہناں دے سارے ملازماں دی فوج باہر تھڑے تے بہہ جاندی اے کیوں جو اندر اوہدے کول تاں بیٹھان دی جگہ وی نہیں۔ اوہ کہندے سن کہ اوہ فاروق دے گھر رات وی نہیں ٹھہر سکدے کیوں جو اتھے آکے تاں اسمان ای لک جاندا اے جتھے پردے چک کے دن دی روشنی لہمی جاوے، اوس جگہ تے جیل وچ فرق ای کیہ رہ جاندا اے۔

چودھری جی سن تاں پنڈ دے وڈے چودھری پر وڈے چودھریاں وانگوں اوہناں دی کے نال وڈی دشمنی نہیں سی۔ اوہناں دے پنڈ وچ امن آشتی سی۔ جیہڑا وڈا سی، اوہ وڈا ای سی تے چھوٹا بس چھوٹا سی۔ ہر کوئی اپنی جگہ جاندا سی۔ ایس کارن کوئی کے نال نہیں کہیندا سی۔ فاروق احمد نوں ایسے

گل دی چڑھی کہ چھوٹا اپنے آپ توں چھوٹا سمجھ کے انج بھکدا اے کہ اوہنوں
الٹی آون لگ پیندی اے۔ انسانیت وی توہن اوہدے کولوں برداشت ای نہیں
ہوندی سی۔

سکول دی پڑھائی مکمل کر کے جدوں اوہ شہر آیا تاں شہر دا ای ہو گیا۔
اوہنے اپنی ساری پڑھائی ہاسٹل وچ رہ کے مکمل کیتی۔ شہر دی کڑی نال ویاہ کیتا
تے اوہدے دونوں بال وی سرتوں پیر تیک شہری سن۔ چھٹیاں وچ جدوں وی
اوہ پنڈ پرت کے جاندا تاں ہرے بھرے رستے تے فصلاں نال پھلے پیٹ والے
کھیت تے کھلا اسمان اوہنوں اپنے ول کھدا۔ کئی وار اوہدا جی کردا کہ اوہ اتھے
ای ٹھہر جاوے پر پھیتی ای اوہ اک جاندا تے خالی منجی تے پیا چھت ول
گھورداتے اٹھن لگدا تاں اوہنوں سلپر پکڑوان لئی چاروں پاسیوں ملازم
دوڑدے۔ ”چھوٹے چودھری جی“ لفظ سن کے اوہدے کن پک جاندا تے
ویلیاں پھر پھر کے اوہدیاں تیاں دکھن لگ پیندیاں۔

ہاسٹل وچ واپس آ کے اوہ سکھ دا ساہ لیندا۔ دو بجے سارے منڈے
اوہدے ورگے سن۔ اوہدے برابر سن۔ اوہ اوہناں وچ لکیا سی جیویں بہت
سارے تاریاں وچکار اک ہور تارہ ہووے۔ اتھے آ کے جیون بہت آسان لگدا
سی۔ جدوں اوہ اپنی گندی قمیض دھون یا بوٹ پالش کردیاں لپنے لئی چاء دا کپ
تیار کردا تاں اوہنوں عجیب جیہا سواد آوندا، جیہا سواد جیہدا مزہ اوہو ای جاندا
سی۔ گہرے تلخ مزہ جیہدے سرور وچ اوہ ڈب جیہا جاندا۔

فاروق احمد دے بچے وی بڑے موڈب تے سلجھے ہوئے سن۔ نازک
تے شائستہ۔ سارے شہری آداب جیویں سوئی وانگ اوہناں وچ یاں اوہ آداب
دی سوئی وچ پروئے سن۔ ہر گل تے درخواست دے اگے پیچھے کئی کئی وار
شکریہ تے مہربانی دے موتی جوڑ دیندے۔ چودھری صاحب بڑا چڑدے سن۔
کھندے فاروق نے ایہناں وچوں ساری خود سری کھچ لئی اے۔ ایہناں نوں
روبوٹ وانگ تربیت دتی اے۔ امہ میرا ورثہ کنج اگے ٹورن گے۔ چودھری

کھلوان لئی چودھریاں ورگی آکڑ چاہیدی اے۔ توں تاں ایہناں دے خون چوں
ساری گرمی نچوڑ لئی اے۔

فاروق احمد ہر وار پنڈ آ کے مستقل طور تے رہن دی چودھری دی گل
ہمیش ٹال جاندا۔

”اباجی! تہانوں تے پتہ اے شمرہ کنج پنڈ جا سکدی اے۔ اوہ تاں اتھے
کالج وچ پڑھاوندی اے۔ بچیاں دی تعلیم دا اہم سال اے۔ مینوں ڈرامے وچ
اک بہت ای اہم کردار ملیا اے۔“

اندرو اندر اوہ وی جاندا سی تے چودھری وی کہ اوہ کدی وی پنڈ نہیں
آوے گا۔ نہ تاں اوہ پنڈ وچ رلیا اے تے نہ پنڈ اوہدے چالے قبولے گا۔ پنڈ
دے سارے کالمے آپ سختی منگدے نیں تے جے اوہناں نوں اوہناں دی منگی
سختی نہ دتی جاوے تاں اوہ مالک دی عزت گنوا دیندے نیں پر فیروی اندروں
اندر کدھرے چودھری جی نوں کوئی ہلکی جیسی امید ضرور سی کہ اگے چل کے
بہت سارے سالوں بعد شاید فاروق احمد دا دل پگھر جاوے۔ اوہدی سوچ بدل
جاوے یاں فیر اوہناں دا لہوری رنگ دکھا جاوے۔

اوہ فاروق احمد دے گھر آتاں جاندے سن پر اتھے ٹھہرنا اوہناں نوں
مشکل ہو جاندا سی۔ اوہناں وچ تے فاروق احمد وچ اک لہو ہون دے باوجود
زمین آسمان دا فرق سی۔ اوہ اصول دے آدمی سن۔ آکڑ تے غرور اوہناں دا شیوہ
سی، ورثہ سی، پہچان سی۔ جد تیک اوہناں دی دھون اچی سی، اوس ویلے تیک
اوہ زندہ سن پر کچھ گلاں تے معاملیاں وچ فاروق احمد نے اوہناں نوں بے بس
جیہا کر دتا سی۔ فاروق احمد تاں لگدا سی کہ پنڈاں والا مان ناز غرور کسے گھڑی
وچ بنہ کے دریا وچ بوڑ آیا اے۔ اک دن جدوں فاروق احمد نے چوکی تے
بیٹھی کھانا کھاندی مائی نوں پانی دا گلاس لیا کے دتا تاں چودھری جی اٹھ کے چلے
گئے۔ ایس توں بعد کئی مہینے تیک اوہناں فاروق نوں نہ بلایا۔

فاروق نویں دور دا نواں انسان سی۔ واہوا ڈھیر کتاباں پڑھ چکا سی۔

اوہدی بیوی پڑھی لکھی سی۔ اوہ انسان دی برابری تے یقین رکھدا سی تے اپنے نظریات نوں چھڈن لئی کے دی صورت تیار نہیں سی۔ اوہ بھلا جنگل دا قانون کیویں من جاندا۔ جتھے وڈا جانور چھوٹے نوں صرف ایس کارن کھا جاندا اے کہ اوہ وڈا اے تے طاقتور اے۔ اذہ طاقت نوں ظلم دی شکل وچ منن لئی کے صورت تیار نہیں سی۔ اوہدی ہٹ دھرمی و یکھدیاں وڈے چودھری جی اپنے ملازماں دی فوج نال چیزاں نال لدے پھندے آپے ای اک دن اوہدے گھر آگئے۔

اوہ سردیاں دے ابتدائی دن سن جدوں اک دن سویرے سویرے فاروق احمد دی باہری کھنٹی وجی۔ اوہ بسترے وچ بے خبر ستا پیا سی۔ اک دم ہڑبڑا کے اٹھیاتے سیلپنگ گاؤن کچھا ہویا تے اپنے جٹے نوں لکوندا دروازے ول دوڑیا۔ بوہا کھولیا تاں چودھری جی دا پرانا ملازم کھلوتا سی۔ فکر تے پریشانی نال فاروق احمد دیاں لتاں کمین لگ گیاں۔ اوہدا رنگ و یکھدیاں ای ملازم بولیا۔ ”چھوٹے چودھری جی، سبھ خیریت اے۔ تہانوں وڈے چودھری جی طلب کیتا اے۔۔۔۔۔“ فاروق احمد دی ساری نیندر کدھرے اڈ گئی۔۔۔۔۔ ”وڈے چودھری جی آکھیا اے چھوٹے چودھری جی نوں نال لے کے آونا ایں۔ بوہت ضروری گل اے۔“

”پر کیہ؟“ فاروق احمد پچھیا۔

”اوہناں مینوں منع کیتا اے۔۔۔۔۔ چودھری صاحب دا کوئی جھگڑا ہو گیا اے کے نال۔“

فاروق احمد نے اوے ویلے پتلون تے شرٹ کچھ۔ شرہ نے باللاں نوں نال گھسیٹیا تے چودھری دی بھیجی ہوئی وڈی ساری جیپ وچ بیٹھ کے پنڈول ٹر پیا۔

چودھری جی حویلی دے ویزھے وچ وڈی کرسی تے بیٹھے سن۔ اوہناں دے دوالے سارے پنڈوالے تے سارے کالے گھیرا پائی بیٹھے سن۔ فاروق نوں

و یکھدے ای اوہ اپنی کرسی توں اٹھے تے فاروق نوں جھمی پالئی۔ اوہناں دا سارا بٹہ غصے نال جیویں ہلکورے لے رہیا سی۔

”ابا جی کیہ ہویا“۔ فاروق احمد بے چین ہو کے پچھیا۔

چودھری جی دوبارہ کرسی تے جا بیٹھے تے اچی اچی بولن لگ پئے۔
 ”کل شامی دی گل اے میں سر والی زمین دا چکر مکمل کر کے واپس گھر آون لئی جیپ وچ نیشنن لگا تاں فدا احمد نے بیہڑا میرے نال سی، سر دے کنڈھے جتھے زمین دی حد مکدی اے، اک بندے نوں بیٹھے ویکھیا۔ اہنے پچھیا اوئے کون ایس توں؟ اگوں کہن لگا تہاںوں کیہ؟ اوہدی گل تے مینوں غصہ آیا تے میں فدا احمد نوں نال لے کے اوہدے دل اگانہ ودھیاں آکھیا۔“ اوئے توں جاندا نہیں اسی کون آں۔“

میری گل مکمل کرن توں پہلاں ای فدا احمد بولیا۔ ”تینوں پتہ نہیں امہ وڈے چودھری جی نہیں۔ دور دور تیک جتھے نظر جاندی اے، ایہناں دی زمین اے۔ توں گستاخی کرن دی بجائے صاف جواب دے کہ توں کون ایس؟“ اوہ ہور وگڑ گیا۔ کہن لگا۔۔۔۔۔ ”ہووے گی مینوں کیہ؟ میں کسے کولوں کیہ لینا ایس۔ میں اتھے پروہنا آیا واں، دو دن رہ کے چلا جاوں گا۔“

چودھری جی آکھیا۔ ”میری عزت دا مسئلہ اے۔ اوس بندے نے میری بے عزتی کیتی اے تے جے میں اج امہ گل چھڈتی تاں کل کوئی ہور انج کر دیوے گا۔ امہ گل میں انج نہیں چھڈنی۔“

سارے پنڈ والے چپ سن۔ فاروق احمد وی چپ سی۔ اوہ نال پئی اک کرسی تے دھڑک کر کے ڈگ پیا۔ ملازم نے اوہنوں لسی دا گلاس لیا کے دتا جیہڑا اوہ غٹا پئی گیا۔ دلوں اوہ مایوس سی۔ معاملہ ہے ای ایسا سی۔ اوہ بھلا کیہ کر سکدا سی..... ابا جی نے اوہنوں کیوں بلایا؟ فاروق احمد نوں چودھری جی تے غصہ آونا شروع ہو گیا جیویں ایس توں پہلے کئی وار آچکیا سی۔ ابا جی نے نکی جیسی گل نوں پھیلا کے کنج وڈا بنا دتا اے..... گل تاں کجھ وی نہیں سی..... پر

ہن وڈی ہو گئی اے۔ فاروق احمد دے اندر جیویں ٹھنڈی لسی زہر بن گئی۔ پنڈ والے لوکاں آکھیا۔ چودھری جی اوہ بندہ پنڈ وچ موجود اے، جنی دیر تیک تیس فیصلہ نہ سناؤ اوہنوں کتے نہیں جان دیاں گے۔ جو کجھ تیس کہو گے اوہ سانوں سبھ نوں منظور ہووے گا۔ چودھری جی نے شام نوں ست و بجے پنجایت بلاون دا کہہ کے سبھ نوں جان لئی آکھ دتا۔

فاروق احمد اٹھ کے اندر آگیا تے ثمرہ جیہڑی پہلے ای سبھ کجھ جان چکی سی۔ پچھیا کیسہ بنیا؟ فاروق احمد جواب دتا رات نوں ای فیصلہ ہووے گا۔ تیس ابا جی نوں کجھ سمجھانا..... ثمرہ آکھیا گل تاں ایڈی وڈی ہے ای نہیں۔ ابا جی نے بس ایویں اپنی انا دا مسئلہ بنا لیا اے۔ میں آپ کیہ کر سکدا آں۔ فاروق ٹھنڈا ساہ بھر کے آکھیا، ”ابا جی تاں اگے ای مینوں بزدل ڈرپوک تے ٹھنڈا خون کھندے نیں۔ بس دیکھو کیہ ہوندا اے؟“

فاروق احمد نے اپنی پتلون شرٹ اتاری، آرام دہ کپڑے پا کے اخبار پڑھن لگ پیا۔ اپنے چہ وچ دوپہر دے کھانے دا ویلا ہو گیا۔ دیر بعد اوہنے اپنا بھاراتے مزے دار کھانا کھاداتے کھاندے ای سوں گیا۔

شام دے چھ و بجے ثمرہ اوہنوں اٹھایا۔ اوہنے نما کے کپڑے بدلے تے حویلی دے صحن وچ آگیا۔ سارے وڑھے وچ ترتیب نال منجیاں تے موہڑے وچھے سن۔ وڈے چودھری تے اوہدی کرسی نال نال رکھی سی۔ تھوڑے ای چہ بعد پنڈ دے لوکی آونا شروع ہو گئے۔ جدوں سارا وڑھا بھر گیا تاں اک پاسے آ کے اوہ آدمی وی نیویں پا کے بیٹھ گیا۔ مرل تے بیمار جیہا۔ فاروق دے دل وچ اوہدے لئی ترس نال درد جیہا اٹھیا۔ پنڈ دے اک سیانے آدمی آکھیا۔ چل اوئے اٹھ کے چودھری جی کولوں معافی منگ۔ اوہ آدمی اک لمحے دی ہچکچاہٹ کیتے بنا اٹھیا تے چودھری جی دے پیراں وچ بیٹھ کے معافی منگن لگ پیا۔ اوہناں آکھیا کہ توں مینوں میرے ملازم ساہنے بے عزت کیتا اے میں تینوں کنج معافی دے دیواں۔ اوہناں دی گل سن کے اوس آدمی دے عجز وچ جیویں ہڑھ آگیا۔ اوہنے

اچی اچی رو کے معانی منگنا شروع کر دتی۔

فاروق احمد اک نظر خاموش بیٹھے ہجوم تے پائی جیڑے بے حس و حرکت انج بیٹھے سن جیویں ساہ لینا بھل گئے ہون۔ فیر اوہنے روندے ہوئے مرل مسکین آدمی ول و یکھیاتے پتہ نہیں کتھوں اوہدی عاجزی، اکسار، چھوٹے پن تے فاروق احمد نوں اک دم ای غصہ آ گیا، اجیہا غصہ جیڑا ایس توں پہلاں اوہنے اجیہی طاقتور شکل وچ کدی وی محسوس نہیں کیتا سی۔ غصے دی حدت سی جے اوہدا دل تیز تیز دھڑکنا شروع ہو گیا۔ جا پدا سی جے دل دہی تھالی تے کے نے زور زور نال ضرباں لاونیاں شروع کر دتیاں تیں۔ دھڑکن سی جے اوہنوں یقین سی جے اوہدا دل ہننے ہننے سینے دی رکاوٹ عبور کر کے باہر آ ڈگے گا۔ اوس کمزور، مرل، بچ، بزدل، گھٹیا، پیراں وچ ڈگ کے رو رو کے معافی منگدے آدمی تے فاروق نوں اجیہا غصہ آیا جے اوہدا ساہ بند ہو گیا۔

گھبرا کے اوہ اکو دم ای اٹھیاتے اوہنے اوس بندے نوں گریبانوں پھڑ کے چک لتا۔ دو جے ہتھ نال اوہنے اوہدے تے گھننے جڑنیں شروع کر دتے۔ ..... ذلیل، کتے، حرامزادے، کینے، بچ ..... تیری جرات ای کنج ہوئی ابا جی دے ساہنے بولن دی۔ تینوں پتہ نہیں سی اوہ کون نہیں ..... سارا ہجوم انج ای ساکت بیٹھا سی چپ چاپ ..... اوہ آدمی بے جان کپڑے دے گڈے وانگ فاروق دے ہتھاں وچ لہراندا رہیا۔ فیر جدوں فاروق دے ہتھ دکھن لگ پئے تاں اوہنے اوہنوں زمین تے سٹ دتا۔

وڈے چودھری جی بے جان جیسے پئے اوس بندے تے اک نظر پائی تے فیر کرسی توں اٹھ کے لے لے ساہ لیندے فاروق احمد دے موڈھے تے تھکی دیندیاں آکھیا ..... ”جو ہونا سی ہو چکیا ..... چھوٹے لوکاں دے مونہہ کیہ لگنا ..... گل تے مٹی پاؤ .....“

ہندی: رام کمار
پنجابی: بلیر مادھوپوری

ریلوے پھاٹک

جان توں پہلاں ماتا جی کولوں وداعی لین دی گل سوچ سوچ کے سویر
توں ای سنجو دا من ڈبدا جا رہیا سی۔ کھلے بوہے تھانیں اوہناں نوں منجی اُتے لے
پے وار وار دیکھ کے اندر جان دا اوہدا جگرا نہیں پے رہیا سی۔ اوہ کیہ سوچدے
ہون گے؟ بیستی سال اوہناں نال رہ کے ہُن ایس عمر وچ اوہناں نوں اکلیاں
چھڈ کے اوہ کیوں جا سکدا ہے۔ اوہ اوہنوں سچے ای قبول وی نہیں کردے سن۔
اوہنے امہ ای کیا سی کہ اپنی ودھیا نوکری اوہنوں پھیر نہیں ملے گی۔
گڈی دا سماں اوہدے ول نوں رکھسکدا آ رہیا سی۔ سامان بھیا جا چکیا
سی۔ بہت کجھ ہے وی نہیں سی۔ پتا ویلے دا اک لوہے دا زنگ لگا ہویا چھوٹا جیہا
بکساتے دری وچ لپیٹا ہویا اک ہولا جیہا بسترا، راہ لئی اک جھلا سی، جو اوہدے
موڈھے تے لٹک جاوے گا۔

انت وچ ہمت کر کے دروازے وچوں اندر وڑیاں ای اوس نوں اُچی
آواز وچ کہا۔

”ماتا جی، میں جا رہیاں، گڈی دا وقت ہو گیا ہے۔“

اوہ چپ چاپ اکھاں بند کر کے منجے اُتے لے پے ہوئے سن۔ سنجو دی
آواز سن کے اوہناں دے سریر وچ کوئی حرکت نہ ہوئی۔ اوہ اوہناں دے
سرہانے منجے دی پچی ہوئی تھان اُتے جا کے بیٹھ گیا۔ گھٹ پاور دے بلب دی
روشنی وچ اوہناں دا چہرہ صاف دکھائی نہیں سی دے رہیا پر اوہناں دیاں بند
اکھاں وچ اوہناں دی دتھا دا اندازہ لاونا مشکل نہیں سی۔ اوس اوہناں دے منجے

اُتے ہتھیلی رکھ دتی، پر اچانک ای محسوس کیتا کہ ہتھیلی رکھدیاں ای اوہ پسینے نال بھج گئی سی۔ اوہ سمجھ نہ سکیا کہ اوہ اوس دی اپنی ہتھیلی دا پسینہ سی یا ماتا جی دے متھے دا یا پھیر دوہاں دا۔

”اپنی صحت دا دھیان رکھنا ماتا جی۔ چٹھی پاوند ا رہاں گاتے دسرے دیاں چٹھیاں وچ آواں گا۔۔۔۔۔“

اوہنوں اپنے ای کہے لفظاں تے بہتا یقین نہیں سی۔ ماتا جی نے اکھاں کھول دیتیاں سن اتے سُنی نگاہ نال ساہنے والی کندھ ول دیکھ رہے سن۔

”شانقی دی ماں تہاڈے کول رہے گی ماتا جی۔ اوہ تہاڈی دیکھ بھال کردی رہے گی۔“

شانقی دی ماں منھے دے کول ای فرش اُتے دری وچھا کے کالی چادر اُتے لئی مالا پھیر رہی سی، جس نوں سنجو دے آون توں بعد اوس نے پھیرنا بند کر دتا سی۔

”توں کوئی فکر نہ کر سنجو۔ میرے اتھے ہوندیاں تینوں فکر دی کوئی لوڑ نہیں۔“

شانقی دی ماں نے اپنی ذمے داری دا اوہنوں احساس کروایا۔

ماتا جی نے ہولی ہولی دھون موڑ کے اوہدے ول ویکھیا۔ اوہناں دیاں سنیاں اکھاں جیویں کجھ بھال رہیاں سن۔ جس دا اوہناں نوں پتہ نہیں لگ رہیا سی۔ پھیر اوہ کندھ اُتے جاٹکیاں جتھے رام اُتے سیتا دا اک پرائی کیٹڈر لٹک رہیا سی۔

اوہنوں گھبراہٹ ہون لگ پئی سی۔ ماتا جی کول بہت چر بیٹھنا نا ممکن لگ رہیا سی۔

”اچھا ماتا جی، دیر ہو رہی ہے، نہیں تاں گڈی کُمنجھ جاوے گی۔“

اوہ منھے توں اٹھن دی کوشش کر رہیا سی کہ اماں نے اک جھٹکے نال گھٹ کے اوہدی بانہ پھڑلئی۔ اوہنے حیران ہو کے اوہدے ول ویکھیا۔

”مینوں کئی چھڈ کے توں کیوں جا رہیا ایں سنجو۔“
 اوہناں دی آواز اوتھے ای رُک گئی، جیویں اوہناں نے کچھ ہو رہا نہ کہنا
 ہووے۔

”پر ماما جی۔۔۔۔ میری اہمہ نوکری۔۔۔۔ تئیں رضامند ہو گئے سی تدمے
 ای تاں میں ہاں کیتی سی۔۔۔۔۔“
 اوہناں نے کچھ نہ سُنیا۔

”ہُن میرا اس دنیا چ کون ہے پُت۔ میں زیادہ چ نہیں جیوں گی۔ میری
 چٹانوں اگ لاکے جتھے مرضی چلے جانا۔“

اجیسی حالت دا ساہنٹا کرنا پوے گا، اوہ وی عین آخری ویلے۔ ایس دی
 سنجو نے کدی کلپنا تک نہیں کیتی سی۔ اوہ سُشیاں نظراں نال ماں ول دیکھدا رہیا
 اتے اوہدیاں اکھاں بھر آئیاں۔ بنا دنداں اوہناں دا چھکھیا ہویا چہرہ، اُبھریاں
 ہونیاں ہڈیاں وچالے جھرڑیاں دیاں بھل بھلیاں جیویں ریگستان دا اک کتیا ہویا
 حصہ ہووے۔

سنجو نے من نوں سنبھالن دی کوشش کیتی۔ اوہدی وینی تے اوہناں دی
 پکڑوی کچھ ڈھلی پے گئی سی۔

”کیہ کر رہے او ماما جی؟ کئی مشکل نال تاں اہمہ نوکری رہی ہے۔“
 اوہ اُچی آواز وچ بولیا۔

”لوڑ پئی تاں وید جی مینوں تار پادین گے۔ میں تڑت چھٹی لے کے آ
 جاواں گا۔ تئیں فکر نہ کرو ماما جی۔“

پر اوہنوں آپ ای اپنے لفظاں اُتے بُہتا یقین نہیں سی۔

اماں دے چہرے اُتے چھائی خاموشی دے بیٹھاں پر تاں وچ لپیٹی ہوئی
 اوہناں دی ویدنا اکلے رہ جان دا ڈر، سنجو نوں سبھ دا احساس سی پر گھر دی پتلی
 ہوندی جا رہی مالی حالت، اماں دے علاج لئی مہسیاں دا بندوبست نہ ہو سکن دی
 بے بسی۔ اہمہ سارا کچھ دیکھدیاں اوس نوں اہمہ رستہ چننا پیا۔

باہر رکھے والا دیر ہوندى دیکھ کے زور زور نال کھنٹی ذجائی جا رہیا سی۔
 ”اچھا ماتا جی، بے لوڑ پئی تاں میں نوکری چھڈ کے آ جاواں گا۔“
 پچھلے تیرہ سالوں توں اوہ اتے اوس دے ماتا جی ایسے گھر وچ اکٹے
 رہندے آئے ہن اتے ایس سلسلے نوں ایس وقت توڑنا دوہاں لئی بہت اوکھا سی۔
 اماں نے پھیر اوہدے چہرے اُتوں کجھ جانچ لیا اتے پھیر اوہدی دِغی نوں
 چھڈ کے بولے:

”نہیں، جا توں ہُت۔ اپنی مشکل نال ایسہ نوکری ملی ہے۔ میرا کیہ
 ہے۔“

اگے کجھ نہ کہہ سکے۔

سنجُو وی اوہناں توں پچھنا چاہوندا سی کہ اوہدا کیہ ہے۔ جتھے اوہدی
 زندگی دے اپنے سال اتھے پیتے، اتھے باقی وی چداں کداں بیت جانڈے۔
 اوہ پھرتی نال باہر لے بوہے دل تڑپیا۔ اوہنوں ایسہ ڈر سی کہ بے کجھ
 دیر تک ہو رُکيا رہیا تاں پھیر جا نہیں سکے گا۔ رکشے تے بندیاں ای اندر جی
 ہوئی سنج گھاٹ وچ بلدی ہوئی لاش دے دھوئیں وانگ پھیل گئی۔ اوہ چہراں
 توں جائیاں پچھائیاں سڑکاں، بازار لوکاں دی بھیڑ۔۔۔۔ اک چکر جس توں اوہ باہر
 نکل آیا ہے یا باہر نکل آون دا اوہدا صرف بھرم ہے۔۔۔۔ اوہ جتھے رکتے وی رہے
 ، اوہ ایس چکر دا حصہ بنیا رہے گا۔ شاید ہُن اوہ اتھے کدی واپس پرت کے
 نہیں آوے گا۔ پچھلے بیستی ورھیاں دا اوہدا اتناں ایہناں ای سڑکاں اتے تنگ
 گلیاں دیاں بھل بھلیاں وچ گواچ گیا سی جس توں چھٹکارا پاون دی کوشش اوہ
 اک لے عرصے توں کر رہیا سی۔ رکشے تے بیٹھیاں کجھ اگے جان تے اوس نے
 محسوس کیتا، جیویں اوہدا بوجھ اچانک ای ہولا ہو گیا ہووے۔

اماں دا چہرہ سڑک دیاں بتیاں دی دھندلی روشنی وچ اوہدے نال نال
 چلدا رہیا۔ کدی دور ڈبڈے سورج نال، اک رک ہو جاندا، کدی بالکل اوہدے
 کول رکھک آوندا۔ اوہ کے نوں کجھ نہیں کہے گی، چُپ چاپ اپنے دُکھ نوں

اپنے اندر ای ہلن دیوے گی پر اوہ تاں خود اوس دُکھ دا گواہ ہے جو سبھ کجھ جائدیاں ہویاں وی چُپ رہے گا۔

اپنے بارے سوچن دا نہ کدی موقع بلیاتے نہ ای کدی اوس نے لوڑ محسوس کیتی۔ اپنی پڑھائی لکھائی، اپنے لئی نوکری، اپنی اکلتا نوں دور کرن دا کوئی اُپاء، اپنا ویاہ۔۔۔۔۔ ساریاں پرتی ادا سینتا شروع توں ای اوہدے نال چپک گئی سی۔ جدوں رتن سال دا سی تاں پتا وی موت ہو گئی سی۔ وڈا بھرا شروع توں ای باہر رہیا۔ پہلاں پڑھائی دے سلسلے وچ، پھیر نوکری کر کے۔ اماں اوہنوں ہمیشہ پچھ ای سمجھدی رہی۔ نہ کوئی بندش نہ کوئی ذمے داری۔ فیل ہو کے سکول چھڈ دین مگروں کسے دے ساہنے ایس دا پشٹی کرن نہیں کرنا پیا۔ اوس گھر وچ، شہر وچ، اوس دی پکی حاضری دے سبھ عادی ہو گئے سن۔ خاص کر کے اماں جیویں درحیاں پرانے گھر دے کمرے، ویڑھا، ویڑھے وچ پیل دا درخت اتے کھوہ اپنی اپنی تھاں قائم سن، اوسے طرح اوہدا چلنا پھرنا، گلاں کرنیاں، سونا اتے کھانا اتے اوہدی بھری گھروں ہوند نال بڑ گئی سی۔

کینیاں ای شماں اپنیاں بے چینیاں گھٹن اتے چتاواں وچ ڈبیاں ہوئیاں۔ گھاٹاں دے نال نال گھدیاں ہوئیاں یا تھک کے کسے گھاٹ دی پوڑی اتے درخت دی چھاں دی ایکنٹ وچ اوس نے کتیاں سن۔ گرمیاں دی کڑکدی دھپ اتے سیال دی شام وچ کبا دین والی ٹھندی ہوا وچ ٹھر ٹھر کردیاں، اوس نے اپنے لئی کسے اجاڑ، اگلی تے دیران ڈندی دی تلاش کیتی سی، جس اتے شاید کوئی وی ٹرن نوں تیار نہ ہوندا پر اوہ سادھارن جیسی پراپتی توں وی سکھنا ای رہیا۔ اوہنوں لگدا سی جیویں اوس دے نہ رہن تے اوس دے ہون دا اک دھندلا جیہا نشان باقی رہ جاوے گا، لکھ لہمن تے وی اک گواہ تک نہیں مل سکے گا۔ پل بھر وچ جادو دانگ اوس دے سارے نشان مٹ جان گے۔ اپنیاں ایہناں بے سکیاں گلاں اتے کدی کدی اوہنوں بہت ہاسا آوندا سی۔

وڈے بھرا دے اچانک لاپتہ ہو جان تے اماں تے گھردی ساری ذمے

واری اوس اُتے آپی۔ اوہ رانچی وچ انجنیر سن، ہر مہینے گھر لئی خرچہ بھیج دے سن، سال وچ اک وار مہینہ، دوسرے دن لئی گھروں آوندے سن۔ سنجو نال اوہناں نوں اُتال دا پیار سی۔ اوہ کہندے وی سن کہ اوہناں دی انجنیرنگ دی بیچ سالوں دی پڑھائی اتوں اتے پھیر اوہناں دے ویاہ اُتوں پتا نے سارا روپیہ خرچ کر دتا اتے پھیر چل وے۔ جس کر کے سنجو لئی کچھ وی نہ بچیا۔ اوہ ایس گل دے وی شکر گزار سن کہ اماں دی دیکھ بھال سنجو ای کر رہیا سی جد کہ وڈا پتر ہون دے ناتے ایہہ ذمے واری اوہناں نوں چکٹی چاہیدی سی۔ سنجو وی اوہناں دی بہت عزت کردا سی۔ اوہناں دی پتی ویاہ دے تن سالوں مگروں اک مرے ہوئے بچے نوں جنم دے کے مر گئی، جس دا وڈے بھرا نوں ایٹا گھرا صدمہ پہنچا کہ اوس سال اوہناں وچ وڈی تبدیلی واپر گئی۔ بھادیس اوہناں صاف صاف کچھ نہ دسیا پر اداسی دے کھوہ وچ اوہ تکلدے گئے۔ اوس حادثے توں بعد چٹھیاں وچ جدوں اوہ گھر آئے تاں پچھانے ای نہیں سن جاندے۔ سارا دن اپنے آپ وچ گواپے رہندے سن۔ جدوں اماں کول بیٹھدے تاں اک یک اوہناں دے چہرے ول دیکھدے رہندے۔ پر سنجو دا یقین سی کہ اوہناں دیاں اکھاں ساہنے کچھ ہور ای پتر ابھر رہے ہون گے۔ کچھ چر مگروں اک لمبا ساہ بکھج کے اوہناں اُتھ جاندے سن۔ اوہناں پتہ نہیں سی کہ ایہہ اوہناں دی آخری ملاقات ہووے گی۔ پر وڈے بھائی صاحب نوں شاید ایس گل دا پتہ سی۔ جان توں پہلاں اوہدے سرتے ہتھ رکھ کے اوہناں اشیرواد دتا، بول نہیں سکے پر اکھاں وچوں ہنجو وگن لگ پئے تے مچھیتی نال اوہ رکشے وچ جا بیٹھے۔ گڈی چلن توں پہلاں شیشن تے وی اوہ وار وار اوس ول دیکھدے اتے پھیر اکھاں پھیر لیندے۔

تقریباً "چھ مہیناں مگروں اوہ اچانک ای رانچی دا گھر، نوکری، روپیہ پیسہ کچھ چھڈ کے رکتے غائب ہو گئے۔ ایہہ خبر اوہناں دے آفس توں سنجو نوں ملی۔ اوہ اگلی گڈی بیٹھ رانچی چلا گیا، اوہناں دے متراں تے جان پچھان والیاں

نوں بلیا پر کچھ پتہ نہ لگا۔ اوہ اوہناں دا سامان اوہناں دے کپڑے اتے اوہناں دے آفس توں ملے روپے لے کے گھر مُڑ آیا۔

ایس واپری نال اماں دا بچیا کچھیا ڈکو ڈولے کھاندا جُڑے بڑی تیزی نال وگزن لگا، جس کارن اوہناں نوں منجے دا سہارا لینا پیا۔ سنجو نوں لگا جیویں اوہناں نوں پنھن والیاں کمزور تاراں اوہناں دیاں پھلدیاں ناڑاں اتے چھرڑیاں وانگ ہور وی کمزور ہو گئیاں ہون۔ وڈے بھرا دا ذکر تک کرنا اوہناں نے بالکل بند کر دتا۔ جد کدی اوہناں نوں سوچاں دے گھیرے توں باہر کڈھن لئی اوہ اوہناں دا ذکر کرن لگدا تاں ہتھ دے اشارے نال اوہ اوہنوں چُپ کرا دیندے۔

سنجو نوں پہلی وار گھردی گڈی کھسٹن دی ذمے واری چکنی پئی تے اوہنوں سمجھ نہیں آ رہی سی کہ اوہ اوس نوں پورا کیویں کرے گا۔ گھر دا خرچ، اماں دے دوا دارو دا بندوبست، شانتی دی ماں نوں روٹی پانی، کپڑے لیرے دے نال نال جیب خرچ، وڈے بھرا دی جو تھوڑی بہت جمع پونجی ملی سی اوہ بہت پھمیتی پھمیتی خرچ ہو رہی سی۔ اماں نوں ایسہ سبھ کچھ دسن دا کوئی لائبھ نہیں سی۔ اوہناں دے اک نزدیکی رشتے دار گورکھ پور وچ کسے دفتر وچ اک اچے عہدے اُتے نوکری کر دے سن، جیہناں نوں چٹھی لکھ کے سنجو نے اپنی حالت دسی۔ کچھ دنوں گھروں اوہناں دی چٹھی وچ اوہدے لئی اوہناں دے دفتر وچ اک نوکری ملن دی تجویز سی۔ اوس نے جھٹ پٹ اپنی رضامندی ظاہر کر دتی۔ پر من وچ رکتے کچھ ٹٹ کے ٹکڑے ٹکڑے ہو گیا۔ ادھی زندگی اتھے بتا کے ہُن ایسہ گھر، شہر، اماں توں اپنے آپ نوں دور کر لین دا سوچ کے بھیانک جیہا منظر دسن لگ پیندا۔

”جاتوں پُت۔ گورکھ پور کیہڑا دُور ہے۔ آوندا رہیں۔ بڑی مشکل نال نوکری ملی ہے۔“

اماں نے اپنے بولاں وچ حوصلہ بھرن دی کوشش کیتی۔

”میرا فکر نہ کریں۔ میرے کول شانتی دی ماں ہے ای۔ گوانڈھ وی

چنگا ہے۔“

کچھ چہ پچھوں اوہ جیویں اپنے آپ نوں ہی کہن لگے۔

”میں وی تیرے نال چلے چلدی، پر ایس عمر وچ جدی پشتی امہ گھر

چھڈ کے عتے جا سکدی ہاں۔“

اماں نال جڑیاں رکنیاں ای یاداں سن، جو سنجو دی شخصیت دا اک اہم

حصہ بن گئیاں۔ سالاں توں اک دو بجے نال اٹھنا بیٹھنا، کھانا پینا اتے گلاں باتاں

کرنیاں، امہ اجیسی عادت پن گئی سی جو بہت سجاوک سی۔ اوس دے دکھ ہون

تے کیویں لگے گا۔ ایس وچار نال ہی سنجو بل جیہا جاندا سی۔ اوہ سہ لوے گا پر

کیہ اماں ایس سبھ کچھ نوں برداشت کر لوے گی؟ اوہنوں شک سی۔

رکھے تے بیٹھیاں اوس شام اوس نوں شیشن تک دا سارا سفر بہت لما

لگن لگا، اونا ای چنا اوس دے بیستی ساناں دا سی۔ سدھا، سنا اتے اٹکا۔ امہ

شاید گدی سکے گا نہیں اتے گورکھ پور جان والی گڈی اوس دی اڈیک نہیں

کرے گی۔ پھیر اوس نوں واپس اوسے گھر وچ پرت آوٹا پوے گا۔ جس دیاں

پر انیاں کندھاں، کھڑکیاں، ویڑھا، کھوہ اتے چپل دے درخت نال خورے رکنا

سماں بتایا ہووے گا اتے اوس توں چھٹکارا پاوون دی گل دی سچی ہووے گی۔ پر

اوہناں سمناں نال اوہدے سمبندھ اپنی اپنت والے بن گئے سن کہ اوہ اپنیاں

اوکڑاں، اپنے دکھ سکھ اتے اپنے من وچ اٹھدیاں ترنگاں بارے سبھ کچھ دس

کے بہت ہولا جیہا محسوس کردا سی۔ ہُن اوہ اٹکا اتے نیا سرا جیہا ہو گیا سی۔

گھرتوں شیشن تک دے سفر دی ڈو نگھیائی نوں اوہ رکھے وچ بیٹھا ہویا

سمجھ لینا چاہوندا سی پر اوس ڈو نگھیائی تک پہنچن دی طاقت اوہدے کول نہیں

سی۔ مندر اں وچ آرتی ویلے وجدے گھریاں، سنگھاں دی آواز، آکاش وچ

ٹٹمٹماندے ہوئے دو تن تارے، سنجھ دے گھس مسے وچ ڈبے سنگھنے درختاں

دیاں ٹھنیاں وچ وسیرا کردے پنچھیاں دی آواز۔ سبھ پتہ سی پر اوس سے سبھ

نواں نواں لگ رہیا سی جیویں پہلی وار دیکھ اتے سُن رہیا ہووے۔ ہُن پھیر

اوہناں دا ساہنہا نہیں کرنا پوسے گا۔ ایں دا چہرہ وی پھیرا کھاں دے ساہنہے سمہ گیا۔ اوہدے آون رتوں پہلاں جس طرح اوہناں نے اوہنوں دیکھیا سی، اوس نال اوہ ڈر گیا سی۔ ایویں سمجھو کہ جیویں اسمہ اک بھارت سی۔ اک سوال سی جس دا جواب اوہدے کون نہیں سی۔ اک وار ملکڑے جیسے بوہے دی سردل تے کھڑے ہو کے اسمہ جانن دی خواہش بہت بھارو ہو گئی کہ ایس ویلے اماں کیہ کر رہی ہووے گی۔ اوہدے جان دا صدہہ کنا گرا ہے۔ وڈے ڈاکٹر جی ہوندے تاں اوس نوں کدی نہ جان دیندے۔

جس مٹھی دے جالے وچ اوہ پیدا ہویا، وڈا ہویا، اوس توں باہر نکلن دی گل کدی اوہدے من وچ اٹھی ای نہیں۔ ایس دا کارن تک جانن دی لوڑ نہ سمجھی۔ اوہ ایسے حالت وچ سکھی سی۔

شیشن توں کچھ دور پہلاں ریلوے لائن اتے اک پھانگ آوندا سی، جس نوں لنگھ کے ای شیشن تک پہنچا جا سکدا سی۔ بد قسمتی نوں اوس ویلے پھانگ بند سی۔ بھاویں اوس ویلے کوئی گڈی او تھوں دی لنگھ نہیں رہی سی، اسمہ گل سنجو نوں پتہ سی۔ پھانگ بند دیکھ کے اوہدی گھبراہٹ ہو ر ودھ گئی۔ رکشے والے نے حیرانی نال کہا:

”ایس ویلے پھانگ کیوں بند ہے؟ میل تاں اک گھنٹہ پہلے نکل گئی ہووے گی اتے پنجر دے آون وچ حالے دیر ہے۔“

کارن اوہ وی جان نہ سکیا۔

بند پھانگ اوہنوں کوئی بھیڑا شگون گیا۔ اماں توں ودائیگی یندیاں ہویاں پہلاں ای کافی سماں لگ گیا سی۔ اوہ ساہنہے بند پھانگ نوں کچھ سے دیکھدا رہیا۔ اوہنوں پکا یقین ہو گیا سی کہ اوہدی گڈی کمنجہ جاوے گی۔ اوہ گورکھ پور مٹکے سویر تک پہنچ نہیں سکے گا اتے اوہدی نوکری کسے ہو ر نوں مل جاوے گی۔

پھانگ دے ایدھر تے اودھر موڑاں، رکشیاں اتے بساں دی بھیڑ ودھدی جا رہی سی۔ کوئی اُچی اُچی ہارن و جا رہیا سی۔ کوئی وا جاں مار رہیا سی پر

رُکے رہن توں علاوہ کوئی چارہ نہیں سی۔ لوہے دیاں سیکھاں والے پھانگ دے پار اک دوہی دنیا وی سی، جتھے اجے اوس اپڑتا سی پر سنجو نوں لگا کہ جیویں صرف اوس نوں روکن لئی پھانگ اپنے آپ بند ہو گیا ہے۔ جدوں تک اوہ کھڑا رہے گا اودوں تک اہمہ کھلے گا نہیں، اوس نے سوچیا۔

کچھ چر اڈیک کرن مگروں اوہ رکشے توں اتر گیا۔ ہور وی کئی مسافر بیٹھاں اتر آئے سن اتے وار وار پھانگ دے کول جا کے پچھ پڑتاں کر دے سن اتے پھیر اڈیک کرن لگ پیندے سن۔ سنجو نوں وی ایس بھیڑ وچ اک توں پتہ لگا کہ اک بڑھی مائی اک مال گڈی بیٹھاں آ کے مر گئی ہے، جس کر کے پھانگ بند ای پیا ہے۔ اوہدی لاش نوں ریلوے لائن توں ہٹاؤن دا کوئی جھنجھٹ ہے، پولیس جانچ پڑتاں کر رہی ہے۔ پھانگ کدوں کھلے گا، کسے نوں کچھ نہیں پتہ۔

پل بھر دی دوچنتی مگروں سنجو پھرتلی چال نال پیدل جان والیاں دی اک کھلی جگہ توں دی اندر ریلوے لائن دے کول پہنچ گیا۔ کچھ فاصلے توں لوکاں دی بھیڑ دیکھ کے اودھروں ہو گیا۔ خمیر گُوڑھا ہو گیا سی پر اک لیمپ پوسٹ دی مٹی جیسی روشنی وچ کچھ ~~تھوڑے~~ ~~سندلے~~ ~~تھوڑے~~ دکھائی دتے جو جھکے ہوئے ریلوے لائن ول دیکھ رہے سن۔ بنا سوچے کجے اوہ وی بھیڑ اندر وڑ گیا۔ اوہدیاں اکھاں دے سامنے تھیرا جیہا چھایا ہویا سی۔

”کلی بڑھی نیڑے ای اک جھگی وچ رہندی سی۔ ریل دیاں پشویاں اُتے اوہ چلے کولے پگدی ہوندی سی، بیہناں نوں وچ کے اپنا ڈھڈ بھردی سی۔ اج گڈی دی لپیٹ وچ آ گئی۔“

کول ای کھڑا اک بندہ دس رہیا سی۔ ”اوس دا کوئی ساک بندھی؟“
کسے نے پچھیا۔

”نہیں اوہدا کوئی نہیں سی۔ بس کلی سی۔ کتھوں آئی سی، کوئی نہیں جاند۔ میں وی کول ای رہندا ہاں۔“

سنجو نوں لہو نال بھیجی بڑھی مائی دی لاش نہ دسی۔ کچھ وی دکھائی نہ

وتا۔ اوہ دو قدم اوتھوں پچھانہ ہو گیا۔ اوہدی نگاہ ریل دیاں پٹریاں اُتوں
رٹکدی ہوئی ریل دیاں لائناں دے وچھے جال وچ گواچ گئی سی۔ تھوڑے جیہ
فاصلے تے شیٹن دیاں جگمگ جگمگ کردیاں روشنیاں اک پڑاء دا اشارہ دے
رہیاں سن، جتھے لوکاں دے آون جاون دا سلسلہ نرتر بنیا رہندا ہے۔

کجھ چر لئی سنجو سبھ کجھ بھل جیہا گیا۔ اوہ اوتھے پھانک دے کول کیویں
آیا، اوس نے کتھے جاتا ہے، کیہ کم ہے۔۔۔۔۔ کجھ وی یاد نہ رہیا، جیویں اوہ نیند
وچ ترن والا اک آدمی ہووے۔

اوہوں ہور پاسے جاندیاں دیکھ کے رکشے والا دُوروں ای اپنی جیہی

بولیا۔

”بابو جی میں ایدھر ہاں۔ پھیتی آؤ۔ پھانک کھل گیا ہے۔“

تیز تیز دوڑ دیاں گڈیاں اتے رکشیاں دے وچالے سنجو نوں اپنے رکشے
والے دی آواز سنائی نہ دتی۔ اوہ بھیڑتوں بہت دور ہیرے دے چھوٹے جیہ
دائرے وچ گھر گیا سی۔ ایس دائرے نال اوس دی بہت پرانی واقفیت سی اتے کئی
وار اپنے آپ نوں اوہ اوس وچ جکڑیا ہویا محسوس کردا سی، جس دا احساس ہون
تے کوشش کر کے اوہ اوس توں باہر نکل آوندا سی۔ اوس سے اوس دا احساس
تک اوس نوں نہ ہویا۔ جس نال رکشے والے دی موجودگی، اپنی گڈی پھرن دی
کل اوہدے دماغ چوں نکل گئی۔ رکشے والا اوہدے کول آ گیا اتے اوہدی کھٹی
نوں جھنجھوڑ کے بولیا:

”کتھے جا رہے او بابو جی؟ پھیتی بیٹھو، ویر ہو رہی ہے، نہیں تے گڈی

نکل جاوے گی۔“

سنجو نے حیرانی نال رکشے والے نوں دیکھیا اتے پھیر پل بھروچ گورکھ
پور جان والی گڈی، اپنی نوکری، اپنا چھڈ چکیا گھراتے ماں دا چہرہ، ساری گل
اوہدی سمجھ وچ آ گئی۔ اوہ رکشے وچ بیٹھ گیا اتے مٹھی آواز وچ بولیا:

”واپس چل مسٹر، گڈی نکل گئی ہے۔“

”نہیں بابو جی، گڈی اچھے نہیں نکلی۔ میں تیز چالے وچ رکھے وچ
 تمانوں دو مشاں وچ شیشن پہنچا دیندا ہاں۔“
 سنجو نے رکھے والے دی گل نہ سُٹی۔ اوہ اپنے دائرے وچ پھیر واپس
 پرت آیا سی اتے ہُن اوس نوں ساری زندگی اوسے دے اندر ای رہنا پوے گا۔
 اوس توں چھٹکارا نہیں ملے گا۔
 ”مڑ چل۔ گڈی نکل گئی ہے اوسے گڈی دے بیٹھاں تاں اوہ بڈھی
 مائی کچلی گئی ہے۔ اوہ شیشن تے رُکی ہی نہیں۔ بدمی گورکھ پور ول نوں ودھ
 گئی۔“ اوہ اپنے آپ نوں کہہ رہیا سی۔
 رکھے والے نے کوشش کیتی پر سنجو نے اوہوں واپس مڑن لئی آکھیا۔

لوک ادب

۵/-	ڈاکٹر سیف الرحمن ڈار	جتنے پہلاں دی ٹھنڈی چھاں
۳۰/-	ڈاکٹر سیف الرحمن ڈار	رکھ تاں ہرے بھرے
۳۶/-	پروفیسر شارب	تاں تھے جھنگ جاندے
۲۵/-	پروفیسر شارب	کنیں بندے
۲۵/-	پروفیسر شارب	باردے ڈھولے
۲۰/-	مشتاق صونی	باردے گیت
۱۵/-	اقبال اسد	گنجی ہاردے ڈھولے

نت دا پاندھی

میرے بچن وچوں سبھ توں سدھ پدھرے بندے دا نال خاوم رزی اے پر
اوس بارے کجھ لکھنا بہوں اوکھا اے۔ راوی دی من تے جم پل کے، راوی دے نل
نل ساری حیاتی کٹ دیون والے خاوم رزی دی کہانی تہں بہوں نگی جیسی اے پر اوس
ایس کہانی نوں الیکن کیتے بڑے پندھ کٹے نیں۔ ایس پاروں میں اوہنوں ”نت دا
پاندھی“ آکھسں۔

خاوم رزی نوں میں سن بہتر (1972ء) دا جاندا ہاں۔ میں جد شعر آکھنے تے
شاعری پڑھنی شروع کیتی تہں خاوم رزی دیاں اردو غزلاں، اردو دیاں ادبی رسالیاں وچ
اکثر پھپھیاں دسدیاں ہن۔ اوہدیاں غزلاں دا سبھا اردو دیاں دو جیاں شاعراں کولوں کجھ
وکھرا ہا۔ اہم شاعری وسیب نل جڑے بندے دی شاعری دسدی آہی کیوں جو ایہدے
وچ بار دے بندیاں دی چھب پون دے نل نل بار دی رہل تے کھلار دا ایل وی
دسدا آہی۔ انج جیویں کوئی بار دے کھلار نوں جھاگن دی کوشش پیا کردا ہووے تے
اپنے نکے نکے دکھ سکھ تے واپری دی پوتھی نل نل چائی ودا ہووے تے کدی کدی
اوہدے وچوں ممکن آلی پیڑ نوں حرفاں راہیں چٹے کلنڈ تے الیک چھڈدا ہووے۔
دن والے دو گلاں ہور وی دسیاں۔

پہلی، رزی نوں ہر کولوں، ہر ویلے ادھار منگن دی عادت اے۔

دوٹی، اوہ ادھار لے کے کدی موڑدا نہیں۔

اوس بندے رزی دے گن بارے دو واپریاں وی سنائیاں :
آکھے ہک واری میں تے کجھ بجن تلجے دے ہک چر دے جانو بتک آفیسر کول
کے کم گئے تہں ساڈے پاروں ساڈے نل اوہدی سانجھ سبھا کجھ من بھرویں ناہی۔ اوہ

سانوں کچھ آٹھریا آٹھریا جیہا گلیا۔ اسیں اوہدے مونسہ وٹلون دا سبب پچھیا تہں اوس
 دیا پئی اوس رزی نوں کچھ پیسے کچھ دہنہاں پاروں ادھار دتے ہن پر ہن اوہنوں لوڑ
 اے تہں رزی پکڑائی نہیں دیندا۔ اوس آکھیا ”تیس میرے وی بجن ہوتے رزی دے
 وی۔ میرے پیسے لے کے دیو۔ مینوں اوہناں بیسیاں دی گھنی لوڑ اے تے میرا موڑ
 سویر دا اینے کارن دگڑیا ہویا اے۔“ اسیں اوہدی گل سنی تہں سوچیں پے گئے۔ پر ہن
 کسے تہں کیہ کرے؟ رزی دلوں اوہدے پیسے کیوں موڑے؟ اخیر نتارا ایہہ نکلیا
 پئی اسیں رزی نوں لہہ کے آنے بہانے اوہدے بنک کھلیے تے اوہ ترے منت
 دھونس دھکے یا مارکٹ نل جیویں وی ہووے اپنے پیسے موڑ لوے۔ اسیں ایہو کیتا۔
 رزی نوں لہہ کے نل لے کے اوہدے بنک گئے تے مڑ ہک ہک کر کے کھسکدے گئے
 تے اوہنوں رزی نل نیشن دا اشارہ کر کے دیا پئی واپری دا حال لین کوئی گھنٹے بھر
 پچھوں پر تائیں۔ اسیں ڈھیر چر مگروں پر تے تہں اوہدا بوٹھا ہور وی لکھیا ہویا آہی۔
 اسیں پچھیا ”کیوں بھئی رزی نل گل ہوئی کہ نہیں تے جے ہوئی اے تہں مڑ تیرے
 بیسیاں دا کیہ بنیا؟ تیرا بوٹھا لکھیا ہویا کیوں اے؟“

آکھن لگا ”گل ہوئی اے تے بڑی کھل کے ہوئی اے پر۔“

اسیں پچھیا ”پر کیہ؟“

اوس آکھیا ”چھڈو یار۔۔۔ مکدی گل ایہہ اے پئی اوہ میرے کولوں سو روپیہ

ہور لے گیا ہے۔“

تے دوجی وار ایہہ ہویا پئی میں رزی نل کے بجن کول گیا۔ کچھ چر گل بات
 مگروں مینوں دھیان آیا پئی ہو سکے تہں کے بہانے رزی دی ادھار منگن دی عادت
 پاروں اپنے بجن نوں دس کے ویلا پون تے پکیاں پیڑھیاں رہن دی چیٹ کر دیواں
 پر رزی ساہنے گل کرن دا موقع نہیں ملیا تہں اسیں گھنٹے دو گھنٹے گپ شپ کٹن مگروں
 مڑ آئے۔ کچھ چر بازار پھرن مگروں میں رزی نوں اوہدے گھر لئی نور کے واپس اپنے
 بجن ول آیا تہں جو اپنے ہاں دا کنڈا کڈھا جاواں۔ اوہ گھرے آہی۔ میں اوہنوں باہر

سد کے گلی وچ کھلے کھلوتیاں اوہنوں جھٹ کیتی تیاں پتہ جے اوس کیہ آکھیا؟
 اوس آکھیا ”ہن پائی وچ مدھائی پاون نال کیہ بنسی؟ رزی تیاں ہن میرے
 کولوں سو روپیہ لے کے گیا اے تے میں اوہنوں نہ نہیں کر سکیا۔“
 میں آکھیا ”بجنا! ہن تیاں میں رزی نوں پک ملسا۔“

میرا جدی تھوہ نکانا تلجے دے نیڑے ای اے۔ سن بہتر دی گرمیاں دی
 چھٹیاں وچ میں اپنے ہک متر پیارے نال رزی نوں کھوجن ٹریا تیاں اوہ سانوں جھدے
 ای لہہ پیا۔ تلجے تھانے دے ساہنے ہک ترے مرلے دے مکان دی بیٹھک وچ اسیں
 اوہنوں ملے تیاں اوس ساڈے وچکار میلاں دی وچھ نوں پل وچ ملیا میٹ کر دتا۔ اوہ
 اوہوں میاں چنوں دے آل دوالے کسے پنڈ وچ پرائمری سکول ٹیچر آہی تے روز
 تلمیوں آوندا ویندا ہا۔ ایسہ گل اوس لئی پریشانی پر میرے لئی سکھ دا موجب بنی کیوں
 جو میاں چنوں آوندا جلوندا میرے کلن بہوں سوکھا آہی۔ اوتھے ساڈا اپنا مکان آہا تے روز
 دیساڑی کم کار پاروٹں میرے چار چھ پھیرے میاں چنوں دے لگ ویندے ہن۔ ایس
 پاروں رزی نال میل جول تے شاعری سنن سنن دے وٹاندرے لئی مینوں کسے خاص
 کھچل کرن دی لوڑ تھی تے ہویا وی انج دا ای۔ رزی کدی کلاتے کدی ساغر مشدی
 یا صاحبزادہ ارشاد قمر نال اسڈے مکان تے آجاندا جتھے اسیں بھے کچھ چر غزلو غزلی
 ہون مگروں عظیم اکبر آبادی دی کباباں دی دکان تے آجاندے۔ اوہدی کرخنداری اردو
 سُندے تے کرارے کباب کھاندے۔ بجناں دے ”خودی نامے“ لکھدے تے چنگا
 جھٹ ٹپا کے کھل پلر جاندے۔ انج ہولے ہولے میرا تے خلام رزی دا ساٹکا پیڑھا
 ہوندا گیا۔ اوہنے شاعری دی سانجھ سجالی میری بڑی سہایتا کیتی تے میں لاہوری پنچھی
 ہون پاروں اوہنوں تلجے دی ”بزم ادب“ وچوں کڈھ کے آسے پاسے تگن آل
 دوالے نوں چکھن تے اپنے گن دا گین کرن دا ایل دتا۔ مینوں ملن کدے کدے
 رزی میرے پنڈ وی آجاندا آہی پر ”صاحب سواری“ ہون پاروں عام طور تے ملن
 ملان دا سروندھ کرنا میرے ای ذمے آہی تے ایس کم نوں توڑ چاڑھن وچ مینوں کوئی

کھپل وی ناہی کرنی پندی۔ ہک تہ چھٹیاں ہن، نالے ویل اتے شاعری کرن پاروں
میں اپنے نکے ہوندیاں لاء دے۔ بلیاں سنگیاں دے کم دا وی ناہوں رہیا۔ ایس لئی
رزی نوں ملنا تے مڑ ملنا میرے لئی بہوں سوکھا آہا۔ انج میں اوہنوں جا جا کے ملدا رہیا
جد تائیں میریاں چھٹیاں مک نہیں گئیاں۔ مڑ میں لہور مڑ آیا تے اپنے کمیاں کاریں لگ
گیا۔

میرے لہور مڑن مگروں میرے تے رزی وچکار خط پتر دا وٹاندر ا ہوون لگ پیا۔
انج میں اوہدے تے اوہ میرے خواہاں دا جانو بنیا۔ مینوں پھیتی ای پتا لگ گیا پئی اسل
دونوں دے خواب پینیاں بندیاں دے خواب نیں۔ مینوں شاعری تے کوڑے سچے علم
نوں پان دی سک آہی تے اوہنوں ساہ لین جوگی بھوئیں تے پختا کھلو کے اپنے گیت
گلون دی۔ اوس ویلے اسہ دوویں خواب پورے ہوندے ناہن دسدے۔ ایس پاروں
رزی تے میں دوویں ہک دوئے دا آسرا بندے گئے۔ اوس میری شاعری دی آدر بھا
کیتی، مینوں شعر آکھن دی جلاچ دی تے حوصلہ دتا تے میں اوہنوں اوہدے شاعری تے
مان کرن۔ نہ اوہنوں اوہدے تائوں ہور نگھا کرن دی صلاح دتی۔ ساڈے، دونوں دی عمر
وچ کوڑی پنجھی ورھیاں دی دتھ آہی پر ساڈیاں سدھراں نے سانوں بھدے ای ہک
دوہے دا ہانی بنا دتا۔

میں جد کدی وی گھر دا پھیرا لاونا، رزی نوں جا کے ملنا لازمی جیسا ہو گیا آہی۔
تلمبے وچ اوس ویلے بڑی ادبی گما گھی آہی تے رزی توں دکھ ساڑر مشدی، فیصل عجمی،
قصفر روہکی، صادق سرحدی تے یعقوب مومن ورگے سچے شاعر وی اوتھائیں دسدے
ہن۔ میں تلمبے جاندا تہاں کسے تھان سارے اکٹھے ہو جاندے۔ میں بھدے ای جان
گیا پئی رزی نوں اسہ بھے پسند وی کردے نیں تے نا پسند وی۔ رزی دے چنگے شاعر
ہوون توں دکھ ایہدے سبب بس دوہن۔

اک رزی دی مالی بد حالی تے دو جا اوس دی انھی اگھ۔

پہلے سبب پاروں اوس توں بچناں دا تر بکھنا میری عقلاں باہر آہا کیوں جو بچناں

نوں مول قول دی تکڑی تے میں کدی تولیا اے نہ قول سکساں۔ رزی دا حل کے کولوں لکیا تہاں ناہی۔ اوہ پرائمری سکول ٹیچر ہاتے تنخواہوں اڈ اوہدی آمدن دا ہور کوئی سر بندھ ناہی۔ مڑ اوہ زریاں لمیاں غزلاں ای نہ لکھدا، ڈھیر سارا جیا جنت وی رکھدا آہی۔ مال دولت ولول، اوہدا ہتھ تہاں تنگ ہوونا کہ ہوونا آہی۔ ایس پاروں جے اوہ بچنوں کولوں چھوٹی موٹی کوئی آس رکھدا ہا تہاں کیہ ہویا؟

پر اوہدی آری ورگی انکھ تہاں کئی واری میرے کیتے وی اوکڑا بنی اے۔ ایسہ گل دکھری اے پئی میں یا اوس اجیسی کے اوکڑنوں اپنی سگت تے سانگے نوں کمزور کرن دا سبب نہیں بنن دتا۔ رزی دی مالی بد حالی تے انھی انکھ نے مل کے کئی اجسے مفروضے گھڑے سن، جیڑے ویلے لنگھن دے نال نال ہور وی پڑھیاں ہوندے گئے نہیں جیویں:

(الف) کئی راٹھ اوہدے تھنچ بھرا ہن۔

(ب) اوہدیاں جدی زمین تے ہن دریا وگدے ہن، جیڑیاں کدی نکل آندیاں نہیں تے کدی مڑ دریاواں بیٹھ لک جاندیاں نہیں۔

(ج) اوس سارے وسیب دے لوک گیت، ڈھولے، ماہیے تے اکھان گول کے کٹھے کر کے، کھڑا دتے ہن تے اج کل مڑ اوہنوں کٹھیاں پیا کرا اے۔

(د) اوس تلجے دی کھدائی وچ پرانے وسیب دے پارکھل دی امداد کیتی اے تے تلجے دی تاریخ دے کئی بھلے انگ لہے لئے نہیں تے اوہدی ایسہ کھوج بھدے کتلی شکل وچ چھپ وسی۔

ایسہ تے ایہو جتھ کئی ہور خواب جیڑے رزی دے گن تے بے وسی وچکار ازلی گھول پاروں اوہدے کیتے سچ بن گئے ہن، کئی بچنوں دے سنگھوں ناہن لہندے پر ایہناں پاروں مینوں رزی ہور وی چنگا لگدا ہاتے چنگا لگدا اے تے ایہدی سبھ توں وڈی دلیل ایسہ اے پئی میں آپ وی خواہاں نال جیون آلا بندہ آں۔ ایس پاروں مینوں رزی وچ کجھ وی اوپرا نہیں دسیا۔ میں اوہدی نفسیاتی مجبوریاں نوں چھانن دی کھچھل

کیتی اے نہ کرنی اے کیوں جو بچنوں نوں ہاں نال لاون کتے اوہناں نوں چھانن تارن
دی لوڑ نہیں ہوندی۔ اسانوں 'اوہناں نوں' اوہناں دے چھان یورے سمیت قبول کرنا
پیدا اے تے قبول کرنا چاہیدا اے۔

میں سن چوراسی تائیں لہور رہیم تے رزی نال میرے سانگے وچ کدی کوئی
دراڑ نہیں پئی۔ اسیں دوویں ہک دوئے دی غمی خوشی تے جڑدے رہے پر ساڈیاں
ملاقاتاں گھٹ گئیاں کیوں جو میں نوکری مگروں ویاہ کر کے لہور آبلو ہو گیا ہاہموں تے
رزئی تے تلمیوں کبیر والا ہجرت کر لئی آئی۔ اوہدے ایس فیصلے دی اوہدے ساریاں،
بچنوں مخالفت کیتی آئی پر اوس کسے دی گل سنی نہ کسے دی گل منی۔ کبیر والے آون
دی اوہدے کول بس اکو ای دلیل آئی۔ اپنی مڈھی قدیمی دستی دے نیڑے ہوندا تے
ملتان آون و بچن تے بچن۔ بیلیاں نوں ملن ملان کتے مین لائن دی سوکھ لہنا پر ایہہ
سوکھ اوہنوں لہمی نہیں۔ اوہ کبیر والے جا ویسا تاں ملتان 'لہور دی ٹریفک خانیوال بائی
پاس بنن پاروں کبیر والہ توں دوریڈیوں چلن لگ پئی تے رزی دی ہرویلے بس دی کنڈ
تے چڑھے رہن دی تاکھ دل دی دل وچ ای رہ گئی۔

پر نہیں، رزی نے اپنی پندھ کٹن دی عادت چھڈی نہیں۔ کراچی تو پشاور
تائیں۔ اوہدا کبیرا بچن اے، اوہ جیسنوں آپ جا کے نہیں ملیا۔ تلجے، جھنگ تے احمد
پور سیال تان اوہدے ہانہ بلی، مکوت تے تسنج بھرا وسدے ہن۔ لہور میں ہاہموں
تے ایہٹ آبلو، پشاور مرحوم صلوق سرحدی، رحیم یار خاں اوس پتر پر نہایا تے چیچہ وطنی
اوسے پتر دی پوسٹنگ آئی۔ خانیوال اوہدا ضلع تے ملتان ڈویژن، سرگودھے وزیر آغا
دے کنواں دے بلغ تے کراچی موجاں ماندا سمندر۔ مڑ اوہ مھمیری کیوں نہ بندا۔
اوہدی دس کدی اُھیوں جدی آئی کدی لیوں۔ اوہدے کبیر والے آون مگروں سن
چوراسی وچ میں وی ملتان آ گیا پر میں اوہنوں کبیر والے جا کے گھٹ ودھ ای ملیا ہوساں
کیوں جو اوہناں گھر جا کے لہم لین وچ کامیابی گھٹ ودھ ای ہو سکدی اے۔ اوہدی
شاعری اپنی بھونیں نال بیڈی پیڈھی ہو کے جڑدی اے، اوہدے پیر او تھوں ودھ

اکھڑے تے دھلاں پاندے، اوہنوں گھروں دوریڈا لے جانڈے نیں۔ کئی واری انج ہویا پئی میں رزی نوں ملن کیتے اوہدے گھر، شہر جاون دا سوچیا۔ کئی دہاڑے پل پل کے پروگرام بنایا۔ کم کار توں و پھل لبھ کے جیویں اپنے گھر دی درسال لنگھیا تہاں آگوں رزی کھلوتا ہا۔

رزى جد كدى وى آوے، اوہدے تل کوئی نہ کوئی نواں بندہ ضرور ہوندا اے۔ میں اج تائیں نہیں جان سکيا پئی اوہ بندیاں نوں یا اوہنوں بندے کیویں لبھ جانڈے نیں۔ خاص کر ایس پاروں پئی اوہنوں ملن والے ہر بندے دی کوئی نہ کوئی جگ کولوں دکھری خاص رمز ضروری ہوندى اے، جیہڑی رمز نوں صرف رزی ای جاندا تے سیاندا اے۔ رزی آندا اے تے اوہناں دیاں تعریفاں کردا آندا اے، جاندا اے تے اوہناں دیاں تعریفاں کردا جاندا اے پر اوہنوں کسے بندے دی تعریف کرن دی لوڑ دوجی وار نہیں پیندی کیوں جو دوجی وار اوہ اوس بندے تل نہیں، کسے ہور بندے تل آوندا اے، جیہڑا تہی وار اوہدے تل نہیں ہوندا۔ ایس پاروں میں ہن رزی تل آئے گئے بندیاں دا حساب ای نہیں رکھدا۔ میں کیہ حساب رکھنا اے، خبرے اوہ آپ وی ایہو جیسی کھچل نہیں کردا ہوندا۔ میرے وانگ اوہ وی جاندا اے پئی اہمہ بندے کسے نہ کسے کم پاروں اوہنوں پھمبرڈے نیں تے کم کنگلن مگروں تیر ہو جانڈے نیں تے کوئی کردے پتراں دا حساب کیویں رکھے؟

رزى نے بیاں اوکڑاں جھاگیں نیں۔ پر میں بس دو واری اوہدیاں اکھل وچ ہنجو ویکھے نیں تے اوہ وی اوہوں، جدوں اوہنوں روونا نہیں سگوں ہسنا چاہیدا آہی۔ ہک واری تہاں اوہدی کتاب ”زر خواب“ چھپن مگروں۔ ایس کتاب نوں چھاپے چاڑھن دا سر بندھ میں ای کیتا آہی۔ کتاب چھپن ویلے میں لہوروں اوہدی ”ڈمی“ لے کے ملتان آیا تہاں رزی نوں سد گھلیا۔ اوہ آیا تہاں میں اپنے گھر دے برآمدے وچ کھلار کے اوہنوں اکھل بند کرن دا آکھ کے کتاب اوہدے ہتھ وچ تھما دتی۔ رزی ایس کتاب دے چھپن پاروں کیتی گئی کھچل دے ہک ہک پل دا جانو آہی۔ مڑوی جد اوس کتاب

و یکھن لئی اکھاں کھولیاں تہں اوہ ہنجواں تہں بھریاں ہوئیاں ہن۔ اوہ تہں خبرے ایس پاروں رُنا ہوسی پئی کتاب ”زر خواب“ چھپن مگروں اوہدا ہک خواب پورا تھی گیا آہی پر میریاں اکھاں وچ آون والے ہنجواں دا کارن ساڈے کئیاں دی کتاب چھپن پاروں ریک تے ساڈی لوکائی دی کتاب کولوں وچھ آہی۔ اسیں اوس نیارے وسیب وچ وسدے آں جتھے اسیں کتاب چھپن توں پہلاں کتاب چھپن اتے تے کتاب چھپن مگروں دی روندے ای آں پر ساڈی لوکائی دی اکھاں دے انگارے نہیں بھدے۔ اوہ کتاب لکھن والے نوں ہاں تہں لاندے نیں نہ کتاب نوں۔

دوئی وار رزی دیاں اکھاں وچ ہنجو اترن دا کارن میری کیتی کرنی آہی۔ میں ایم۔ اے پنجابی دے ہک پرچے دا انٹرنل ایگزامینر ہاموں تہں اوہ کے بندے نوں پاس کرن دی سفارش لئی تہں لے کے آیا۔ میں اوہدی بڑی آور بھا کیتی تے کم دی کردتا۔ پر اوس بندے دی لاپرواہی پاروں کجھ اجیسی اوکڑ آ پئی پئی مینوں رزی تہں رگھننا پیا تے میں رزی نوں سدا کے جو کجھ میرے مونہ آیا آکھیا۔ رزی نے چپ کر کے سُنیا تے چپ کر کے ٹر گیا۔ اوہ ٹر گیا تہں مینوں بڑی نموشی ہوئی پر میں ای پہل کیتی نہ رزی نے جان مگروں کوئی خیر خبر دتی۔ گھنے دیھاڑیاں مگروں میں اپنی سرائیکی شاعری دی کتاب ”پانی رمز بھرے“ اوہنوں گھلی تہں اوہدا تھو راہتی خط آیا پر اوہدے ہک ہک حرف وچوں اوہدے گجھے زخماں دی لولاٹاں ماروی آہی۔ اگلے دیھاڑے رب سہی اوہ مینوں ہک سانجھے ججن کول بیٹھیاں مل گیا تہں میں آپ ودھ کے اوہنوں ہاں تہں لا لیا تہں میں دوئی وار رزی دیاں اکھاں وچوں ہنجواں نوں زتر دیاں ڈٹھا۔ میں جان گیا پئی اوہ دوئی واری کیوں رُنا اے۔ پہلی وار اوہ ہک خواب دے پورے ہوون تے دوئی وار ہک مان دے ترن تے کیوں جو اوہ جاندا ہا پئی میں کسے وی رنگ وچ کسے وی روپ وچ اوہدے تہں سختی نہیں کر سکدا۔ میں اوہدا اہمہ مان تروڑ دتا تہں اوس روونا کہ روونا آہی تے اوہنوں روندیاں ویکھ کے میں وی۔

رزئی غریب تے ہینا سہی پر اوہ تھڑ دلا نہیں۔ جدوں میں ملتان وچ مکان مل

لیا تہ اوہدی مرمت تے من بھاندی تبدیلی کارن مینوں کجھ سیساں دی لوڑ آہی۔
 رزی نویں نویں ریٹائر منٹ لئی آہی تے اوس ویلے اوہدے کول چوکھے پیسے ہن۔ میں
 ڈرویاں ڈرویاں گل کیتی تہ اوہ کھلے پیرس گھر پرت گیا تے شام ہون توں پہلاں میری
 ضرورت تے منگ کولوں ودھ رقم لیا کے مینوں دے گیا۔ میں اسہ رقم تروڑ تروڑ کے
 پر تائی پر اوس چوں نہیں کیتی۔ مینوں پک اے کہ جے رزی دے وس ہوندا تہ اوہ
 مینوں دتے گئے ادھار نوں واپس ای نہ رکھندا پر میں اوہدی تے اوہ میری مجبوری جاندا
 ہا۔ ایس پاروں اوس تقاضا نہیں کیتا تے میں دیر نہیں کیتی پر مینوں اسہ پک ہو گیا پئی
 رزی دا دل اوہدے وجود توں وی چوڑا اے۔ اوہ یاراں دا یار اے تے میرے ہک
 مونہ بولے بھرا وانگ گلاں دا گلہ نہیں، جیہدے کولوں ہک واری میں کسے لوڑ کان
 پنج ہزار روپے منگ لئے آہن تہ اوہوں دندون پے گئی آہی، جیہڑی حالے تائیں
 نہیں کھلی۔

رزئی دے دو خواب اچھے ہن، جیہڑے اے جے تیکر پورے نہیں ہوئے۔ ہک
 اپنا مکان بنون تے دوجا اپنی بھونیں واہن دا۔ رزی جیہڑے طبقے وچوں اے اوس لئی
 اپنے جیا جنت نوں پالنا وی اوکھا ہوندا اے۔ مڑی وی رزی نے اپنی ساری اولاد نوں
 کسے نہ کسے آہر لگن جوگا کر چھڈیا اے تہ اوہدی ہمت سلاہن جوگ اے کیوں جو
 اسہ کم اوس اپنے ازلی خواہاں نوں آون والے ویلے دی اڈیک وچ کھلار کے پورا کیتا
 اے۔ پر مینوں اسہ دسدیاں بڑا ہرکھ ہو رہیا اے پئی رزی دی اولاد نے اوہدی برک
 نوں پورا کرن لئی کھپل نہیں کیتی، کشت نہیں کتیا۔ سچ آکھدے نیں ”ہک پوست
 پتراں نوں پال سکدا اے، ست پتر ہک پون نہیں پال سکدے۔“ رزی دے سارے
 پتر مل جل کے جے اک رزی نوں گھر لے دیندے تے واہن کیتے تھوڑی جیہ
 بھونیں تہ کیہ ہو جاندا پر خبرے اسہ چنگا ای ہوویا ہووے۔ رزی دے خواب پورے
 تھی دیندے تہ خبرے اوہ شاعر نہ راہندا، واہی وان بن جاندا تے حرفاں دی بھونیں
 ان واہی رہ جاندا۔ ہن اوہ اے جے تائیں شعر آکھدا اے تے اوہدیاں زمیناں تے دریا

وگدا اے۔

رب جانیں! کیہ واپری اے پئی میں پچھلے وسمہ ورھیاں توں رزمی دی شاعری بارے کجھ نہ کجھ لکھن دا پیا سوچنا واں پر لکھ نہیں سکدا۔ ”زرخواب“ چھپی تہں رزمی دی منگ آہی پئی میں اوہدے بارے کجھ لکھاں۔ میں نہ لکھن کیتے ایسہ بہانہ کیتا پئی کتاب میرے تہں اے۔ ایس پاروں میں اوہدیاں صفتاں گنڈا چنگا نہیں لگدا۔ اوہدی کتاب ”من ورتی“ چھپن لگی تہں ہمیش وانگ میں ہک ہک ورتے دی سانجھ سجا کیتی پر رزمی دے لکھ ترانے زور مارن مگروں وی میں اوہدے بارے ہک لفظ وی نہیں لکھ سکیا۔ ہن میں سوچنا واں پئی ہک گلوں ایسہ چنگا ای ہویا کیوں جو ایس کتاب بارے میرا مضمون کتاب وچ شامل ہوندا تہں رزمی نوں اکھڑی ادبیات پاکستان دا وارث شاہ ادبی ایوارڈ کدی نہ مل سکدا۔ میں ایس کتاب بارے لکھنا کہ لکھنا اے پر پہلاں لکھیا ہوندا تہں خبرے رزمی کیتے برا ہوندا۔ ہن لکھناں تہں اوہدی کتاب دا مان ودھے نہ ودھے اوہدے آور بھا وچ کمی نہ ہوسی۔

میں پہلاں دیا اے پئی رزمی کبیر والے وچ وسدا اے۔ کبیر والے وچ اردو شاعری دی ہک اپنی روایت اے۔ بیدل حیدری، ساغر مشدی تے خلوم رزمی توں اڈ نویاں لکھاریاں چون قمر رضا شہزاد، ساجد نجمی تے حسین اصغر تبسم نوں جگ جاندا اے پر جتھوں تائیں نویں پنجابی شاعری دا تعلق اے اوہدی نینہ رکھن والا خلوم رزمی اے۔ رزمی نے نرا اپنی ماں بولی ای نوں نہیں ورتیا، اپنی ریت تے روایت نوں وی نویں سرے پھرو لیا اے تے زندہ کیتا اے۔ اوہدی شاعری وچ اوہدے وسیب دا کھلا روی دسدا اے تے وپار وی۔ ایسہ شاعری اوہدے وجود دی ہک ہک تنہ دی جانو وی اے تے زبان وی۔ ایس پاروں اوہ ہر بندے دے دل نوں کھدی اے تے روح نوں ایلدی اے تے ایس کیتے رزمی دی ”من ورتی“ سارے جگ دی ہڈ بیتی بن جاندی اے۔

میں رزمی تے ہن تائیں کیوں نہیں لکھیا، خبرے ایس لئی پئی رزمی اوہناں

بندیاں وچوں اے، جیہڑے مجھدے رسدے تے چہ پچھوں میندے ہن۔ ایس پاروں اوہدے پارے کجھ لکھن توں پہلاں لکھ واری سوچنا پیندا اے۔ ہن وی میں کھل کھلا کے لکھیا اے نہ لکھ سکدا آں کیوں جو اوہ چھی گل تے ہس سکدا اے تے گھڑی گھڑائی تے رس سکدا اے تے کیہ پتا اوہ سچ نوں جھوٹ تے جھوٹ نوں سچ سمجھ لوے تاں میرے ہتھ کیہ آوسی۔ رزی دی انھی اکھ نے مینوں انج فکرے لا دتا اے پئی میں اوہدی حیاتی دا سچ وی جھگیں نہیں کر سکدا۔ اوہدے کوڑدے پڑدے تاں میں کیہ لہ سکوں۔

رزی نوں میں پہلی وار ملیا تاں اوہ مینوں شاہ زور نہیں میلے ٹھیلیں وچ وینچی پھڑن والا شاہ زور لگیا آئی۔ ایس پاروں جد کدی وی اوس اپنی کسے بیماری دی اطلاع دتی میں اوہنوں رزی دا ”حسن ظن“ سمجھ کے پنہنت رہیا۔ مڑا اوس شوگر دی دس پائی تے اوہدے علاج لئی اپنے ہک بجن (جیہڑے حکمت وی کردے نہیں) کون رحیم یار خاں آون و بجن لگ پیا تاں میں ایس آون و بجن نوں وی اوہدی طبیعت دے ایل توں ودھ ہور کجھ نہیں جاتا پر جدوں رزی اندروں اندری کھرن لگ پیا تاں میں جاتا پئی اوہ تاں چھی مچی بیمار اے۔ وڈے آکھدے نیں ”شوگر غریباں دی بیماری اے پر امیراں نوں لگدی اے۔“ رزی تے ماڑا جیہا غریباں اے مڑا شوگر دا مریض کیوں بنیا۔ پر نہیں، رزی غریب کتھوں دا اے، جیہڑے بندے اپنے کلام وچ ہک وسوں وسائی ہوئی ہووے اوہ غریب کیوں ہو سکدا اے۔ لگدا اے وڈیاں دا آکھیا سچ ای اے۔

رزی اوہناں بندیاں وچوں انے جیہناں اپنے اندر دے ایل نوں مکن نہیں دتا۔ رزی دے وجود دے وجود وچ ہک جھومری پیا وسدا اے، جیہڑا ڈھول دی آواز سنڈیاں ای کھکن لگ پیندا اے۔ ہک واری اسیں محمد خالد ول گئے تاں اوس اسانوں انڈونیشا دے ”اونا سوترا“ دی کیسٹ سنائی۔ ہک گیت انج دا ہائی جیویں کوئی جھمر پیا کھینڈا ہوے۔ گیت وجیا تاں رزی اٹھ کھلوتا۔ کجھ چہ پچھوں اسیں رتوں جھمر پئے کھینڈے ساں تے رزی دے پھیر اسیں دوواں دے قدام توں پتر کھتے تے جھج

ہن۔ امہ زے گیتل دی گل ای نہیں، رزی چنگے شعر تے وی ایویں بے وسا ہو جاندا اے۔ مینوں کدی کدی حیرانی ہوندی اے پئی اوہ شاعری نوں اپنے وجود اتے کیوں واپردا اے کیوں جو میں کے ہور دے شعر نوں سلاہن دی آسنگ ای نہیں رکھدا۔ پہلاں پہلاں تل میں ایہنوں رزی دا ”مکر“ جاندا ہاہوں پر ہُن میں جاتا اے پئی اوہ سچ سچ شاعری تل جیوندا اے تے ہر سچ شعر نوں اپنے وجود اتے واپردا تے روح تائیں محسوس کردا اے۔ اوہ داد دین وچ خیس نہیں پر مینوں اوس توں اودوں تل چڑ جیسی ہو جاندا اے، جدوں اوہ اپنیاں غزلاں راہیں شاعر بنیاں لوکل نوں وی اوسے طرح داد دیندا اے جیویں کے جماندرو شاعر نوں۔ پر انج اوہ اودوں ای کردا اے جدوں امہ کوڑا شاعر کوئی وڈا سرکاری افسر ہووے یا کوئی اجیہا بندہ جیسے کول رزی دا کوئی کم جھیا ہووے۔ ایس پاروں مینوں چڑ تل چڑ حدی اے پر میں رزی نوں کدی زندیا نہیں کیوں جو امہ زرا پُرا اوس کالے دا جھل ہُٹا نہیں، ساڈے وچوں گھنیاں دا وپار اے۔ رزی تل غریب آدمی اے۔ کیہ ہویا جے اوہ اپنے کے چھوٹے موٹے فائدے لئی کوئی نکام کا کوڑا مار لیندا اے۔ سانوں کیہ؟

رزی وی پہلی کتاب چھپی تل اوس ایہدے چھاپے چڑھن کتے سارا خرچہ آپ کیتا آہی۔ کتاب چھپن مگروں اوس ایہنوں و سچن دا آہرو وی آپ ای کیتا تے ہک ہک سکول تے کلج وی جا جا کے ہیڈ ماسٹراں، پرنسپل راہیں اوہنوں و سچن دا سرہندہ کیتا۔ امہ ٹورا پھیری رزی نوں نفع دے گئی کیوں جو پندھ کٹن دی عادت پورا کرن توں اڈ رزی نے کتاب و سچن وچ اوہ کمال دکھائے جیہڑے عام بندے دے دس توں وی باہر ہوسن۔ گھنا کیہ دسل، بس ونگی لئی ہک واقعہ سُن لوو۔

ہک واری رزی کے کلج واسطے اپنی کتاب دیاں پنج جلدوں لے کے ملتان پیا آدا آہی۔ اوہ کبیر والیوں و یگان چڑھیا تل کے مسافر نے کتاب لے کے ویکھنی شروع کیتی تے کتاب اتے رزی دی فوٹو نوں سیان کے دو چار ذاتی سوال وی پچھ لئے۔ اگلے شاپ تے رزی و یگانوں امہ کے کبیر والے پرت گیا کیوں جو اوہ پنج کتاباں اوس مسافر

نے پوری قیمت تے خرید لیاں ہن تے رزی نوں کلج لئی کتاباں لیان کیتے مڑ گھر تائیں جاوننا پے گیا آہی۔ ایسہ کیوں ہو یا میں نہیں جاندا پر مینوں ایسہ پتا اے پی انج بس رزی ای کر سکدا اے۔ اج دے دور وچ جدوں کوئی کتاب خرید کے پڑھنا تہاں کیہ مفت پڑھن لئی وی تیار نہیں، کسے بندے دے ہتھ کتاب دیاں اکٹھیاں پنج جلدواں پوری قیمت تے وچ لینا صرف رزی ای جاندا اے۔ ایس پاروں میں اوہدی دوسری کتاب چھین تے وی اوہنوں ایسہ صلاح دتی آہی پی اوہ ایس کتاب نوں وی آپ ای ویچے پر اوہ ایسہ کم عباس تابش دے ذمے لادتا تے اوڑک اوہو ہو یا جیہڑا ہونا ای سی۔ اج کل دوہاں وچ بول چال بند اے تے خبرے رزی وی اگلی کتاب چھاپے چڑھن تائیں بند ای راہی۔

رزی دی ہک عادت ایسی اے، جیہڑی سمناں وانگ مینوں وی بھیڑی لگدی اے تے ایسہ بھیڑی نرا پرا اوہدے وچ ای نہیں، اوس وسیب دے ہر بندے وچ اے۔ ایسہ اے تھل بے تھل چمک کرن دی عادت۔ کدی کدی تہاں ہر بندہ ہاسا مخول کر لیندا اے پر نت دہاڑی تہاں کوئی وی ایہنوں جھل نہیں سکدا۔ ایس و جہوں کدی کدی رزی دی صحبت بچناں لئی بھاری پے جاندی اے۔ خاص کر ایس گلوں پی اوہ وادھا کر لیندا اے پر جھلدا نہیں۔ ایس پاروں اوہ اکثر بندیاں نل رسیا رہندا اے تے اکثر اوہدے کولوں ترٹھے ہوندے نیں تے اکثر نل اوس حالے رشنا اے۔ میں کئی واری اشاریاں اشاریاں وچ رزی نیوں سمجھایا وی اے پر ”وارث شاہ نہ عادتیاں جانندیاں نیں ایہناں.....“ جے رزی ایس بھیڑ توں لڑ چھڈا لوے تہاں اوہنوں کسے نل گلہ نہ راہی نہ کسے نوں اوہدے کولوں گلہ ہو سی۔

خادم رزی 1927ء وچ کھوہ محمودے والا، موضع گھگھر، تحصیل کبیر والے وچ جمیا آہی۔ اوہدی نانگی دستی سجالول چدھرڑ (احمد پور سیال، ضلع جھنگ) اے۔ اٹھ جماعتیں پاس کر کے پہلوں واہی رنگڑی کیتی تے 1954ء وچ مدرسے (جے وی مدرسے) اختیار کیتی تے چھٹی ستوی درجے تلجے تے باقی نوکری کبیر والے وچ کٹ کے 1990ء

وچ ریٹائرمنٹ لے لئی۔ اج کل اوہدی رہائش کبیر والے وچ اے، جتھے اوہ ملتان دے نیڑے آون پاروں آیا آہی پر جتھے آکے اوہ تلمیوں دور ہو گیا اے۔ وچ اہمہ دے پئی پہلاں رزی تلمبے وچ وسدا آہی تے ہن تلمبہ اوہدے اندر وسدا اے۔ ایس پاروں اوہ اج کل تلمبے جا کے وسن پاروں سوچدا اے۔ دیکھو کیہ بنسی؟

رزی دی انکھ تے اوہدی ضد وچ لکیر کھننا اوکھا اے۔ اوس اپنی تپیا تے محنت نل جو کجھ سکھیا اے اوہ سلاہن جوگ اے پر ایہدا مطلب اہمہ نہیں پئی اوہ ہر گل دا جانو تے ہر مرض دا طبیب بن گیا اے۔ رزی نوں ہر گل وچ ”لج تلن“ دی عادت اے تے کدی کدی اہمہ عادت اوہدے لئی تے اوہدے بھنک لئی نموشی دا موجب بن جاندی اے۔ تلمبے دی تاریخ جانن تے لوک گیت، لوک شاعری دے خزانے دا وارث ہون وی اوہدی ضدی انکھ دا ہک کچھ اے۔ اوہ جائدا اے پئی میرے سمیت اوہدے بھے جن اوہدی ایس گل نوں اوہدی سدھراں دا ہک کچھ جائدے ہن پر اوس اپنی ضد نوں نبھانا کہ نبھانا اے، سو نبھائی جائدا اے، نبھائی جاسی۔

رزی دی ضد کئی واری عجیب پار پار دی اے۔ اوہدے نکلے پتر بتویر (ننھے) دی شادی لئی برات ٹرن لگی تاں میں آکھیا ”پئی چنگا ہوسی کہ کاراں والیاں نوں ڈھکن دا تھاں پتا دے دیو تاں جو اگے پچھے ہون نل کوئی کھڑج نہ ونجے یا کے نوں پریشانی نہ ہووے۔“ پر رزی دا آکھنا آہی ”ایہدی کوئی لوڑی نہیں۔ برات رل کے ٹرنا اے تے رل کے اڑنا اے۔ ایس کیتے کے نوں کڑی والیاں دے گھر دا پتا دین دی لوڑ نہیں۔“

میں بڑا آکھیا ویکھیا پر رزی نے کے نوں پتا دسنا دی وکیل دتی نہ آپ ای ڈھکن دی تھاں بارے کجھ دسیا۔ ایس رل کے ٹرے پر ہویا اوہو جو میں آکھیا آہی۔ کاراں والیاں، میرے سمیت کاراں بھجا دتیاں۔ کجھ میلاں دے پندھ گمروں میری کار پکچر ہو گئی تے برات اگے نکل گئی۔ میں خانیوال جا کے شہر دے ہک ہک محلے وچ، ہر شادی دے تہو چھانے پر رزی ہوراں لبھنا آہی نہ لبھے۔ میں تھک ہار کے میاں چنوں

اپنے پنڈ ٹر گیا۔ مینوں اپنے جیا جنت کولوں نموشی دکھری آہی تے امہ دکھ دکھرا پئی
دوپرے دی روٹی اپنے پیلوں کھانی پے گئی۔ پر جدوں کچھ دیھاڑیاں مگروں رزمی نال
ملاقات تھی تہ خوش اوہ وی تھی کیوں جو اوہ جاندا آہی پئی میں جان بچھ کے نس گیا
ہاہموں۔ میں بیٹا سمجھایا، اوہدا رُسیما ودھدا ای گیا تے اخیر اسیں کئی دیھاڑے ہک
دوئے توں رُٹھے رہے۔

ایویں اج کل رزمی ساغر مشدی تے اوہدے سنگیاں نال رُسیا ہویا اے۔ پھرولو
تہ وچوں گل کائی وی نہ ہوسی۔ کوئی گل ہوندی تہ رزمی لما رسیواں کدی نہ رسدا
کدی دار مس گیا ہوندا۔

رزمی بارے ڈھیر گلاں ہوئیاں پر اہجے تائیں میں امہ نہیں دسیا پئی جدوں میں
پہلی وار رزمی نوں ملیا تہ اوس میرے کولوں ادھار منگیا کہ نہیں۔ بھلا امہ وی کوئی
چھکن والی گل اے۔ رزمی میرے کولوں سو روپے منگیا آہی تہ میں اوہنوں دو سو
روپے دے دتے ہن کیوں جو کسے سیانے مینوں آکھیا آہی ”ادھار منگن والے داکو
ٹھہن داکو طریقہ اے۔“ اوہنوں کو وار ایٹنا ادھار دے دیو پئی اوہ مڑ منگن جوگانہ
رہوے۔“

اپنے آپ تائیں میں وی رزمی داکو پہلے واری ٹھپ دتا آہی۔

تے ہویا وی ایہو۔ داہ پنڈراں دیھاڑیاں مگروں میں تے رزمی، ساغر مشدی دی
دکن توں چاء پی کے اٹھے تہ اوہ میرے نال ای ٹر پیا تے آکھوس پئی اوہ میرے نال
چلے تے مینوں باہر لے اڑے تائیں چھڈ دسی۔ اسیں ٹرے تہ میں جاتا اوہ میرے
نال کوئی گل کرنا چاہوندا اے پر اوس ساری راہ کوئی گل نہ کیتی۔ بس آئی تہ اوہ وی
میرے نال بس وچ آ بیٹھاتے میں جاتا اوس میاں چنوں جاوننا ہوسی پر جدوں میں اپنے
پنڈ جان لئی گھراٹل دے اڑے تے لتھا تہ اوہ وی میرے نال ای لہہ کھلوتا تہ مینوں
پک ہو گیا پئی اج رزمی مڑ میرے کولوں ادھار منگسی۔ میں او تھوں پیدل پنڈ وخنجا آہی
تے مینوں چر وی پیا ہوندا آہی پر میں گل دانٹارا کرن پاروں اوہنوں لے کے چاء دے

کھوکھے تے جا نیٹھیاتے سوچیندا رہیا پئی رزی ادھار منگے تہ میں اوہنوں ہنگن کلن
کیہ آکھل۔ میں اڈیکدا رہیا پر اوس کجھ نہ آکھیا تہ اخیر میں ای تھک کے پچھیا۔
”رزی صاحب! لگدا اے تیس میرے نل کوئی گل کرنی اے۔ جے کوئی گل
کرنی اے تہ کرو نہیں تہ میں ویندم۔“ میری گل سن کے رزی دے ہوٹھ کجھ چہ
ہولے ہولے کبندے رہے۔ میں پک کیتا پئی اوہ ہن کہ ہن ادھار منگسی پر اوس کجھ
نہ آکھیا تے چپ کر کے ہک لفافہ کڈھ کے میری تلی تے رکھ کے اٹھ کھلوتا۔

میں سہی کیتا پئی رزی نے خط راہیں ادھار منگیا اے پر میں لفافے نوں
پھولیا تہ اوہدے وچ دو سو روپے تے شکرے دی چٹ آہی۔

مینوں دندون پے گئی تے جد مینوں ہوش آیا تہ میں بس ول جاندے رزی
ول نسیا پر اوہ اوہوں تائیں تلجے جاون والی بس تے چڑھ چکیا آہی۔

رزی دے جاون مگروں میں چہ تائیں اسمہ سوچدا رہیا پئی جدوں رزی نوں
جناں کولوں منگن ویلے دندون نہیں پیندی تہ دین ویلے اوس دا من تران اوہدے
کولوں کیوں کھس جاندا اے۔

چہ مگروں میں جاتا پئی رزی دا حال منگن ویلے ہور وی بھیڑا ہوندا اے پر
سانوں دسدا نہیں کیوں جو اساڈیاں اکھل انکھ تے اختیار دے انھراتے دے کھلار
وہوں چٹیاں ہو کے سانوں اوہدے وجود اندر جھاتی نہیں پاوٹ دیندیاں تے اسیں
اوہدے دکھ نوں سجان نہیں سکدے۔

میں پہلاں دسیا اے پئی رب نے اوہدے روپے پیسے دی کمی والے دکھ نوں
تہ مٹا دتا اے پر اپنی آل اولاد بارے اوہدی چٹا نوں اہجے نہیں مکلیا۔ ’سُنیَا اے اوہ
ہن مڑ تلجے وچ جاون بارے پیا سوچدا اے۔ سوچدا ہوسی انج کھلیاں ستھل مڑ
آوس۔“

اوہنوں کون دسے بھولیا! ”جو پانی انج پتھوں لنگھیا مڑ نہ آوندا بھلکے۔“
تیرے تلجے جان نل پندھ مکنا نہیں ہور وی لمیرا ہو ویسی۔

بھائی! تیرے میرے لیکھ وچ ٹرنا لکھیا اے۔ سو میری ہار ٹردا رہو۔
پر پچھلے پیرس نہیں، سدھ ساہنواں۔
سدھے پھیر... رب کرے دریا تیریاں زمیناں دا کھیرا چھڈ دیوے۔
تینوں تیری بھونیں لمہ ونجے۔
تیرے رہن کیتے تیرے بہن کیتے۔

(17 / جنوری 1997ء ملکن)

اگھے لکھیار، شاعر تے نقاد
پروفیسر غلام حسین ساجد
دلوں اُلکے

مہاندِرے

لکھت دی کاٹ تے بولی دا چس مانن لئی اگھے سوجھواناں
جیویں غلام حیدر مستانہ، سید علی عباس جلاپوری، نجم حسین سید،
ڈاکٹر طاہر تونسوی، ڈاکٹر مرزا حامد بیگ، پروفیسر شاہین ملک تے کجھ
ہوراں دے مہاندِرے پڑھو۔

سوہنی دَکھ ----- صفحے 176 ----- کل = / 45 روپے

پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، لاہور

نظمیں

بشیر بادا

کافی

سوچاں نوں دید کرا چھڑدائے
مت جذبے روز جگا چھڑدائے

سوچ دیاں بلھیاں سی چھڑدائے
اوہ ہوند مری نوں ویسہ چھڑدائے
کر دحلل یار خیر مرا
یاداں دی دھوڑ دھما چھڑدائے
مت جذبے روز جگا چھڑدائے

اوہ سن گن لیندائے ویکمن دی
ہے سونگا حد نہیں گھیکمن دی
جو کروا نال حواساں دے
نت وعدے یار بھلا چھڑدائے
مت جذبے روز جگا چھڑدائے

میرے . دل وچ ایکتا واسے تہوں
 مینوں ٹوکے غیر دے پاسے توں
 کندھ ڈھا کے دوج دی مہر کنوں
 من موجی گھنڈ اٹھا چھڈدائے
 مت جذبے روز جگا چھڈدائے

دوج اکلاپے نہ ہوند تڑے
 ہم تیرے آن دوار کھڑے
 دے چٹکا دید ملنگاں نوں
 جھٹ اجڑی جھوک وسا چھڈدائے
 مت جذبے روز جگا چھڈدائے

مت شوخ جوان حسین سدا
 میرے من وچ رہ مہمان سدا
 جے قدم مبارک آن دھرے
 پھر کلی عرش بنا چھڈدائے
 مت جذبے روز جگا چھڈدائے

مہراں دے ونڈی پاندا اے
 پاندھی پیغمبر بناندا اے
 باوا مت آگ وا بیج پا کے
 اک جھاک توں طور مھا چھڈدائے
 مت جذبے روز جگا چھڈدائے

محمد صدیق صبر قادری

اک قلندر صفت درویش نال روحانی ملاقات

اوہ گودڑی وچ کون سی
 آیا جھکا جو دھون سی
 قلندر سی یا درویش سی
 چہرے تے نوری ریش سی
 زینے چ سجے پے گیا
 لٹ کے خزانے لے گیا
 قدماں چ شاہ حسین دے
 جلوے سی ویہندا عین دے
 سجے چ گلاں کیتیاں
 دسیاں جو سر تے بیتیاں
 کر کے سفر اس دور دا
 جلوہ سی ڈٹھا طور دا
 سجے چوں سر نوں چکیا
 ٹریا تے ٹر کے رکیا
 مڑ نظراں دی بولی بولیا
 کہندا سی سُن لے ڈھولیا
 ایہو سی میری جستجو
 رج کے کراں میں گفتگو
 شکوے شکایتاں پیار دے
 کردا سی اگے یار دے

سوہنے نون کر کر زاریاں
 دسیاں سی گلاں ساریاں
 خادم سی اوہ مخدوم دا
 مستی دے وچ سی جھوم دا
 لے کے اجازت ٹر پیا
 ادبوں پچھانہ نون مڑ پیا
 دل نے کیا اٹھ بھیڑیا
 آکڑ کے کاہنوں بہہ رہیا
 بن کے صبر غلام میں
 کیتا سی اوہنوں سلام میں
 صدقے میں اس انسان دے
 گھٹ دے کے دو عرفان دے
 دیوا اوہ دل دا بال کے
 ٹر گیا اوہ ویلا ٹال کے
 اوہ کرم ایسا کر گیا
 جھولی نون میری بھر گیا
 سوچاں چ صبر پے گیا
 حیرت چ ڈبا رہ گیا

نادر جاجوی

جنڈاں دی چھاں

تیریاں چھانواں دے بڑھے جنڈ

لسیاں، ہریاں پھلیاں پھلیاں والے
کھمبھی واساں نوں

نہیں ڈکدے

گھگل سوئیاں، سوئی دے گھگرے بھڑکاوندیاں
ایہناں تھلے ہن نہیں بہندیاں

ہن نہیں مانکیاں تے لوہیاں بکریاں دے اجڑ
پھلیاں پگدے

ہن نہیں سکھر دوپہرے

کانویں ڈیلا بھوندا

تے راہواں چھڑے ہویاں نوں

ہن پچھوں واج نہیں پیندی

بڈھے جنڈ

ہن چھاں جوگے نہیں

چھاں راہ ڈک نہیں لیندی۔

ڈاکٹر اظہر علی

نظم

ایہود۔ نہہ ہن

ٹھڈی مٹھی رت دے

گھائی گھائی رات ہا

بکھرے بکھرے تارے کوئی ان سوئی سڈ مرندے ہن

ہوا گھڈی تاں پنڈے اندر ٹھاؤل جیسی کھنڈ ویندی ہائی

اکھیں سمن، اکھیں جاگن
 جاگو مٹی کھینڈیاں اکھیں جاگو مٹی کھینڈن وتیاں
 دیرے باہروں رکھتے بیٹھے چربل کوں
 خورے کیہڑے گجھے بھید وی سار پئی
 اجن جھتی چیکو رولا پے گیاتے میں ہک دم کھٹ توں اٹھی بیٹھا
 گھپ اندھاری رات ہا، تارے بڈ گئے ہن
 نندر اکھڑ گئی ہا۔
 چربل کیہڑی گنڈھ کھولی ہائی
 ساکوں وی تال ڈسے ہا
 ہائے وو چربل تینڈے کیتے گنڈھ کھلی
 اتے ساڈے من وچ گنڈھ پئی۔

توقیر چغتائی

چوری

کے	پا	وچ	دے	جھولی	اتھرو
رہیاں	رکھدا	اوہلے	توں	اس	دل
رکھی	اندر	دے	دل	دی	لوکاں
رہیاں	جھکدا	کولوں	اوہدے	بیر	اندر
اڑے	تے	بُو ہے	جان	کنی	اوہنوں
رہیاں	ڈکدا	توں	وڈی	کئی	اوہنوں
کیتی	چوری	کے	کک		
رہیاں	تکدا				

اخیری رات

سارے بُو ہے ڈھوئے ہوئے
 بندے جیویں موئے ہوئے
 گلپیاں موے وچ کتے پھردے
 چوکیدار وی تے پھردے
 اوہدی گلی سبھ توں ودھ کے سُستی سی
 ویزھا جیویں پائی ہوئی جُتی سی
 رشتیاں والا کچا دھاگہ وڈھ آیا ساں
 سُستی پی نوں چھڈ آیا ساں

رانا غلام شبیر

انجام

ربا ہُن میں کجھ نہیں منگدا
 میری حیاتی ساری
 اوکھی سوکھی لنگھ گئی اے
 میرے مرن توں بعد
 میری لاش نوں
 مطلبی بچناں دے وس نہ پائیں
 ایس طرحاں مینوں رسوا نہ کریں
 میں چاہوندا ہاں

مینوں سمندر دیاں لہراں
 نکل جاون
 انج میری بے کسی تے خودداری دا بھرم
 ہمیش دا انگوں قائم رہوے گا
 ایس دے تال ای
 میری بے قرار روح نوں
 سکون دی دولت لبہ جاوے گی

خالد حسین تھتھال

لکرا

ساجھ سویرے مونہہ انھیرے
 جھوٹھاں دی پنڈ چک کے
 گھروں نکل پیندے او
 اپر ورق چڑھیندے او چاندی دے
 تے جدوں کے لنگھدے وڑدے
 ڈھڈوں مھکے تے پیروں پاپنے نوں
 چاندی دے لنگھدے ورق ہتھیں
 موہ لیندے او
 فیر تہاڈا جی کتنا خوش ہوندا اے
 تہاڈیاں کچھاں وچوں ہاسے لنگھدے نیں
 جے جد آپ لئے جاندے او
 کے اپنے ورگے ٹھگ ہتھیں

فیر لپ لپ اتھرو کیردے او
 اوہ نمائیو!
 ایسہ لٹنا وڈھنا چھڈ دیو
 ایسہ تے اگے ہن کنگال ودے
 کیوں ایہناں داماں پئے چھلے او
 جے نہیں مڑنا تاں
 اپنے کرتوتاں تیں
 تے آؤ رلو سارے سنگ میرے
 چل کے ٹیے اوہناں لٹیریاں نوں
 جیہناں نے ساری خلقت دے
 ریرے لاه کے
 اوہناں دیاں موریاں وچ
 ہوا بھر کے
 اوہناں نوں سکھنے پا چھڑیا اے

امیاز حسین امیاز

متاں

ہری ہوا دے سرتے مان نہ رکھیں
 پیلیا پتراوے
 اکا بھرے رخ اڈنا
 ایسہ تاں کجھ نہیں کجھ نہیں اڑیا
 چتر بھریاں رتاں توں کیہ لگدا ہیں

پر
 سانوں تاں ساڈے گھر دا جی لگدا ہیں
 کسے اڈاری اتھری تینوں ساڈے گھر لے آونا
 ساڈی وی تاں پت جھڑ دے سنگ
 سانجھ بھلیری تھئی
 ساڈے ویڑھے دے وچ ساول سستی سوں گئی
 عمراں لنگھیاں
 ساون ساڈے کان نہ آندا
 ساوا سرا ----

شوکت مہدی

گلیاں دے گکھ

گلیاں دے گکھ چنگے میتھوں
 جیہڑے بالن دا کم آندے
 روٹی ہانڈی لئی کم دیندے
 سیالے براتیں
 ہتھ سیکن لئی چنگے نیں
 حقے دی وی اگ بندے نیں
 ایہناں دی اگ سکھ پہنچاوے
 ایہدے آل دوالے بہہ کے
 ساری ساری راتیں لوکی
 گلاں کردے تھکدے نہیں

حقے دی واری وی لیندے رہندے نیں
 گلیاں دے گمہ میٹھوں بہتے چنگے ، جیہڑے
 واء گھلے تے آسماناں توں ہو آندے نیں
 اپنے دکھڑے کہہ آندے نیں
 دکھ تے ایہہ وے
 ایہناں دے وی پیسے ملدے
 میرا کوئی مل نہ اتھے۔

سعید انور

دو نظماں

(1)

جی کردا اے
 میں
 بدل بن کے

من دی پیاسی دھرتی پر
 پیار دا میٹھ وساواں
 رب دے گھلے بدلاں وانگر
 خلقت نہ ترساواں

(2)

بتا ہاسا

اکھیاں چوں
اوڑک
ہنجو کڈھدا اے

منور مسعود ہیرا

و یکھن ڈھنگ

دھیان نال ویکھ کے دسدے آپے
کیہ میں اج وی اوہی آں
تے توں وی اج وی اوہی ایں
پر و یکھن ڈھنگ۔ اج دونہاں دا
کیوں اوپرا اوپرا لگدا اے

پیار ہلارے

یاداں تیریاں سچے سنے
کئی تیری لارے
فیروی دکھ امیدیاں والے
ہندے رہن ہلارے

زاہ صدیقی

اج دے لوک

پیار کرن توں سگن والے

اک دوہے نوں ڈنگن والے
 مونہوں بولی بولن مٹھی
 ہیکلے رکھن چھری ترکھی
 داء لا یندے چوری چھپے
 سکیاں دے وی نہیں ایسہ سکے
 انہیاں دے وچ پھرن سجاکھے
 عزتاں لٹن لگ پے راکھے
 اُچے گھر نیرے ہو گئے
 بٹتے چور لٹیرے ہو گئے
 لہدیاں نہیں ہُن راہواں سُن لے
 مقلوماں دیاں ہاواں سُن لے
 ٹپ ظلم دی حد گئے نی
 ربا ظالم ودھ گئے نی
 یاں جے امن بحالی کر دے
 دناتے خوشحالی کر دے
 یاں فیر ربا کھیڈ مکا
 اسرائیل توں صور پھکا

فوزیہ چودھری

آئیڈیل

اوہدا کھ گلاباں ورگا
 اوہدی اکھ شراباں ورگی
 سچا ستواں تک!
 ہو گئی میں گمہ!!

دو کونجاں

دو کونجاں تے دو کنارے
وچوں ظلمی دریا وگدا
دوویں کونجاں
اکلاپے توں
پاون رج کراٹ
کہو روح دے
ایسہ دو ٹوٹے
کیویں ہک مک ہوون
دوویں کونجاں
ملن دی کاہل اچ
ہو گتیاں حالو بے حال
دریا نوں نہ مول خیال

شاہ محمد نعیمی

ملاپ

اج پہلی ترخ اے
کہندا سی میں آواں گا
پر خورے کیوں نہیں آیا
دل گھبرایا
راہواں تکاں
راتیں سُتیاں نیند نہ آوے

تارے گرینِ رگنِ رات گزاراں
 بوہا کھڑکے
 جد میں کھولاں
 ماہی آیا چین اے آیا
 شکر اے ربا
 خیریں آیا
 سبھ کچھ پایا

ڈرامے

۱۰/-	منیر نیازی	قصہ دو بھراواں دا
۲۵/-	سجاد حیدر	سورج کھی
۱۵/-	سجاد حیدر	بول مٹی دیا باویا
۱۸/-	منو بھائی	جزیرہ
۱۵/-	نواز	شامِ زرعی گڑی
۲۹/-	سارتر / شفقت	بوہا کوئی نہ
۲۰/-	لورکا / شفقت	لوساگ

پڑچول

کتاب: خفتگان خاک گجرات

لکھیار: ڈاکٹر محمد منیر احمد سلج

صفحے: 320 (پکی جلد)

مل: 300 روپے

چھپواک: سلج پبلیکیشنز، لوراں گجرات

لکھیار ایم بی بی ایس ڈاکٹر ہے۔ اوہناں نوں خورے کیہ بھی ہے کہ
 اوہ جیوندیاں دا دوا دارو کردے کردے مریاں نوں جیوندیاں کر گئے ہن۔
 انج تاں گجرات بارے ڈھیر ساریاں کتاباں لکھیاں گئیاں ہن۔ اوہ
 ساریاں اروو تے انگریزی وچ ہن۔ پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، لاہور نے ڈاکٹر
 قریشی احمد حسین قلعہ داری ہوراں توں ضلع گجرات دی تاریخ، ثقافت تے ادب
 بارے لکھوا کے اپنا سیر لایا ہے۔

ڈاکٹر منیر احمد سلج ہوراں نوں یکلما کم چھوہیا ہے۔ اوہناں نے مزاراں
 تے قبراں پر گئیاں گئیاں (کتبے) دیکھ کے اوتھے دسیاں تاریخاں توں جانو کرایا
 ہے۔ پھیر ابدی نیندر ماندیاں بارے لوڑیندی جان کاری دے کے کتاب نوں وڈ
 ملی بنا دتا ہے۔ ساڈے لئی ایہدے وچ وڈی دلچسپی دی گل ایسہ ہے کہ پنجابی
 بولی دے کئیاں لکھیاراں بارے ایہدے وچ بھروسہ جان کاری لہدی ہے۔
 ایسہ کتاب ہر لائبریری دی لوڑ بن کے بنتی ہے۔

(محمد آصف خاں)

ناں کتاب: کچ دے ہتھ

شاعر: سجاد بخاری

صفحے: 118

مل: 80 روپے

چھپواک: گورا پبلشرز، لاہور

سجاد بخاری نویں لہجے دے شاعر ہن۔ اوہناں دی شاعری وچ نویں زمانے تے نویں سماج دی بندیاں اسردپاں قدر اں دا ڈونگھا مطالعہ رلیا ہویا ہے۔ معاشرے وچ اک فرد دے اکلاپے تے اوس توں پیدا ہون والا دکھ اوہناں دی شاعری دا ڈھیر موضوع بنیا ہے۔ سماج دی تبدیلی دے نال نال رتاں تے موسماں دی تبدیلی دے رنگ وی ملدے ہن۔ محبت تے نفرت دے پڑ وچ آئی خلقت دی پیڑ اوہناں دے شعراں وچ انج رچ میچ گئی ہے، جو ہن ایسہ اوہناں دی شاعری دا درد بن گئی ہے۔ اک ہور وی گل اے۔ اوہناں نکیاں بحر اں رت کے پنجابی غزل لکھن والیاں نوں اک نویں راہ بھائی اے۔

کتاب: سونہ فجر دے تارے دی

شاعر: کلیم شنزاد

صفحے: 140 روپے

مل: 100 روپے

چھپواک: عمیر پبلشرز۔ لاہور

کلیم شنزاد دا ناں ادبی دنیا وچ نواں نہیں۔ محقق اتے نقاد ہون دے نال ناں اک چنگے وکیل، ادب نواز، ادبی محفلاں سجان آئے، ججن تے یاراں دے یار لکھاری نیں۔ اوہ بورے والا دی جان تے سجان نیں۔ اوہناں دی ایسہ نویں کتاب شاعری دیاں مختلف صنفاں، کافیاں، بولیاں، ماہیے، ٹپے، گیتاں، ڈھولیاں

اتے دیس پیار دی شاعری دا سوہنا اتے من موہنا مجموعہ اے۔

اوہناں دی شاعری وچ لوک رہل، دھرتی رنگ، وسیب پیار اتے لوک ادب دی چاس ڈلہ ڈلہ پیندی اے۔ اوہ شعری روایتاں نال جڑیا، دھرتی دے پیار نال بجھا، صوفیانہ واس اے، جیس اپنی شاعری نوں ہمیش نویاں ترکیاں نال سجایا اے اتے نویاں سوچاں نال گرمایا اے۔ ایس کتاب وچ کلیم شہزاد نے لوک صنفاں نوں بڑی خوبی نال بنا سنوار کے ساڈے اگے رکھیا اے۔ اوہناں دی کافی ہووے یا پٹے، اوہ ڈھولے کہن یا ماہیے، گیت لکھن یا دیس دیاں فطماں۔۔۔۔ ہر تھاں اوہ لفظاں دی چون تے ترکیاں دی چاس نال شاعری وچ جان پا دیندے نیں، جیہنوں پڑھ کے پڑھاکاں دا دل ہلارے لین لگ پیندا اے تے اوہ شاعر دی گل وچ انج مست ہو جاندے نیں کہ شاعر دے بول اوہناں دے اپنے دل دی واج بن کے کناں وچ رس گھولن لگ پیندے نیں۔ میں ایہنوں کلیم شہزاد دا شاعرانہ خلص کہواں گا۔ ایہہ خلوص اوہناں دی شاعری دی اوہ خاص خوبی اے، جیہنوں ہر پڑھن آلا محسوس کر لیندا اے۔

میں ایس کتاب بارے آکھ سکناں داں کہ پنجابی شاعری نوں کلیم شہزاد نے اک ان کھٹ تے ان مل خزانہ دتا اے، جیہدے اتے پنجابی شاعری جنامان کرے گھٹ اے۔

(شوکت مغل)

کتاب: مثال

شاعر: غلام رسول شوق

مل: 120 روپے

چھپواک: ہم خیال پبلشرز۔ فیصل آباد

غلام رسول شوق پنجابی دے معروف لکھاری نیں۔ اوہناں نوں پنجابی

نظم تے نثر دے دونوں کھیتر وچ فنی مہارت حاصل اے۔ ایس توں پہلوں

اوہناں دیاں چار کتاباں ”گھر دا بوہا“، ”جھلتریاں“، ”دیس دا پاندھی تے برتے“ چھپ چکیاں نیں۔ ”مشال“ اوہناں دا دو جا شعری پراگاہا اے، ”جیہڑا بھرویں سچی فکر دا جاندار مجموعہ اے۔ اوہناں دی شاعری دا لہجہ عوامی، سادہ تے اثر بھریا اے۔

”مشال“ دی علامت دے حوالے نال شوق ہوراں دی شاعری وچ اک من موہنا چائن اے، ”جیہڑا ذہناں، فکراں تے دلاں وچ لوداں و نڈا جاندا اے۔ اوہ ہیرییاں وچ دیوے بالن دی گل نہیں کردے سگوں دیوے بال کے گل کردے نیں۔ اوہ اک دردی تے سنگھی بلی بن کے لوکائی دیاں پیڑاں تے اوکڑاں نال سانجھ پاوندے نیں۔ اوہناں دی شاعری پھٹاں اتے ملہم لاون والی سچے سچا دی شاعری اے۔

”مشال“ وچ سو توں ودھ شعری رچناواں نیں، جیہناں نے فکرتے فن دا اک مکدا باغ سجایا ہوا اے۔ ایس مجموعے وچ حمد، نعت، منقبت، نظمیں، قطعے، دوہڑے، غزلاں، گیت، ماسیے تے سی حرفی شامل اے۔ انج شوق ہوراں نے پنجابی دیاں پرانیاں صنفاں نوں بھرے شعری رنگ ڈھنگ نال سجا کے پنجابی ادب وچ بھرواں حصہ پایا اے۔ مثبت قدران دی پیڑ پڑچی شوق دی شاعری تھاں تھاں تے احساس نوں ہلوندی تے دل نوں ویندی اے۔

شوق ہوراں دی لفظالی ڈاڈھی امیراے، جیہدے وچ دیس پنجاب دی بھوری دھرتی دی رجویں مہک ملدی اے۔ پوری شاعری وچ پنجاب دا روایتی لہجہ، کھلا سبھا تے سیانف دے موتی اپنی چمک دکھاندے نیں۔ موضوعات دے حوالے نال ”مشال“ وچ انسانی دکھ سکھ، گھمبیاں اوکڑاں، اجو کے انسانی رویے، چالو منافقت، اندلی باہری، پیڑ دا تسیہا، روایتی پیار، روحانی چائن، وصل دی سدھر، وچھوڑے دا دکھ، دیس پیار، مثبت قدران دی ٹٹ بھج، جمالیاتی احساس، گھمے انسانی جذبے تے لہو دے رشتیاں دیاں گلاں بڑے سنگھنے ڈھنگ نال بیان کیتیاں گئیاں نیں۔

ناں کتاب: اکھ بے خواب عذاب

شاعر: شکیل پتانی

مل: سو روپے

چھپواک: جھوک پرنٹنگ پریس، ملتان

پروفیسر شکیل پتانی ہو ریں اگھے شاعر ہن۔ نظم، غزل تے سرائیکو جیسی نویں پرچلت شعری۔ ستر اندر اوہناں اپنی فکر تے جذبیاں دا بڑے نگھے سبھا راہیں اظہار کیتا ہے، جیہدی گواہی پاروں قیس فریدی، محمد اسماعیل احمدانی تے ڈاکٹر خورشید محمد ملک صے سوجھواناں دیاں راواں کتاب وچ موجود ہن۔

اوہناں دی شاعری وچ محبت، وجوگ تے اوہدی پیڑدے موضوع تاں شامل ای نہیں پر پچھلے کجھ ورھیاں توں شاعری تے خاص طور تے نظم وچ سماجی قدراں دی ٹٹ بھج جیڑے نویں سبھا راہیں ساہنے آئی ہے۔ ایہناں دی نظم وی کے پاسیوں گھٹ نہیں دسدی۔ اوہ زندگی دے سفر دے نال نال ہر شے وانگ ادب وچ وی تجربے تے یقین رکھدے نیں۔ ایہہ کتاب ایس گل دا کھلا ثبوت ہے۔

(پھول حسن)

ناں کتاب: کٹکاں نسر پتیاں

لکھیار: احسان اللہ طاہر

مل: 100 روپے

چھپیار: فروغ ادب اکادمی، گوجرانوالہ

لوک گیت ساڈے وسیب دا اک انکھرواں انگ ہن، جیہدے راہیں پنجاب دے لوک خاص طور تے سوانیاں دکھ دکھ رسماں ریتاں ویلے اپنے جذبات

دا اظہار کردیاں ہن۔

لکھیار نے گیتاں دے سارے رنگاں نوں بڑے ویروے نال اپنی لکھت
دا موضوع بنایا ہے جیویں اسیں اوہناں دے سرناویاں توں اندازہ کر سکدے
ہاں۔ لوک گیتاں وچ جدید رنگ، نعتیہ رنگ، دعاواں، بھین بھرا دا پیار، انگاں
ساکاں تے پنجاب دے انکھی سورمیاں دا ذکر، لوک گیتاں وچ چھٹی، ہاسا مخول
تے لوک گیتاں وچ گئے۔

ایسہ کھوج بھری کتاب 160 صفحیاں تے کھلی ہوئی ہے۔ لکھیار نے
اک اہم تے اوکھے موضوع نوں اک تھاں اکٹھا کر کے بڑا سوہنا کم کیتا ہے۔

ناں کتاب: بکی غزل پنجاب

شاعر: اکبر حمیدی

مل: 110 روئے

چھپواک: القلم دارالاشاعت، اسلام آباد

بکی غزل پنجاب اگھے تے تجربے کار شاعر اکبر حمیدی ہوراں دیاں
غزلاں دا پراگا ہے۔ کتاب دے نال وچ جو رمزاں لکیاں ہوئیاں، غزلاں دیاں
شعراں راہیں اوہناں نوں پڑھا کاں تیک اپڑاون لئی بڑا نو یکلہ ڈھنگ ورتیا
ہے۔ اوہناں دیاں، ہضیاں غزلاں دے شعرتاں چوداں چوداں پندراں پندراں
تے کیاں دے ایس توں وی ودھ ہن تے اوہی گل جیڑی آکھی جاندی ہے جو
غزل وچوں اک وی شعر نکل آوے تاں غزل کامیاب سمجھی جاندی ہے۔ ایہناں
دیاں غزلاں وچ تاں کئی شعرا جیسے ہن، جیڑے پڑھن والے دے من نوں
ٹمبڈے ہن تے پوری کتاب پڑھن دا ادم اگھیرڈے ہن۔ ایس حوالے نال اوہ
اک کامیاب شاعر ہن، جو اجو کے کھلے، وکھرے ہوئے سماج وچ اوہناں دی
شاعری پڑھی جاندی ہے۔

نال کتاب: دیوے تھلے

شاعر: ڈاکٹر فقیر محمد فقیر

سودھن ہار: محمد جنید اکرم

مل: 90 روپے

چھپواک: بزم فقیر (پاکستان) B 11 - 3 - 125 ٹاؤن شپ - لاہور

ایسہ کتاب قومی تے سیاسی موضوعاں تھلے لکھیاں گئیاں نظماں دا پراگا ہے، جیہنوں محمد جنید اکرم ہوراں نے بڑے جفر جال کے اکٹھا کیتا تے مڑ چھپوایا ہے۔ مقدار دے لحاظ نال ڈاکٹر فقیر محمد فقیر پنجابی زبان تے ادب وچ بڑا وادھا کیتا۔ ایسہ پنجابی ادب دی خوش نصیبی ہے کہ ایس نوں مڈھ لاقوں ای ڈاکٹر ہوراں جیسے اگھے تے نگھے کائے نکرے جیہناں پنجابی ادب دے باغ وچ رنگ رنگ دے پھل کھڑائے، جیہناں دی مہکار اج تیک پنجابی پڑھیاراں دی ساہاں وچ پئی مہکدی ہے۔ ایس گل دی اج بڑی لوڑ ہے جو ساڈے ایہناں بزرگاں جیہڑے کھیت وچ جتنا وی کم کیتا ہے، اوس نوں لبھ کے ساہنے لیاندا جاوے۔ سودھن ہار نے ایس سلسلے وچ ایسہ پہلا کم کیتا ہے جیہڑا اپنی اہمیت دے اتار نال بڑا ان ملا ہے جیہدی جنی وی شاباشی دتی جاوے گھٹ ہے۔ سوچن جوگ گل ہے جیکر اوہ ایس کلام نوں اپنی محنت کر کے اکھیاں نہ کردے تاں کتے پیاں پیاں ای ایس نوں سوئی کھا جاندی۔ ایس نہ صرف ڈاکٹر ہوراں شاعری پڑھن توں محروم رہ جاندے سگوں اوہناں دی ذات دے کئی پرت وی ساڈے توں لکے رہندے۔ 160 صفحیاں دی ایس پکی جلد والی کتاب وچ ڈاکٹر صاحب ہوراں دیاں نیڑے تیزے ستر نظماں چھاپیاں گئیاں ہن۔

(زاہد حسن)

کتاب: تاریخ گوجرانوالہ

لکھیار: ڈاکٹر فقیر محمد فقیر مرحوم

سودھن ہار: محمد جنید اکرم

مل: 150 روپے

چھپواک: بزم فقیر (پاکستان) لاہور

ڈاکٹر فقیر ہوری ڈھیر سارے گناں دے مالک سن۔ اوہ اگھے شاعر تے
 جھے لکھیا سن۔ جیویں اوہناں تن، من، دھن نال پنجابی بولی دی خدمت کیتی اوہ
 کے ہور دے حصہ وچ نہیں آئی۔ اوہناں دیاں لکھتاں دا ویروا ہتھلی کتاب
 دے صفحہ 26 تے لہدا پیا ہے۔ ایس توں وکھ اوہناں ڈھیر ساریاں کتاباں
 سو دھیاں وی سن، جیہناں دا ذکر کرنا سو دھن ہار ہوری دسر گئے ہن۔

میری جاچے اوہناں دا سلاہنا جوگ کم اوہناں ولوں ستمبر 1951ء وچ
 مہینہ وار ”پنجابی“ کڈھیا جانا ہے۔ اوہناں ایس رسالہ لئی اوہناں توں وی پنجابی
 دے حق وچ لکھوایا جو بولی دا ناں سُندیاں تک مونہہ وڈے سن۔۔

دو جی وڈی دین اوہناں دی ایسہ ہے کہ اوہناں 1956ء وچ لائپور وچ
 اک بھرویں پنجابی کانفرنس کیتی اتے اک مٹے راہیں پنجاب سرکار توں منگ کیتی
 کہ پنجابی بولی سکولاں، کالجوں وچ پڑھائی جاوے۔ اوڑک اوہناں دی نٹھ بھج
 پاروں پھیویں توں دسویں جماعت تائیں پنجابی منظور ہوئی تے نصابی کتاباں چھپن
 لگیاں۔

ہتھلی کتاب ڈاکٹر فقیر ہوراں 1972ء وچ لکھی سی۔ ایہدے وچ سکھ
 تاریخ توں لے کے پاکستان بنن تک دے حالات لکھے گئے ہن۔ ایہدے توں وکھ
 تاریخی تھانواں، پہلوانی، شخصیات تے تہذیبی دے مجاہداں دا ذکر وی دتا گیا
 ہے۔ رہندی کسر سو دھن ہار ہوراں ضمیمہ لکھ کے پوری کر دتی ہے۔

کتے کتے بھلاں وی لہدیاں ہن۔ صفحہ 36 تے 52-1951 لکھیا گیا ہے
 جد کہ صحیح سن 52-1951ء صفحہ 37-38 تے دھرگیں نوں دھروگیں، چپول نوں
 چپ ول، شہ ہزار نوں ستہ ہزار، سرکٹے نوں سڑکھتی، گیلیاں نوں گھنیاں
 وغیرہ لکھیا ہے۔

(محمد آصف خاں)

کتاب: قائد اعظم محمد علی جناح - تقریریں تے بیان

ترجمہ کار: شفیع عقیل

صفحے: 324

مل: 150 روپے

چھپواک: قائد اعظم اکادمی - 297 - ایم اے جناح روڈ کراچی

ایس کتاب وچ قائد اعظم ہوراں دیاں اوہناں تقریریں تے بیاناں نوں
تھاں دتی گئی ہے جیہڑے اوہناں 3 جون 1947ء توں 27 اگست 1948ء تائیں
آکھے سن۔ اوہناں دا آکھیا قوم لئی چانن مینار ہے۔ سوال ایسہ پُنگردا ہے کہ
بابے ہوراں دے سوجھ سیانف بھرے آکھیاں نوں 50 ورھیاں تائیں لوکائی توں
کیوں لکائی رکھیا گیا؟ ایسہ تاں بھلا ہووے قائد اعظم اکادمی دا کہ چرکا ای سہی
اوہ بوہڑ تاں پئی۔

اک گل پکی ہے کہ قائد اعظم ہوراں اردو نوں کدے وی قومی زبان
نہیں متھیا سی۔ اوہناں اردو لئی ہمیش State Language دے لفظ ورتے
سن۔ صفحہ 224 تے ”سرکاری زبان“ لکھیا گیا ہے پر صفحہ 225 تے جا کے

ملکڑے جسے وٹاکے ”قومی زبان“ بنا دتا گیا ہے۔ ایسہ ڈنڈی پہلی وار 26 مارچ
1948ء وچ قائد اعظم دے جیوندے جی ”اردو کانفرنس“ وچ ماری گئی سی، جتھے
’بلاریاں نے جھوٹو جھوٹھ آکھیا کہ قائد اعظم نے اردو نوں قومی زبان قرار دتا
ہے۔ ایس سانگے ہن تائیں اینا ٹوڑ ماریا گیا ہے کہ ہر جنے کھنے ایس کوڑ نوں
الہامی سچ من لیا ہے۔

ترجمہ کار نے ”بیرڑی پنجابی“ ورتی ہے، جس نوں پڑھ کے شرم
آوندی ہے۔ کیہ پنجابی ایڈی نمائی تے نمائی ہے جیویں کہ اوہناں سمجھ لیا ہے۔
اوہ ایس نوں بول چال دی زبان دسدے ہن۔ ایسہ کراچی دی تاں ہو سکدی
ہے پر پنجاب دی کسے وی جُوہ وچ اجیسی زبان نہیں ورتی جاندی۔

(محمد آصف خاں)

ناں کتاب: بلدے بھدے دیوے

شاعر: گلریز شوکت جنجوعہ

صفحے: 134

مل: 60 روپے

چھپواک: دوستی گروپ آف پبلی کیشنز، گجرات

ایس پراگے وچ غزل، نظم تے قطعہ دی بنت وچ شاعری کیتی گئی ہے۔ کتاب اندر بہت سارے اگھے سوجھواناں دیاں راواں موجود ہن، جیہناں راہیں شاعر تے اوہدی شاعری نوں سمجھن وچ مدد ملدی ہے۔

بھاویں شاعری وچ شاعر نے دکھ، تجربے تے رویے تاں نویں بیان کیتے ہن پر شاعری دے رنگ وچ روایت وی جھلکارے مار دی نظر آوندی ہے۔ ایس طرح شاعر سانوں نویں تے پرانی فکر نوں ملاون والے پل تے کھڑا نظر آوندا ہے۔

”بلدے بھدے دیوے“ دی صورت وچ شاعر دی شروعات چنگی سوہنی

دسدی ہے۔ اگے جا کے اوہناں دی شاعری ہور نکھرے گی تے پڑھن والیاں توں ماننا کھٹے گی۔

ناں کتاب: اکھیاں کتھے رکھیے

شاعر: سجاد بخاری

مل: 100 روپے

چھپواک: گورا پبلشرز، لاہور

ایسہ نویں لہجے تے سوہنے سجا دے شاعر سجاد بخاری ہوراں دیاں غزلاں تے نظماں دا پراگا ہے۔ ایس توں پہلے وی اوہ ماں بولی نوں اپنی شاعری دا اک مجموعہ ”کچ دے ہتھ“ دے چکے ہن۔ ایس کتاب وچ اوہناں اپنے ہڈھے

لہجے وچ ای گل کیتی ہے، کتے کتے نویں شہری بولی دے اکھروی ملدے ہن پر
 اوس طرح نہیں جیویں ساڈے کئی غزل دے شاعراں دیاں اکھراں اتے اردو
 تے تہری دے لفظاں دا ملمع چڑھیا ہوندا ہے۔ سگوں ایہناں غزلاں مٹھماں اندر
 شاعر نے اکھراں تے زبان دے کھرے ورتارے دے نال نال تجربے تے رویے
 نوں وی اپنی دھرتی ماں دیاں تہذیبی تے رہتی شیواں وچوں اساریا ہے۔ شاعر
 نے اپنی ذاتی دارتا، اپنے دل دی گل نوں اجیے جگے سبھا نال ساہننے لیاندا ہے
 کہ پڑھن والے نوں انج جاپدا ہے جیویں ایسہ اوہدے دل دی ای گل
 ہووے۔ شاعر دی فکری پختگی تے شاعرانہ مہارت نوں ویکھدے ہویاں ایسہ گل
 بڑے یقین نال آکھی جا سکدی ہے کہ آون والے ویلے وچ شاعر اپنی فکر دے
 انملے پھلاں نال ماں بولی دا دامن ہور بھرے گا۔ کتاب بڑے سوہنے سبھا نال
 چھاپی گئی ہے۔ ریاض ہوراں نے ٹائٹل وی بڑا علامتی بنایا ہے۔

(زاہد حسن)

تاریخ ادب

۱۰۰/-	عبد الغفور قریشی	پنجابی ادب دی کہانی
۳۰/-	شفقت تنویر مرزا	ادب راہیں پنجاب دی تاریخ
۲۸/-	بے لکھیار	آزادی گمروں پنجابی ادب
۲۰/-	محمد آصف خاں	سندھی ادب
۱۵/-	رضا ہمدانی	پشتو ادب
۱۸/-	مہر کاچیلوی	پنج تارے
۱۰۰/-	محمد الطہر طاہر	قادر یار (انگریزی)

پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، لاہور

رُجھیویں

پنجابی ادبی سنگت لہور : پچھلے دنیں پنجابی ادبی سنگت لہور دا اک خصوصی اکٹھ رؤف شیخ ہوراں دی صدارت وچ ہويا۔ ایہہ خصوصی جلسہ صدر مملکت ولوں تمنغہ حسن کارکردگی حاصل کرن والے منے پرمنے شاعراں، ادیبوں تے دانشوراں پروفیسر صفدر میر، احمد راہی تے شہزاد احمد ہوراں نوں خراج تحسین پیش کرن لئی کیتا گیا سی۔ ایہہ تہنہ دانشور پنجابی ادبی سنگت دے موڈھی ممبر نہیں۔ محمد آصف خاں ہوراں کہیا کہ مینوں رتاں گلاں نے پنجابی لکھن ول پریریا سی۔ پہلی چیز احمد راہی ہوراں دی ”ترنجن“ سی، جیہدے وچوں مینوں اپنی مٹی دی خشبو لبھی۔ میرا گواچیا ہويا وسیب لبھاتے پیار محبت ملیا۔ دوسری چیز ایہہ دے پئی اک وار پروفیسر صفدر میر ہوراں نال ملاقات ہوئی۔ اوہناں پچھیا اج کل کیہ لکھ پڑھ رہے او؟ میں دسیا پئی میں اجکل جاپانی زبان سکھ رہیا واں۔ اوہناں فرمایا : تیس جاپانی پڑھ رہے او تاں پنجابی کون پڑھے گاتے لکھے گا۔ تیسری گل ایہہ پئی میں اک اکٹھ وچ اردو کہانی پڑھی۔ اوہدے وچ کجھ لفظ پنجابی دے وی آئے۔ ایہدے اتے انتظار حسین ہوراں کہیا پئی ایہہ لوک اردو نوں نقصان اپڑا رہے نہیں۔ میں او سے دن توں پنجابی زبان لکھنی شروع کر دتی۔ پروفیسر صفدر میر، احمد راہی تے شہزاد احمد ہوری پنجابی ادبی سنگت دے موڈھی ممبر نہیں۔ میں ایہناں نوں تمنغہ حاصل کرن اتے مبارکباد پیش کرناں واں۔

راجا رسالو ہوراں پاکستان بنن توں بعد پنجابی زبان دی ترقی تے واڈھے لئی کم کرن والیاں تفہیماں تے اداریاں دے حوالے نال گل بات کیتی۔ ایہناں وچ پنجابی مجلس، پاکستان رائٹرز گلڈ دا پنجابی گروپ تے پنجابی ادبی سنگت۔ اوہناں

دیا پئی پنجابی ادبی سنگت دائمہ جولائی 1963ء وچ بدھا گیا۔ ایس خاص جلسے وچ احمد راہی ہوراں نوں کنوینر، استاد دامن ہوراں نوں سیکرٹری تے نصیر ملکی ہوراں نوں جوائنٹ سیکرٹری متھیا گیا۔ سنگت دا باقاعدہ پہلا اکٹھ 19 جولائی 1963ء نوں ہویا۔

کنول مشتاق ہوراں گل بات کردیاں ہویاں دیا پئی پاکستان ہنن توں بعد اردو نوں چھڈ کے پاکستان وچ بولیاں جان والیاں پاکستانی زباناں مثلاً "پنجابی، سندھی، پشتو، بلوچی تے دوجیاں زباناں دی راہ وچ ڈکے لائے گئے۔ اوہناں آکھیا پنجابی زبان دی ترقی تے واڈھے لئی کم کرن والے دوستاں وچوں شریف کنجاہی تے احمد راہی ہوراں دے ناں ڈاڈھے اگھر کے ساہنے آوندے نیں۔ 1949ء وچ ہون والے اک وڈے جلسے وچ احمد راہی ہوراں پنجابی نظم تے شریف کنجاہی ہوراں پنجابی زبان وچ مضمون پڑھیا۔ اوس سے احمد راہی ہوراں "ملاجٹ" دے ناں نال سیاسی نظماں وی لکھیاں۔

شہزاد احمد ہوراں اپنی گل بات وچ دیا کہ اوہ گورنمنٹ کالج لاہور وچ پڑھدے سن۔ اوہناں دنوں وچ مشرقی پنجاب (بھارت) وچوں طالب علماں دا اک وفد تعلیمی دورے اتے آیا۔ اوہناں وچ کجھ شاعری سن۔ پروفیسر قاضی اسلم ہوراں اوہناں لئی مشاعرے دا سربندھ کیتا۔ اوہناں مینوں آکھیا پئی میں پنجابی وچ اپنی غزل سناواں۔ چنانچہ میں پہلی پنجابی غزل لکھی تے مشاعرے وچ پڑھی۔ اوہناں دیاں مجلس شاہ حسین دا سیکرٹری ساں تے جدوں شاہ حسین کالج وچ ایم اے پنجابی دیاں کلاساں شروع ہوئیاں تاں میں تنقید پڑھاؤندا ساں۔ اوہناں دیا اوس زمانے وچ پروفیسر حمید احمد خان مرحوم یونیورسٹی پنجاب دے وائس چانسلر سن۔ میں شفقت تنویر مرزا ہوراں نوں نال لے کے اوہناں نوں ملیا تے پنجابی زبان پرائمری جماعتاں توں شروع کرن لئی آکھیا۔ شہزاد احمد ہوراں کہیا کہ ہن ادب تے مشاعریاں نال زبان ترقی نہیں کرے گی۔ سانوں لوکائی وچ وڑنا پوے گا۔ اج یونیورسٹی وچ مریاں ہویاں بندیاں اتے مقالے تے تھیس

لکھوائے جانڈے نیں۔ ہُن اِسہ طریقہ بدلن دی لوڑ اے۔ مقالے پیشہ ور لوکاں اتے لکھوائے چاہیدے نیں۔ ساڈے ترکھان ، لہار ، موچی تے جلاہے ساڈے وسیب دا حصہ نیں۔ ایناں دے اوزاراں وچ بڑی لفظالی اے۔ سانوں اوہناں اتے مقالے لکھوان دی لوڑ اے۔

اختر شمار ہوراں کہیا کہ پنجابی زبان دی ترقی لئی جیویں شروع وچ کم ہویا اے اِنجے ہوندا رہندا تے اسیں اپنی منزل دے بہت قریب ہوندے۔ محمد حنیف ہوراں کہیا کہ مادری زبان ساڈے اندر دی نمائندگی کردی اے۔ مادری زبان دا تعلق ساڈے عرفان نال ہوندا اے۔ سانوں مادری زبان دی ترقی تے وادھے لئی زیادہ توں زیادہ کم کرنا چاہیدا اے۔

احمد راہی ہوراں پنجابی ادبی سنگت دے آگواں تے حاضرین دا شکریہ ادا کیتا۔ اوہناں کہیا اسیں جو کرنا سی کر چکے آں۔ ہُن نویں نسل نوں آگے آونا چاہیدا اے۔

صدر محفل رؤف شیخ ہوراں اپنی صدارتی گل بات وچ کہیا کہ میرے ساہنے پلکستان بنن توں بعد دی تاریخ اے۔ ایہدے وچ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ، چودھری محمد افضل خان ، محمد آصف خاں تے راجا رسالو اکٹر کے ساہنے آوندے نیں۔ ایناں دوستاں ماہنامہ ”پنجابی“ ، ”پنج دریا“ تے ”پنجابی ادب“ راہیں پڑھے لکھے لوکاں نوں پنجابی لکھن ول لیاندا۔ اوہناں کہیا کہ پہلاں اسیں ہیر رانجھا ، سسی پنوں ، لہلی مجنوں ، مرزا صاحبان تے سوہنی مہنیوال ورگیاں لسیاں لسیاں داستاناں پڑھدے سُندے ساں۔ احمد راہی ہوراں اپنی کتاب ترجمن راہیں پنجابی ادب دی تاریخ نوں اک نواں موڑ دتا۔ بعد وچ آون والے نویں نسل دے شاعراں اوہناں دے پیراں اتے پیر رکھدیاں ہویاں شاعری کیتی ، جیہدا نتیجہ ساڈے ساہنے اے۔ اج ہر سال 100 توں 150 تک پنجابی کتاباں چھپدیاں نیں۔ احمد راہی ہوراں دی شاعری اج وی جیوندی جاگدی تے نویں نکلور اے۔

(غلام حسین صادق)

مجلس ماں بولی شکر گڑھ: حکیم محمد ارشد شہزاد ہوراں دے ڈیرے تے پنجابی لکھاریاں دا اک اجلاس سماج سیوک چودھری حسن اختر ایڈووکیٹ ہوراں دی پردھاگی وچ ہويا۔ ایس اجلاس وچ پنجابی بولی دی ترویج تے ترقی لئی مجلس ماں بولی شکر گڑھ دا مڈھ رکھیا گیا۔ ساریاں بھناں دی سانجھ صلاح نال جیہڑے عمدیدار متھے گئے، اوہناں دے نال انج نہیں۔ چیئرمین حکیم محمد ارشد شہزاد، وائس چیئرمین زاہد صدیقی، سرپرست چودھری حسن اختر ایڈووکیٹ، صدر غلام مصطفیٰ مجددی، نائب صدر جاوید احمد جاوید، جنرل سیکرٹری عباس عاجز، جوائنٹ سیکرٹری اعجاز احمد ہیرو، رابطہ سیکرٹری احمد نعیم ارشد۔

(احمد نعیم ارشد)

لوک ادب

۱۳/-	اے ڈی اعجاز	کال بیندی
۲۰/-	تنویر بخاری	سراں تے سداں
۵/-	تنویر بخاری	لوک گیت
۲/-	باغ حسین کمال	لوک گاؤں
۵/-	مسز ستنام محمود	اللہ والی کل دا (لوریاں)
۲۵/-	الیاس گھمن	جنور باتاں

پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، لاہور

آکھیا خواجہ فریدؒ نے

سودھن ہار: محمد آصف خاں

دوہی دی روح تے دلاں دی سوہ نوں ڈونگھائیاں وچوں جانن
والے شاعر حضرت خواجہ غلام فرید دا پورا کلام ڈھیر ساری چھان پھنگ
مگروں حاضر ہے۔

سودھن ہار نے ”پوکھو“ لکھ کے ڈھیر ساریاں گتھیاں نوں سلجھاون
دا جتن کیتا ہے۔ ایہو ای نہیں سگوں پہلے سودھن ہاراں دیاں بھلاں
(املاتے معنیاں دیاں) ’فرہنگ‘ انڈیکس وغیرہ دے کے ایس نوں بہوں
ملی کتاب بنا داتا ہے۔

رنگین حاشے — 23 x 18 / 4 سائز — پکی جلد

ولایتی 100 گرام کانڈ : مل 250 روپے
دسی 80 گرام کانڈ : مل 150 روپے

پاکستان پنجابی ادبی بورڈ — لاہور

ایس پرچے دے لکھیار

- 1- پروفیسر غلام حسین ساجد - 280 رضا بلاک، علامہ اقبال ٹاؤن، لاہور۔
- 2- پروفیسر خلیل احمد - 12/34 / G - نصیر آباد، شالیمار ٹاؤن، لاہور۔
- 3- پروفیسر رانا غلام شبیر - گورنمنٹ کالج - جھنگ۔
- 4- ڈاکٹر شاہد کاشمیری - گورنمنٹ کالج، باغبانپورہ - لاہور۔
- 5- ظفر لٹاری - محراب والا، تحصیل احمد پور شرقیہ - بہاولپور۔
- 6- ڈاکٹر جاوید سوز - ڈاکٹر سوز سٹریٹ - لالہ موسیٰ - ضلع گجرات۔
- 7- ضیف چودھری - میچہ آباد کالونی نمبر 2 - پیراں غائب روڈ - نیو ملتان۔
- 8- بشیر باوا - محلہ چوڑی گراں - شیخوپورہ۔
- 9- سجاد بخاری - ایڈووکیٹ - جھنگ صدر۔
- 10- بتول زہرہ - چک نمبر 122 - ج ب - نور پور، تحصیل و ضلع فیصل آباد۔
- 11- سلطان کھاروی - کھارا، تحصیل نوشہرہ ورکان - ضلع گوجرانوالہ۔
- 12- محمد صدیق صبر قادری - مکان نمبر 17 - کمال سٹریٹ نمبر 69 - محلہ مادھو لال حسین باغبانپورہ - لاہور۔
- 13- رحمت اللہ شہزاد - گلی کوچہ بند - محلہ پرانی مسجد حیات النبی - گجرات۔
- 14- امتیاز حسین امتیاز - 4326 / A - علی پورہ - خوشاب۔
- 15- سید طاہر شیرازی - نزد امام بارگاہ مرضی پورہ شرقی - جھنگ صدر۔
- 16- نادر جاجوی - گورنمنٹ ماڈل ہائی سکول - فیصل آباد۔
- 17- شوکت مہدی - ریڈی میڈ گارمنٹس ٹریننگ سنٹر (خواتین) جھنڈا چھی - راولپنڈی۔
- 18- شاہ محمد نعیمی - چک نمبر 112 - مراد - چشتیاں - ضلع بہاولنگر۔
- 19- سعید انور - اڈاپل مراد - ڈاکخانہ خاص قاضی والا روڈ - چشتیاں۔
- 20- جاوید کھنجر - 7-26 - E - 10 / 2 - G - اسلام آباد۔
- 21- خالد حسین تھمال - اوسلو۔
- 22- کہکشاں کنول - لندن۔

